

హా ల వ్యా క ర ణ
సంజ్ఞాచంద్రిక

పూర్వశ్రీ

ఆరుద్రాచారికి

సవనయవమమ

హరి

శ్రీమతి గూడపాటి కృష్ణకు

భాషా ప్రవీణ

ప్రచురణ :

నవబారతి

అంకవీధి : విజయనగరం - 2

ది ముద్రణ : 1974

: 1000

నాప్రెస్, పొన్నూరు

ప్రతి
L. 7772

పలు

ప్రతులు :

నవభారతి

లంకావీధి

విజయనగరం - 2

అంకితము:

శ్రీ భాట్టం శ్రీరామమూర్తి దంపతులకు
గౌరవ పురస్కరముగా సమర్పితము

శుభాశంస

చిరంజీవి కృష్ణకుమారి రచించిన వ్యాకరణ సంస్థలను విపులముగా ప్రదర్శించెడి 'సంజ్ఞాచంద్రిక' అను గ్రంథము ఆమూలాగ్రముగా చూచితిని. శాలవ్యాకరణము చదువుటకుముందు ఈ గ్రంథమును చదువుట చాల ఆవశ్యకము. చిన్నయసూరి అనేక శాస్త్రీయ పదార్థ విజ్ఞానము కలవాడు. ఆయన పాణినీయమున కృతభూరిపరిశ్రముడు. పాణినీయులు ఉపయోగించెడి పారిభాషిక పదములనే తానుపయోగించి చక్కని సూత్ర బంధముతో వ్యాకరణము నాంధ్రలోకమున కందజేసెను. వానిలో వర్తమానము, భానము, మున్నగు పదార్థముల నిర్వచనములు ఈ గ్రంథములో చక్కగా నిరూపింపబడినవి. ఈ గ్రంథము చదువగా ఇంచుమించు శాలవ్యాకరణముయొక్క సూక్ష్మరూపము చదువరులకు జ్ఞాతము కాగలదు. ఇందు శాలవ్యాకరణము నందలివేకాక, సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణము, శబ్దానుశాసనము, శబ్దలక్షణ సంగ్రహము, సిద్ధాంతకౌముది మున్నగు గ్రంథములలోని సిద్ధాంతములు కూడ ప్రామాణ్యమునకై చూపబడినవి.

ఈ గ్రంథమును చూడగా చిరంజీవి కృష్ణకుమారికి బహుగ్రంథద్రష్టత్వము కలదని విజ్ఞులకు తోచకమానదు. ఈ గ్రంథరచన ప్రథమసోపానము వంటిది. దీనిని ఊతగాఁ జేసికొని శాల వ్యాకరణమునకు, ప్రౌఢ వ్యాకరణమునకుఁ బ్రత్యేకముగా, నన్నయ భట్టారకుని చింతామణికి పరిశీలనాత్మకమగు విపులముగా టీకలు వ్రాసి ఆంధ్రలోకమునకు

బహుపకారము కల్గించుటకై చిరంజీవికి ఆయురారోగ్య
సౌభాగ్య సంపదలనిచ్చి శ్రీపతి బ్రోచుగాత.

వ్యాకరణరత్న, వ్యాకరణ స్థాపక

ఉపనిషదర్థ వాచస్పతి

దర్శనాచార్య

పేరి సూర్యనారాయణాస్తి -

రాజమండ్రి

4-4-74

ప రి తో ష ము

కుమారీ! కృష్ణా! నీవు పంపిన బాలవ్యాకరణ సంజ్ఞా
పదార్థ వివరణము అందినది. విషయము చిన్నయనూరీ
యముగదా యనియు, రచయిత్రి వేంకటకవినిబట్టి ప్రశిష్యు
రాలయి స్వీయ విద్యాకుటుంబమునకుఁజెందిన కుమారిగదా
యనియు, ఈ రెండు చూపులతో ఓపికలేకున్నను నీ వివర
ణమును సొంతముగా పరికించితిని.

బాల వ్యాకరణమున సంజ్ఞలును సంజ్ఞాప్రాయము
లును అయిన పెక్కు పదములను బాగురూకతతో ఏర్పి,
సక్రమముగా కూర్చి వాని యర్థములను సుస్పష్టముగను
సోదాహరణముగను ఈ తీరున విశేషీకరించుట బాలవ్యాకర
ణాధ్యేతలగు బాలరకు మిక్కిలి సౌలభ్యమును చేకూర్చు
గలదు.

వ్యాకరణము నందలి శ్లేష్ట పదములను ఇట్లు సమ
కూర్చి వివరించు నూతన సంకల్పము నీకుఁగలుగుట నాకు
మిక్కిలి సంతసము గూర్చినది. నీ వివరణము ఎక్కువ

తక్కువలు లేకుండ శాస్త్రసృష్టికి సమ్మతమయిన సరణిలో
సాగినది. ఇట్టి విశదీకరణలేఖ నీబుద్ధిలో సహజమైయున్నది
గావున; నీవు ఇంతటితో ఊరకుండక పదిమంది బాలురకు
బాలవ్యాకరణము పాఠముచెప్ప నాసక్తిని తప్పక పెంపొం
దించుకొనవలయును. అధ్యాపన సందర్భమున స్ఫురించు
సూక్ష్మంశములు స్వయంపఠనమున స్ఫురింపనేరవు.

సూరిగారు చిరకాలము అధ్యాపక శిరోమణులు
గావున ఆయధ్యాపనానుభవసాహాయ్యమువల్లనే, అన్ని విశే
షాంశములతో, ఎన్నో సూక్ష్మ దృష్టులతో, ఎంతో రమణీ
యముగా ఎల్లవారును కన్నులకద్దుకొను సుప్రశస్త వ్యాక
రణమును మనకందింపఁ గలిగినారు. అద్దానిని మనవారు
గురువులయొద్ద భద్రముగా పఠించుటయు, వెంటనే పది
మందికి పాఠము చెప్పటయు జరిగిన పక్షముననే అందలి
విశేషముల నాకలించుకొని దాని ప్రశస్తిని మెఱయింపఁ
గలుగుదురు.

ఇట్టి వివేచనచ్ఛాయ నీలోనున్నది గావున అధ్యాపన
పరిశ్రమగూడఁ గావించి, మఱికొన్ని క్రొత్త రీతులలో
సహితము నీవు సూరిగారి పలుకులకు మఱింత వైశద్యము
నొదవింపఁగలుగుదువనియు, అది భాషా కృషికులగు బాల
కులకును బాలికలకును మిక్కిలి యుపకారము కాఁగల
దనియు నా విశ్వాసము.

తేజస్వినావధీ తమస్తు

కళాప్రపూర్ణ, పుంభావ సరస్వతి

దువ్వూరి వేంకటరమణశాస్త్రి

ఆ ప్ర వా క్య ము

పరిభాషాకల్పనం జ్ఞానప్రదమైన ప్రతి రంగానికి చాలా అవశ్యకం. అందులోనూ వ్యాకరణం వంటి వ్రాయోగిక శాస్త్రానికి పరిభాష అయ్యవుపట్టు వంటిది. అది నిర్దిష్టార్థాన్ని నిర్దుష్టంగా నిర్దుష్టంగా నిష్కర్షించ సమర్థమై వుండటం ఎంతో అవసరం. పరివస్తు చిన్నయసూరి రచించిన బాలవ్యాకరణంలో ఉపయుక్తమైన పరిభాషను తత్పరిచ్ఛేదానుక్రమంగా సంకలనంచేసి శాస్త్రీయమైన చివర ఇన్ని జోడించిన క్రోడం ప్రకృత గ్రంథం 'సంజ్ఞాచంద్రిక'.

ఏతత్కర్త్రి భాషాప్రవీణ శ్రీమతి కృష్ణకుమారి కళాప్రపూర్ణ శ్రీ కొండవీటి వెంకటకవి గురు చరణుల సన్నిధిలో శాస్త్ర సాహిత్యాలను ససిగా అధ్యయనం చేసిన విదుషీమణి. మా అప్రమితులు, విజయనగరం మహారాజు సంస్కృత కళాశాలాధ్యాపకులు శ్రీగూడపాటి సాంబశివరావుగారి సలీమణి; చదివిన చదువుకూ, సంక్రమించిన సంస్కారానికి సాధించిన వ్యక్తిత్వికి సార్థకతను వెల్లార్చుటకై శ్రీమతి కృష్ణకుమారి కూర్చిన రచనమిది. కళాప్రపూర్ణ శ్రీ దువ్వూరి వేంకట రమణశాస్త్రిగారి మెచ్చికోలునందిన రచనం అవటంచేత దీనికి ఇతర యోగ్యతా పత్రాలతో పనిలేదు.

సురుచిర వచశ్శ్రీ దాంపత్య విలసితమైన ఈ రచనం సంస్కారార్థ శ్రీకులును, సరస సాహితీభావుకులును అయిన శ్రీ భాట్లం శ్రీరామమూర్తి దంపతులకు అంకితం అవటం సువర్ణానికి సువాసన అచ్చినట్లు.

వ్యాకరణాధ్యేతలకిది చక్కటి కరదీపిక కాగలదని ఆశిస్తున్నాను.

ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయం
వాల్తేరు

'అచార్య' తూమాటి దోణప్ప
2-9-1974

మా మాట

సంక్షిప్తరూపమై సర్వత్ర ప్రవర్తమానమై శాస్త్రబోధకమగునది సంజ్ఞ. అంధకార బంధురమగు శాస్త్ర ప్రవేశమునకిది దివ్యజ్యోతి. ఇట్టి సజ్జలనెల్ల నొకచో సంగ్రహించి సమగ్రమగు వివరణముగావించు కార్యమున కింతవఱకెవ్వరు పూనుకొనలేదు. ఇదంత తెలికపని కాక పోవుటచేతనో లేదా బహుగ్రంథ పరిశోధనా పరిశ్రమము ప్రతివారు ప్రారంభమునఁ గావింప వలయునని తలంచుటచేసినోకాని పెద్దరీ సుద్దినీ దలఁపరైతి.

మా చి॥ సా॥ గూడపాటి కృష్ణకుమారి విద్యారంభ వేళనుండి సూరి సూత్రములవలె నియమోపేతగుణగణ సంపన్నయగుటచే, శుభ లక్షణలక్షితయగుటచే దురవగాహమగు నీ సంజ్ఞా వివరణమునకుఁ బూనుకొనినది. అనితర సాధ్యమగు నిష్కూలకార్యమున నెంత వఱకుఁ గృతకృత్యయైనది తెలుపఁదగినది వైయాకరణ గణము.

మా కృష్ణకుమారి మగఁడు చిరంజీవి సాంబశివరావు మాకుఁ బ్రియ శిష్యుఁడు ఈ చిన్నారి దంపతులిరువురును నానాఁడు చేకూర్చు కొన్న విద్యా విఘాతి విశేషమే ఈ సంజ్ఞా వివరణము. ఈ దంపతు లిరువురును మాకడఁ జదివిన వారగుటచే మేమింత కంటె వేతేమి చెప్పిన చదురు కాదు. కాని సూరి పూర్వాపర రచనల కేకసూత్రత గల్పించి సూరిగారి వ్యాకరణ శూరత్వమును లోకమునఁ బ్రకటింప గోరుచున్నాను.

సుధీమిత్రులు, మానవతావాదులు, మా మిత్రులగు శ్రీ భాట్టము శ్రీరామమూర్తి దంపతు లీ కృతిని స్వీకృతి గావించి ధన్యత చేకూర్చిరి.

నిద్రుబోలు
30-9-74

కలాప్రపూర్ణ - కవిరాజు
కొండవీటి వేంకటకవి

కృతజ్ఞతానివేదనము

పా న్నూ రు శ్రీ భావనారాయణస్వామి ప్రాచ్య కళాశాలలో కళాప్రపూర్ణ శ్రీ కొండవీటి వేంకటకవిగారి యొద్ద వ్యాకరణ పాఠములు చదివెడి కాలమున ఈ గ్రంథమును వ్రాయు సంకల్పము కలిగినది. నేడు మావారి ప్రోత్సాహముతో ప్రకృత రచనము నీ గూఢమున సంతరింప గల్గితిని. నా యీ కృషి ఏకాటి ఫలించినను ధన్యాస్మి యని సంతసించును.

కృతి స్వీకారమునకు దయతో అంగీకరించిన మాస్యలు శ్రీ భట్టం శ్రీరామమూర్తి దంపతులకు; కవి రాజులు శ్రీ కొండవీటి వేంకటకవి గురుచరణులకు; ఏత త్కృతిని పరిశీలించి సూచనలను అభిప్రాయములను ఇచ్చిన సర్వ శ్రీ కళాప్రపూర్ణ దువ్వూరి వేంకటరమణశాస్త్రి, వ్యాకరణరత్న పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రి, సాహిత్య చార్య బుద్ధరాజు రామరాజు, ప్రొఫెసర్ తూమాటి దోణప్ప, డాక్టర్ లకంసాని చక్రధరరావుగార్లకును;

దీనిని సకాలములో ముద్రించి యిచ్చిన శారదా ముద్రణాలయాధినేతలగు శ్రీ దీవి భావనారూపిగారికిని, వారి సిబ్బందికిని, ప్రూఫులు సరిచూచిన చి. ఏల్వూరి వెంకట్రావు (భాషాప్రవీణ ఫైనల్) కును

నా కృతజ్ఞతాభివందనములు.

గూడపాటి కృష్ణకుమారి

సంజ్ఞా సూచిక

అ		ఉ	
అంతస్పములు	21	ఉత్తమము }	41
అకర్మకము	103	ఉపోత్తమము }	
అఘ్నులు	1	ఉపధ	13
అధికరణము	67	ఉపయోగము	63
అధికారము	85	ఉపసర్జనము	73
అనుకరణము	50	ఔ	
అపాదానము	64	ఔవవిభక్తికము	45
అమహద్వచకము	41	క	
అలఘువు	20	కరణము	61
అలుక్సమాసము	116	కర	60
అవసానము	35	కర్మము	59
అవ్యయము	79	కళలు	16
అవ్యయీభావసమాసము	80	కారకము	57
ఆ		కృదంతము	84
అకృతిగణము	117	క్వార్తము	91
అగమము	29	క్రియ	85
అద్భుతము	45	క్రిబసమము	115
అత్మసేవదార్థము	94	గ	
అదేశము	30	గుణము	107
అనంతర్యాధికము	96	గ్రామ్యము	25
అమంత్రణము	39	ఙ	
అమ్రేడితము	32	జ్ఞాపకము	111
ఇ			
ఇత్తు	41		

చ
చేదర్థకము 95

డ
దుమంతము 47

త
తత్సమము 21
తత్పురుషసమాసము 72
తద్దర్థార్థకము 89
తద్దితము 81
తద్భవము 23
తపరకరణము 28
తాలవ్యములు 11
త్రైకము 108
తుమున్నర్థకము 93
తృజర్థకము 97
తెలుగు 5

ద
దంత్యములు 9
దహ్నార్థకము 100
దీర్ఘము 17
దేశ్యము 24
ద్రుతప్రకృతికములు 15
ద్రుతము 14
ద్యుంధ్యసమాసము 76
ద్విగుసమాసము 74
ద్విత్వము 34

ధ
ధాతుజవిశేషణములు 113

న
నామము 43
నిత్యము 102
నిపాతము 53
నిరారణము 66
నిష్ఠేధము 56

ప
పరిమాణార్థకము 100
పరుషములు 7
పర్యుదాసము 48
ప్రత్యయము 36
ప్రత్యాహారము 89
ప్రాకృతము 5
ప్రాతిపదికార్థము 58
ప్రాయికము 56
ప్రాస 117
ప్రేరణార్థకము 95
ప్లేతము 18

బ
బహువ్రీహిసమాసము 75
బహుళము 31

భ
భవిష్యదర్థకము 83
భావము 82
భావలక్షణార్థము 101

భావార్థము	90
భూతార్థము	88

మ

మతుబర్తము	88
మహతీవాచకము	40
మహద్వాచకము	40
మిత్రసమాసము	72
ముజ్జ	109
ముత్తు	109

ల

లఘువు	19
లింగము	104
లోపము	106

వ

వక్రము - వక్రతమము	6
వచనము	37
వర్తమానార్థము	86
వళి	117
విభక్తి	110
విభాష	50
విశేషణము	104
వృత్తి	77
వైకల్పికము	29
వ్యతిరేకార్థము	101
వ్యధికరణసమాసము	73

శ

శత్రుర్థము	98
------------	----

శబ్దపల్లవము	99
శేషము	65

స

సంజ్ఞ	1
సంధి	26
సంప్రదానము	63
సంశేషము	33
సంస్కృతము	4
సకర్మకము	103
సత్వము	102
సమానాధికరణము	73
సమాసము	68
సరళములు	7
సర్వనామము	46
సవర్ణము	12
సాంస్కృతికసమాసము	70
సాధ్యసమాసము	71
సిద్ధసమాసము	70
స్త్రిసమము	114
స్థిరములు	8
స్వత్వము	35

హ

హలులు	2
హేతువు	62
హ్రస్వము	16

సంజ్ఞా చంద్రిక

సంజ్ఞ :

“సంజ్ఞాకరణం న్యవహారార్థం లోకే”

వక్ష్యమాణ విషయములను తేలికగా తెలిసికొనుటకు ఏర్పడిన సంగ్రహోక్తియే సంజ్ఞ. లోక న్యవహారము కొఱకీ సంజ్ఞలు కల్గింతురు.

అచ్చులు:

“అకారాదు అచ్చులు”

అనిసూరి వివరణము. అనగా ‘అ’ మొదలు కొనివిసర్గము వఱకుఁగల అక్షరములు అచ్చులు. దీనినే తన పద్యాంధ్ర వ్యాకరణమున “అదులు పదాఱు స్వరములు” అని వివరించి నాడు. దీని అచ్చులు మొత్తము పదాఱు, వీనినేస్వరములు ప్రాణములని శబ్ద లక్షణ సంగ్రహమునఁ దెలిపెను.

స్వయముగా రాజల్లునవి గాన వీనికి స్వరములను పేరు సార్థకమైనది. “స్వయం రాజస్తేతే స్వరాః” అని మ. భా. పా. ఈ స్వరములు అన్యవర్ణ సహాయత లేక ఉచ్చరింపఁబడునవి. అన్యవర్ణ సహాయతతో పలుకఁబడు

సంజ్ఞాచంద్రిక

వ్యంజనమునకు ప్రాణము వంటిది కనుక ప్రాణమును సంజ్ఞాయు సార్థకమైనది. హల్లులు అట్టివికావు. అచ్చుల యొక్క సంబంధములేనిది కేవల హల్లులు ఉచ్చరింపబడనేరవు.

కాక ఉదాత్త-అనుదాత్త-స్వరితములనుసరి శాస్త్ర ప్రసిద్ధములగు స్వరములు. అట్టి స్వరములు కలవియగుటచే అచ్చులు గూడ స్వరములుగా పరిగణింపఁ బడుచున్నవి. ఈ యుదాత్తాది స్వరములు హల్లు యొక్క ధర్మములు కావు.

ఈ 'అచ్' అను సంజ్ఞ మన వర్ణ సమామ్నాయము వలన నేర్పడినది కాదు. మాహేశ్వర సూత్ర సిద్ధము.

ఉదా:- అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఋ, ౠ, ఌ, డి, ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, లు. ఇవి అచ్చండ్రికములు.

హల్లులు:

“కకారాదులు హల్లులు”

అని సూరి వివరణము. ఈ హల్ సంజ్ఞయు, పాణి నీయమే కాని తెలుఁగు సంజ్ఞకాదు. వీనికి “వ్యంజనములు, ప్రాణులు” అనిపేరు. “హలః ప్రాణినః” అని సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణమున “హల్లులు ప్రాణులు” అని శబ్దేను శాసన శబ్దలక్షణ సంగ్రహముల సూరి వాక్రూచ్యెను. ప్రాణము

సంజ్ఞాచంద్రిక

లచే పలుకఁబడు వ్యంజనములు కనుక వీనికి “ప్రాణుల”ను వ్యవహారము కలిగెను.

స్వరము ననుసరించునది “వ్యంజనము” “స్వయం ప్రాజన్తే తే స్వరాః అన్తర్భవతి వ్యంజనమ్” అని మ. భా. షా. “పఠేణ స్వరేణ వ్యజ్యత ఇతి వ్యంజనమ్” అనగా స్వరముచే స్పష్టము చేయఁబడు నది వ్యంజనము. ఇది స్వరావయవమే కాని స్వతంత్ర స్థితి కలది కాదు. ఏలయనః— “వ్యంజనమ్ స్వరాంగమ్ వ్యంజన సముదాయస్తు స్వర సంనిహిత ఏవ అక్షరంభవతి”— అని ఉవ్వట భాష్యము. అనగా స్వరమునకు సంనిహితమైన వ్యంజనసముదాయమే అక్షరముగా చెప్పఁబడును. “కాదికములు ముప్పదియు నాల్గు వ్యంజనము లనఁదనరు” అని సూరి షడ్యాంధ్ర వ్యాకరణమున ఈ వ్యంజనములు ముప్పది నాలుగు వర్ణములని స్పష్ట పఱచెను. మఱియు వ్యనక్తి ఇతి వ్యంజనమ్, కర్తృప్రత్యయాంతము. అర్థమును స్పష్టపఱచునది యని యర్థము. హల్లులు లేక కేవలము అచ్చులను ప్రయోగించిన అర్థస్ఫూర్తి యేమి యుండదు.

ఉదాః— రాముఁడు. ఇందు మూడచ్చులు. మూడు హల్లులున్నవి. హల్లులను విడనాడి అచ్చులను ఉచ్చరించిన ‘ర, ఉ, ఁ’ దీని వలన నేమియు అర్థము భాసించదు కనుక వ్యంజన మనునది అన్వర్త సంజ్ఞము.

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఉదా:- క, ఖ, గ, ఘ, ఙ, చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ, ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, త, థ, ద, ధ, న, ప, ఫ, బ, భ, మ, య, ర, ల, వ, శ, ష, స, హ, ళ. ఇయ్యవి హల్సంజ్ఞకములు.

సంస్కృతము :

“సమ్ + కృత = సంస్కృత”

అనగా అంతటను సంస్కరింపబడినది. అనాది కాలములోనున్న వాడుక భాష లక్ష్యములచే సంస్కరింపబడినది కనుక సంస్కృతమను పేరు కల్గినది. దీనికి “గీర్వాణ భాష, ఆది భాష” యని నామాంతరములు కలవు. ఆద్య ప్రకృతి యను నామాంతరము నన్నయ చింతామణి సిద్ధము. “సంస్కృతమునకు వర్ణము లేబది” అని సూరి నిర్ణయము గావించినాడు. ఆద్యప్రకృతికి వర్ణంబు లేబది—అని శబ్ద లక్షణ సంగ్రహ సూత్రము.

ఉదా:- రామ:- రమా-— వనమ్-— శ్రీ-— ఇత్యాదులు.
అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఊ, ఋ, ౠ, ఌ, ౡ, ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, అం, అః, క, ఖ, గ, ఘ, ఙ, చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ, ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, త, థ, ద, ధ, న, ప, ఫ, బ, భ, మ, య, ర, ల, వ, శ, ష, స, హ, ళ— ఇయ్యవి సంస్కృతమునకు వర్ణములు.

ప్రాకృతము :

ప్రకృతి నుండి ఉత్పన్నమైనది ప్రాకృతము. ఇది ప్రాచీన వ్యవహార భాష. ప్రకృతి యన సంస్కృతము అని యర్థము. ప్రకృతి నుండి జనించినది కనుక ప్రాకృతమను పేరు కల్గినది. ప్రకృతి యన 'జనులు' అను అర్థము కూడ కలదు. జనుల వాడుక వలన కలిగిన భాష కనుక ప్రాకృత మను పేరు కలిగినదని చెప్పినను చెప్ప వచ్చును. ఈ భాష ఆఱు విధములు— “ప్రాకృతము—శౌరసేని—మౌగధి—పైశాచి — చూళికాపైశాచి — అపభ్రంశము” — ఆయా దేశ నామములబట్టి వీనికి పేర్లు కలిగినవి. “ప్రాకృతమునకు వర్ణములు నలువది” అని సూరి చెప్పెను. “ద్వితీయంబునకు నలువది”— అని శ. ల. సంగ్రహములో ఈ ప్రాకృతమునే ద్వితీయమని వచించెను.

ఉదా:— అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఏ, ఓ, అం, అః. క, ఖ, గ, ఘ, చ, ఛ, జ, ఝ, ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, త, థ, ద, ధ, న, ప, ఫ, బ, భ, మ, య, ర, ల, వ, శ, హ, ళ. ఇయ్యవి ప్రాకృతమునకు వర్ణములు.

తెలుగు :

తద్భవములు, దేశ్యములు ఆచ్చికపదములుగా “సంస్కృత సమేతరంబయిన యీ భాష యచ్చయనంబడు” నని సూరి నిర్ణయము. ఈ తద్భవ దేశ్యములే కాక తావు,

సంజ్ఞాచంద్రిక

తనక మొదలగు వర్తయుగక్షరములు, రోజు మొదలగు అన్యదేశ సంధవములగు పదములిందు విక్రుటముగా కలిసి పోయినవి.

సంస్కృతభాష, ప్రాకృత భాష తెలుగుభాష యని యుండవలయున్నది. కాని సంస్కృతమునకు, ప్రాకృతము నకు తెలుగున కని విశేష్యకద రహితముగాబ్రయోగించుట లోని సూరి యంతర్దాహము గ్రహింప వలసియున్నది. ప్రారంభముననే నన్నయ మాన్దావలంబ కుడు చిన్నయ యని మనకిది హెచ్చరిక.

వక్రము—వక్రతమము :

“ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, లు వక్రములని, ఐ, ఔ, లు వక్రతమము లని ప్రాచీనులు వ్యవహరించుచు సూరివివరణ “ఏఙ్గోవక్రః-వక్రతమఐచ్ఛ” అని నన్నయ వచించెను. సూరియుతనసంస్కృత సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణమున “ఏఙ్గ్రక్ః ఐఙ్గ్రక్రతమః అనియు; దీనినే తెలుగు పద్యాంధ్ర వ్యాకరణమున “ఏవ వక్రమైచ్చ వక్రతమమని” యు స్పష్ట పఱచెను. ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, లు వక్రములని, ఐ, ఔ, లు వక్రతమములని తన శబ్దానుశాసనమున శ. ల. సంగ్రహమున విపులీకరించెను.

శేఖనములో స్వల్పముగా నంకరమైన వర్ణములు కనుక వీనికి ‘వక్రము’ అను సంజ్ఞ సార్థకము. ఈ వక్రముల

సంజ్ఞాచంద్రిక

కంటే మిక్కిలి వక్రత్వము కలిగి యుండుటచే “వక్రతమ మును సంజ్ఞయు సార్థకమే.” “తరప్ తమ పా అధికార్థ బోధకే” అని పాణినీయము. తరప్-తమప్లు అధికార్థ బోధకములని అర్థము గదా!

ఉదా:- ఏ, ఏ, బి, ఓ, లు వక్రములు ఐ, ఓ లు వక్రతమములు.

పరుషములు :

“క చ ట త ప లు పరుషంబులు

గ జ డ ద బ లు సరళంబు” అని

చెప్పబడునని సూరి సూత్రము. పరుషముగా పలుకబడునవి పరుషంబులు. ఇవి శ్వాస ప్రయత్నము కలవి. శ్వాసములు ఉచ్ఛారణకఠినములు గదా. ఇవి కాది చర్ల పంచకములోని ప్రథమాక్షరములు “చయః పరుషాః” అని సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణము నను-క చ ట త పాక్షరంబు లాఱు పరుషంబు” అని శబ్దాను శాసనమున దంత్య చకారంబును గలిపి సూరి వాక్రుచ్చెను.

ఉదా:- క-చ-చ-ట-త-ప ఇవి పరుషాక్షరములు.

సరళములు :

గ జ డ ద బ లు సరళంబులు.

సంజ్ఞాచంద్రిక

అని సూరి “కచట తపాః పరుషాఘ్యాః గజడదశాస్త్ర సరళాః” అని చింతామణి. సరళమనగా ఋజువు, అవక్రమని అర్థములు. ఋజువుగా తేలికగా పలుకబడు నాడములే సరళములు. ఇవి కాది వర్ణ పంచకములోని తృతీయాక్షరములు. సూరి తన సంస్కృత సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణమున “జశసరళాః” అని సూత్రించెను. ‘జశ’ అనునది ప్రత్యాహారము జ, బ, గ, డ, ద, అను నవి ప్రత్యాహారములోని వర్ణములు. గ, జ, ష, డ, ద బాక్షరంబులాఱు సరళంబులని పద్యాంధ్ర వ్యాకరణమున గ, జ, డ, ద, బలు సరళంబులని శబ్దానుశాసనమున శబ్దలక్షణ సంగ్రహమున నిశ్చయించెను.

ఉదా:- గ, జ, ష, డ, ద, బ ఇయ్యవి సరళములు.

స్థిరములు :

‘ఇతరములగు హల్లులు స్థిరములు’

అని సూరి సూత్రము. అనగా పరుష సరళముల కంటె భిన్నములైన వర్ణములు—స్థిరములు—అని అర్థము. పరుష సరళంబులు పరిణామ వర్ణములు. ద్రుతము పరమైనపుడు పరుషములు సరళములుగా మార్పు చెందుటగలదు. స్థిరములట్లు గావు. మార్పు చెందక అనగా సహజత్వమున గోల్పోక స్థిరముగా నుండునవి కనుక ‘స్థిరము’ అను—అస్వర్థ సంజ్ఞ నందినవి. “శేషాః స్థిరాః” అని సూత్రాంధ్ర వ్యాక

సంజ్ఞాచంద్రిక

రణమునను, 'లాతి హల్లులు స్థిరముల'ని శబ్దము శాసనమునను శ. ల. సంగ్రహమునను సూరి సూత్రించెను. పద్యాంశ వ్యాకరణమున "వెలయు స్థిరములనంగ వింత లిర్వది నాల్గు" అని స్పష్టపఱచెను. 'స్థిరాశ్చరే' అని చింతామణీయము.

ఉదా:- అ, మ, ఐ, ష, య, ఇ, త, ధ, ణ, క, ధ, న, ఫ, భ, మ, య, ర, ల, వ, శ, ష, స, హ, ళ, ఈ యిరువది నాల్గు స్థిర వర్ణములు. ఇవి ద్రుత పరకమునగాని యెచటను మార్పునొందవు.

ఉదా:- మెఱసెను + శబ్దము = మెఱసెన్దము
ఇతి ద్రుత పరకమైనను స్థిర వర్ణముగు 'అ' సంధిలో నెట్టి మార్పు నందకున్నది.

దంత్యములు : శ్చౌ

"అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఒ, ఓ, ఊలం గూడిన చదలు దంత్యములు" అని సూరి లక్ష్యము. అ, ఆ, ఐ, ఊలతో గూడిన చదలు అచ్చ తెనుగు శబ్దములలో దంత్యము లగు నని భావము. ఇవి సంస్కృత సమములలో పై అక్షరములతో కూడిన చదలు తాలవ్యములే యగును. చంద్రుడు—చామరము—చక్రిక—చార్లము—జయము—బాళి—జుగప్ప—జూటము మొ॥ నవి. 'దంతేభవమ్ దంత్యమ్'. దంతముల నుండి జనించినది దంత్యము. నాలుక దంతములకు తాకు

సంజ్ఞాచంద్రిక

నట్లుగా పలుకఁబడు వర్ణములు దంత్యములు. సూ. వ్యా = అన్యత్రవస్త్యః శ. శా = పెటలు దంత్యంబులు. శబ్ద లక్షణ సంగ్రహమున “చ జ లసాంస్కృతికంబులు దంత్యంబులు” అని వాక్రుచ్చెను. సంస్కృత సంబంధులు గాని చజలు దంత్యములని భావము. ప. వ్యా. = “అత్వమాత్వ ముత్వంబూత్వ మొత్వ మోత్వమాత్వ మెనసిన చజలు దంత్యంబులు” — అని నుడివెను. “ఞ్శులసానాం దంతాః” అని పాణినీయులు. అనఁగా ఞ, త, శ, డ, ధ, న, ల, స లు దంత స్థానికములు. ఈ వర్ణములనుచ్చరించునపుడు నాలుక దంతములకు తాకుటచే దంత్యములని పేరు కల్గినది. ఈ సంజ్ఞ సంస్కృతమున లేదు. దంత్యచక్షుగురురతాచ బిందుయతో” అని నన్నయ భట్టియము. దంత్య చజలను గుర్తించుటకు వానిపై బిందువు నుంచవలెనని భావము. పూర్వ మీ దంత్యమును తెలుపుటకై తెలుఁగు అ అంకెను ఉంచెడివారు. దీని వలన రెండవచకారము, రెండవ జకార మని తెలియఁదగును. అనఁగా దంతముండ నక్కఱలేదు. దంతములు పోయినను దంత సంయుక్త దేశమున నాలుక తాకుటచే జనియించిన వర్ణములు దంత్యములు కాగలవు. అట్లు కాకున్న భగ్నదంతునకు తకారాది యుచ్చారణ సంభవింపక పోయెడిని.

ఉదా:- చరి-రాప-చక్కు-చూపు-చొక్కు-చోటు-చోక
 జముడు-జాతర-జన్ను-జాలు-జొన్న-జోరి-జొకు.

తాలవ్యములు :

“ఇ-ఈ-ఎ-ఏ లం గూడిన చదలు తాలవ్యంబులు” అని సూరి లక్షణము. “తాతాధవం తాలవ్యమ్” తాలువన నాడ యని యర్థము. దవుడ నుండి పుట్టినది తాలవ్యము. వర్ణముల సుచ్చరించునపుడు దవుడకు తాకి పలుకబడిన వర్ణములు తాలవ్యములు. “ఇచయశానాంతాలూ” అని పాణినీయులు. అనగా ఇ, ఈ, చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ, య, శలు తాలు స్థానికములు. ఈ వర్ణములు దవుడకు తాకించి పలుకబడునవి కనుక వీనికిదాలవ్యమను పేరు కల్గినది. సూరి తన సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణమున “చుర్ద్వ యోస్తా లవ్యః” అని, శబ్దాను శాసనము, శ. ల. సంగ్రహమున కూడ “ఇ ఈ ఎ ఏ లం గూడినవి తాలవ్యంబులు”— కొందఱు పదాది స్వర యోగంబునదొంటి యట్లుండు సంధు— అని విశదీకరించెను. సూ. వ్యాకరణమున “పెఱలు తాలుజములగుఁ దొలి యచ్చు దాఁక్కొనంగ, బహుశముగఁబూర్వ వృత్తంబు వడయు శౌరి”—అని నుడివెను.

ఉదా:- చిలుక—చీమ—చెలి—చేమ

జిల—జీడి—జెట్టి—జేబే.

సవర్ణము :

దంత్య తాలవ్యంబులైన చజలు సవర్ణంబులు” అను సూత్రమున సవర్ణ సంజ్ఞను సూరి విధించి యున్నాడు.

“తాలవ్యచకారంబు దంత్య చకారంబునకును—తాలవ్య చకారంబు దంత్య చకారంబునకును గ్రాహకములని తాత్పర్యము” —అని వివరించినాడు. ఈ వివరణను బట్టి సంస్కృతమునందలి సవర్ణ సంజ్ఞ వంటిది కాదని తెలియుచున్నది. ఇచ్చటి సవర్ణము పరస్పర తుల్యతనే గోచరింపజేయుచున్నది. అనగా దంత్య చజలు తాలవ్య చజల తుల్యములు. (దంత్య చకార చకారములు తాలవ్య చకార, చకారార్థముల నిచ్చునని భావము) ఇట్లే తాలవ్య చజలు దంత్య చజల తుల్యములు. “ఉభయంబులు సవర్ణంబులు” అని శబ్ద లక్షణ సంగ్రహమున నుడివెను. సంస్కృతమున “తుల్యాస్యప్రయత్నం సవర్ణమ్” 1-1-9 అని చెప్పబడినది. తాలవాది స్థాన మాభ్యంతర ప్రయత్న శ్చేష్టేతద్వయం యస్యయేన తుల్యం తస్మిన్ సవర్ణ సంజ్ఞంస్యాత్” అని వృత్తి. తాలవాది స్థానము, ఆభ్యంతర ప్రయత్నమును నీ రెండును ఏ వర్ణమునకు ఏ వర్ణముతో సమానమో ఆ రెండును సవర్ణ సంజ్ఞ కములగును.

తాలవాది స్థానములు : కంఠము, తాలువు, ఓష్ఠము, మూర్ధము, దంతములు.

సంజ్ఞాచంద్రిక

కంఠ్యములు:— అ, ఆ, క, ఖ, గ, ఘ, ఙ, హ;

తాలవ్యములు:— ఇ, ఈ, చ, ఛ, జ, ఝ, ఞ, య, శ

ఓఘ్యములు:— ఉ, ఊ, ష, ష, బ, భ, మ, య

మూర్ధన్యములు:— ఋ, ౠ, ట, ఠ, డ, ఢ, ణ, ర, ష

దంత్యములు:— ఞ, ఞా, త, థ, ద, ధ, న, ల, స

ఆభ్యంతర ప్రయత్నములు:— స్పృష్ట — ఈషత్స్పృష్ట—సం
వృత—వివృతములు

స్పృష్టములు:— ‘క’ నుండి ‘మ’ వఱకుఁగల అక్షరములు

ఈషత్స్పృష్టములు:— య-ర-ల-వ

సంవృతము— దండ, ఘట మున్నగు శబ్దములలోని ప్రాస్వ
అకారము.

వివృతము:— పదునాఱు స్వరములు-శపసహలు.

ఉపధ :

“ఉపధ యనఁగాఁదుది వర్ణమునకు ముందు వర్ణము”
అని సూరివివరణము. “అలోన్త్యాత్సూర్వ ఉపధా” 1-1-65
అని పాణినీయము. అనఁగా శబ్దము యొక్క చివర వర్ణము
నకు ముందటి వర్ణముపధ యనఁబడును.

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఉదా:- అర్చి-(అర్ చ్ అ)-ర్-చి (ర్ + చ్ + అ + ఇ) ఇత్యాదులు.
ఇందు 'చ' చివర వర్ణము. దాని ముందటి వర్ణమగు 'చ్'
అనునది 'ఉపధి' యనంబడును.

ద్రుతము:

“సకారంబు ద్రుతంబు”

అని సూరి లక్షణము. ఇతని పక్షమున స్వరసహిత
సకారము ద్రుత మని తెలియు చున్నది. తన సూత్రాంధ్ర
వ్యాకరణమున “విభక్త్యాగమచార్థోనుద్భృతః - ఆగమ
విభక్తిటికాస్త చార్థోనుద్భృతః”-అని వివరించెను. అనగా
ప్రత్యయాత్మకము-ఆగమాత్మకమున, ఇతర విధములను
గల ‘ను’ ద్రుతమని అర్థము. పద్యాంధ్ర వ్యాకరణమున
“నార్ణమునను ద్రుత మాఖ్యమైపు” అని చెప్పెను.
‘ద్రుతార్థావ్యసః’ అని చింతామణి. ఇతని పక్షమున పాల్గు
సకారము ద్రుతము. శబ్దాను శాసనమున, శబ్ద లక్షణ
సంగ్రహమునను ‘సకారంబు ద్రుతంబు’నియే కలదు.

“ద్రుతః పుంసీ.....త్రి. జాత ద్రవీభావేఘృత
సువర్ణాదా” అను శబ్దార్థ చింతామణి వాక్యము. దీని
వలన శబ్దములయందును ‘బల్లని యెడ ద్రుతి నొందు
(మఱుగుపడు) స్వభావము గల సకారము ద్రుతము” అని
తెలియు చున్నది. శబ్దాంతములందలి న్-ను-ని వర్ణములను
అవసాన సూత్రములచే లోపింపజేసి స్పష్టాస్పష్టముగ నుంచి

సంజ్ఞాచంద్రిక

నను ఎచ్చట ఆర్థమునకు భంగము వాటిల్లదో ఆ న్-ను-ని
వర్ణములు ద్రుతములు.

ఉదా:- వచ్చునున్—చేయును—హరికిని ఇత్యాదులు. కినిలో
ద్రుతము లోపించినను తదర్థమునకు భంగము వాటిల్లదు.

ద్రుతప్రకృతికములు:

“ద్రుతాంతములై న పదములు ద్రుత ప్రకృతికంబులు”
అని చిన్నయ సూరి సూత్రము. పదంబు నాంతంబు ద్రుత
ప్రకృతికము’ అని శబ్దాను శాసనము, పద్యాంధ్ర వ్యాక
రణము. “తదస్తం ద్రుతప్రకృతికమ్” అని సూత్రాంధ్ర
వ్యాకరణమునను, “పదంబు ద్రుతాంతంబు ద్రుత ప్రకృతి
కంబు” శబ్దలక్షణ సంగ్రహమునను వచించెను. సకారము
ఘడిగా గల పదములు ద్రుత ప్రకృతికములని యర్థము.
‘నుక్’ అనునది పదాంతమున వచ్చును కనుక అదియు ద్రుత
ప్రకృతికమే. ప్రథమా కయి షట్టి యొక్కే-తరములైన
విధతులు, ఉత్తమ పురుషైక వచనంబులు, భూత తథర్మా
ద్యర్థక ప్రథమ పురుషైక వచనములు. ఆశీరాద్యర్థకం
బులయిన యెడు, తవన్లకంబులు శతృతుమాసంతర్య చేదా
ద్యర్థకంబులు, నేను తాను పదంబులు వలె ప్రభృతులును
ద్రుతప్రకృతికములని చెప్పినాడు.

కథలు :

“ద్రుత ప్రకృతులు గాని శబ్దంబులు కళలనంబును”

అని సూరి లక్షణము. కళ అనగా భాగము—పాలు-
అంశమని యర్థములు. ద్రుతము చివరలేని పదములు కళలని
యర్థము. “తిష్ఠాన్య శేష షష్ఠీ సుస్కర్మ ప్రవచనీయ
జవిభక్తిః కించిత్ర సంస నాద్భుత యదా తదాకిమే
వాంశ్య” ఇవి చింతామణిలో వేర్కొనిన కళలు. నన్నయ
కళలను చెప్పిన పిమ్మట ద్రుత ప్రకృతికములను జెప్పెను.
చిన్నయ ద్రుత ప్రకృతికములను చెప్పి ఆ తరువాత కళలను
జెప్పెను. తెలుగున ద్రుతాంత పదములు మిక్కిట
ముగాఁగానఁబడుటయే కారణమేమో! “వలసినచో గద
ద్రుతములు, దల సూపని పదము లెల్లఁదగుఁగళలన” అని
పద్యాంధ్ర వ్యాకరణము. “అన్యత్కళ” అని సూత్రాంధ్ర
వ్యాకరణంబునను, అన్యంబుకళయని శబ్దాను శాసనమునను
చెప్పెను. ద్రుత ప్రకృతికముల కంటే ఇతరములైనవి
‘కళ’ అని భావము.

ప్రాస్యము :

“ఏక మాత్రో భవేద్ధ్రస్యః—అని శిక్షావచనము”

ఒక మాత్ర కాలములో పలుకఁబడు స్వరము
ప్రాస్యము. మాత్రయనగా ఒక సెకండులో నయిదవ

సంజ్ఞాచంద్రిక

భాగపు కాలము 'అ' ఇది ఏక మాత్రా కాలములో నుచ్చరింపబడును. ఈ ప్రహస్యమును ఛందశ్శాస్త్రములో లఘుపుగఁ బరిగణింపదు. 'ప్రహస్యంఽఘు' 1-4-10 ప్రహస్యంఽఘు సంజ్ఞంస్యాత్" అని పాణినీయులు.

ఉదా:- రాన; కృష్ణ;

రామలోని 'మ' ప్రహస్యము. ఇదియే లఘుపు. ఏక మాత్రగణది.

ఈ ప్రహస్య విధిని ఆయాసూత్రముల నలనఁదెలియఁ జేసెను. ప్రహస్యము మీఁది ఖండ బిందువునకుఁబూర్వ బిందువు వైకల్పికముగనగు. అనఁటులు - అనఁటులు. ఇత్యాదులు ప్రహస్య ఘటితములు.

దీర్ఘము :

"ద్వి మాత్రో దీర్ఘ ఉచ్చయే" అని శిక్షావచనము. రెండు మాత్రల కాలములో పలుకఁబడు స్వరము దీర్ఘము. 'అ' ఇది రెండు మాత్రల కాలములో పలుకఁబడినది. ఈ దీర్ఘమును గురుపుగాఁబరిగణింపదు. 'దీర్ఘంచ' 1-1-12 దీర్ఘంచ గురుసంజ్ఞంస్యాత్" అని పాణిని-అనఁగా దీర్ఘాక్షరము స్వతంత్రముగా గురునను సంజ్ఞ కలది యగునని యర్థము.

చిన్నయ "దీర్ఘము మీఁద సాధ్యపూర్ణము లేదు" అని దీర్ఘ సంజ్ఞ నుపయోగించుకొనెను గాని నిర్వచింపలేదు.

సంజ్ఞాపాండిత

ఉదా:- వాడు-పీడు-రాడు-లేడు ఇత్యాదులు.

వీనిలోని మొదటి అక్షరములు దీర్ఘాక్షరములు.

పుత్రము :

గ

“మారాహ్లాతేపుతః” అని సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణము. మారా హ్లాసము నందు ప్లుతమగునని యర్థము. “త్రిమాత్రస్తు ప్లుతోజ్ఞేయః” మూడు మాత్రల కాలము నందు చెప్పబడు ప్రాణము ప్లుతము. ఇది త్రిమాత్రకమని గ్రహించుటకై ఆవర్ణము పైభాగమున కి అను సంఖ్యను లిఖింతురు.

“ఉపంతసంస్కృతనామంబుమీది సంబుద్ధి మజ్జనను నూకారంబు ప్లుతం బాదేశంబు విభాషనగు” అని చిన్నయ సూత్రము.

ఉదా:- ఓ విష్ణు కి, ఓ శంభు కి

పై ఉదాహరణములు ప్లుత సంజ్ఞకములని తెలిసికొనుటకై ‘కి’ అనునది ఉంచబడినది. అయితే ఈ ప్లుత ప్రయోజనము తెలుగు భాషలో సంతగా లేదు. ఊకాలోఁజ్ఞాన్వదీర్ఘపుతః 1-2-27 అని పాణినీయము. “వాంకాల ఇవకాలో యస్య సోఽచ క్రమాత్ ప్రాన్వ దీర్ఘ ప్లుత సంజ్ఞః స్యాత్” -అని వృత్తికారుని వచనము. ‘వాం’ అనునది ఊకారము యొక్క మచ్చీ బహువచనము. అనగా

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఉ, ఊ, ఊకి అను అక్షరముల యొక్క కాలము వంటి కాలము ఏ అచ్చునకు కలదో అది ప్రహస్య దీర్ఘ స్వరసంజ్ఞల నందును. అనగా 'ఉ' కారమునుచ్చరించుటకు పట్టు కాలమున ఉచ్చరిత మగు నచ్చు ప్రహస్యమనియు, ఊకారమును ఉచ్చరించుటకు పట్టు కాలమున పలుకఁబడు అచ్చు దీర్ఘమనియు, ఊకి కారమును పలుకుటకు పట్టు కాలమున చెప్పఁబడునచ్చు స్వరమనియు చెప్పనగును. ఛంపశ్యాస్త్రములో "ప్లుతయతియందు, సంబోధనములో దూరాహ్వానము నందు మాత్రమే దీని ప్రయోజనము.

అమువు :

"య ర ల వ లు లఘువులని యలఘువులని ద్వివిధంబు లగు" అని చిన్నయ లక్ష్యము. అంతస్థములగు య, ర, ల, నలు లఘువులని యర్థము. "లఘవోఽలఘవశ్చేతిద్వే థాఽంతః స్థాన్ వదన్తి శాస్తారః" అని సన్నయ భట్టియము. అనగా అంతస్థములను లఘువులు, అలఘువులని ద్వివిధములుగా శాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుచున్నారని యర్థము.

తేలికగాఁ బలుకఁబడు వర్ణము లఘువు. సంస్కృత వ్యాకరణమున ఈ సంజ్ఞను గూర్చి "యస్య ఉచ్చారణే జహ్వగ్ర ఉపగ్ర మధ్య మూలానాం వైధిల్యం జాయతే సలఘూచ్చారణః" అని సిద్ధాంత కామునిలో భట్టజీవీతీతవచనము. దేనిని ఉచ్చరించునపుడు నాలుక యొక్క అగ్రభాగము,

సంజ్ఞాచంద్రిక

తత్సమీప భాగము, మధ్య భాగము, మూల భాగములు శిథిలములుగా నుండునో ఆ వర్ణము లఘువనబడునని యర్థము.

ఉదా:- హరి + అతఁడు = హరియతఁడు - ఇత్యాదులందాగమ యకారము లఘువు.

పెరుగు - కరుగు ఇత్యాదులందు రేఫంబు లఘువు.

తల - నెల ఇత్యాదులందలి లకారము లఘువు.

అతడు + పరికె = అతడు పరికె నిత్యాదులందున్న పాదేశ వకారము లఘువు.

అలఘువు :

“య ర ల వ లు - అలఘువులు” పైతమగునని చిన్నయ నిర్వచనము. యరలవలకు లఘు సంజ్ఞతోపాలు అలఘువను సంజ్ఞ కూడ కలదని యర్థము. తేలికగా ఉచ్చరింపబడనివి అలఘువులు. అనగా దృఢముగా పలు కబడునవి అలఘు సంజ్ఞ కములని యర్థము. “అంతస్థంబులు లఘువులు - అలఘువులు నాద్వివిధంబులగు” నని శబ్ద లక్షణ సంగ్రహము నందలి సూత్రము.

ఉదా:- కాయ, చాయ, నేయు - ఇత్యాదులందున్న స్వతస్సిద్ధ యకార మలఘువు.

విఱుగు - మెఱుగు ఇత్యాదులందున్న రేఫము అలఘువు.

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఏకలు (ఏరు + లు) పాకులు (పాలు + లు) త్రాకులు
(త్రాడు + లు)
ఇత్యాదులలో బహుత్వమందు రలడల కాదేకమయిన
శకార మలఘువు.

వంకాయ - వంక ఇత్యాదులందున్న సహజ వకారము
అలఘువు.

అంతస్థములు :

“య ర ల వాః అంతస్థాః ” అని శిక్షావచనము.

య ర ల వ ల కు అంతస్థములని పేరు. కామలగు
స్పర్శలకు, ఊష్ణములకు శేష స ల కు మధ్య నుండు వర్ణము
లగుటచే అంతస్థములని సార్థక నామమును బడసిన వని
కొండఱి అభిప్రాయము. “స్పర్శోష్ణాణాం అంతః మధ్యే
తిష్ఠంతీతి అంతః స్థాః” అని ఉవ్విట భాష్యము. “స్వస్వస్వ
స్వస్థానస్వ అంతే తిష్ఠంతీతి అంతస్థాః” ఏవం యకారాదీనాం
చతుర్థాం కరణాంత వ్యాపార నిష్పాదత్వాదంతస్థాని
ఇత్యాఖ్యా-

ఉదా:- య-ర-ల-వ

ఈ నాల్గింటికి అంతస్థములని పేరు.

తత్త్వము :

“సంస్కృత ప్రాకృతతుల్యంబగు భాషతత్త్వమంబు”
అని చిన్నయ సూత్రము. సంస్కృత ప్రాకృత ప్రళ మా

సంజ్ఞాచంద్రిక

ద్వితీయైక వచనాంతముల ప్రాతిపదికములుగాఁగొని తెలుఁగు వ్యాకరణ ప్రకారము గావించిన పదములు తత్సమములు. అనఁగా సంస్కృత పదముల తుది సున్న దీర్ఘమును ప్రాస్వము గను, ప్రథమా విభక్తి లోపమును, కొన్నిచోట్ల ద్వితీయ్యములను, కొన్ని చోట్ల అస్థి గ్రహించుటవలనను తత్సమ పదముల గుర్తింప వచ్చును. అస్థి ప్రాకృత తత్సమములను కూడ గ్రహింప వచ్చును. “సంస్కృత ప్రాకృతులు ప్రకృతులు—ప్రకృతి ద్వయ తుల్యంబు తత్సమంబు” అని శబ్ద లక్షణసంగ్రహమున కూడ వాక్రుచ్చెను. కేతనాదులు సంస్కృతమునేకైక ప్రకృతిగా భావించి ప్రాకృతాదులను విస్మరించిరి.

ఉదా:- విద్యా = ఇది సంస్కృత పదము. “నామంబుల తుది దీర్ఘమునకు ప్రాస్వంబగు” అని తెలుఁగు వ్యాకరణ ప్రకారము ప్రాస్వము చేయగా వచ్చిన ‘విద్య’ అనునది తత్సమము. హరి = ఇంద్రా యుగంతంబుల ప్రకృమైక వచనంబునకు లోపంబగు” అను దానిచే ప్రథమా విభక్తి లోపము కల్గిన తత్సమ పదము. చుక్కు = రుక్ సను హలంతమునకు “ఇగ్గాగ్గఘంబును ద్విత్యంబును దుది హల్లు నకగు” అనుదానిచే ఉగాగమద్విత్యములు కల్గిన రూపము. భవి = ఇది సంస్కృతమున సప్తమీ విభక్యకై వచనపదము. ఇది తెలుఁగున “అస్థి గ్రహింపఁబడినది. ‘భూదివోస్తుజౌ యత్తతే’ అని నన్నపార్థుడు రూపముల సాధువా

సంజ్ఞాచంద్రిక

నర్చెను. సూరి ఇట్టి రూపముల నిపఠించిమాపెను.
 (తుల్యము సమా-అని చింతామణీయము- "సంస్కృత
 ప్రాకృతే ప్రకృతి" అని చిన్నయ సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణము)
 అగ్ని-అగ్గి-అగ్గి; అగ్గి యనునది ప్రాకృత రూపముతో
 సమానముగ నుండుటచే ప్రాకృత సమము.

తద్భవము :

“సంస్కృత ప్రాకృత భవంబగు భాష తద్భవంబు”
 అని సూరి లక్ష్యము. సంస్కృత ప్రాకృతముల నుండిపుట్టినవి
 తద్భవములు. వీనికి వికృతి పదములనియు పేరు. “ఏషా
 వికృతిః” అని సూరి సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణమునను,
 “ప్రకృతంబు తద్భవంబు” అని శబ్దాను శాసనమునను గలరు.
 “ప్రకృతంబు తద్భవంబు” అని శబ్ద లక్షణ సంగ్రహము నను
 గలరు. దీనికి పై సూత్రములో చెప్పిన ప్రకృతిద్వయము
 అనునది ఈ సూత్రములోని తత్ అను దానికి అర్థము.
 అనఁగా ప్రకృతి ద్వయ భాతంబు తద్భవంబని యర్థము.
 “ప్రకృతి ద్వయభాతజ్ఞా” అని నన్నయ భట్టియము.
 సంస్కృత ప్రాకృత పదములు వర్ణలోప వర్ణాగమ వర్ణా
 దేశ వర్ణ వ్యత్యయములచే ఫలితాని నొంది తద్భవములని
 వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి.

i) వర్ణ లోపము:—తామరసమ్—తామర. ‘సమ్’
 అనునది లోపించి ‘తామర’ అని తద్భవరూపము నొందినది.

ii) వర్ణాగమము:- రథ:-అరడము. అవర్ణమని కముగా వచ్చి తదభివమైనది.

iii) వర్ణాదేశము:- ఆకాశ:- ఆకసము. ఇట 'కా' కు 'క' వర్ణమును 'శ' కు 'స'వర్ణమును ఆదేశముగా వచ్చి తదభివమైనది.

iv) వర్ణవ్యత్యయము:- శుచి:-చిచ్చు. శుచిలోని రెండవ అక్షరము మొదటి వర్ణముగ వ్యత్యయము చెంది "చిచ్చు" ఐనది.

దేశ్యము :

“త్రిలింగదేశ వ్యవహార సిద్ధంబగు భాషదేశ్యము”

అని సూరి సూత్రము. అనగా శ్రీ శైల దాక్ష రామ కాశేశ్వరములు గల దేశములో జనవ్యవహారము వలన సిద్ధమైన భాష దేశ్యమని యర్థము. “దేశేభవమ్ దేశ్యమ్”అనగా ఆయాదేశంబులందు జనించిన భాష దేశ్య మని యర్థము. ‘ప్రవాహినీదేశ్యా’ అని చింతామణి. దేశ్యం ఆర్షంచ రూఢత్వాత్ స్వతంత్రత్వాచ్చ భూయసా లక్ష్మీనాపేక్షతే తస్య సంప్రదాయోహిబోధకః- దేశ్యము, ఆర్షమునగు వ్యవహారము రూఢమై యుండుట వలనను స్వతంత్రముగాబ్రయోగింపఁబడి యుండుట వలనను లక్షణ రచనను అపేక్షింపదు. ఏలయన వానికి సంప్రదాయమే

సంజ్ఞాచంద్రిక

బోధకమగును. “ప్రవాహ సిద్ధంబు చేశ్యంబు” అని శబ్దాను శాసనమునను, శబ్దలక్షణ సంగ్రహమునను సూరి సూత్రించినాడు-

ఉదా:- ఊరు-పేరు-ఇల్లు-ముల్లు-కోట-పేట-
 దూడ-మేడ-కోత-లేత-తాచి - మోచి - మొదలగునవి.
 ఇవి ఆయా దేశ వ్యవహారసిద్ధములైనవి కనుక దేశ్యములు.

గ్రామ్యము :

“లక్షణ విరుద్ధంబగు భాష గ్రామ్యంబు”

అని లక్షణము. విరుద్ధంబు గ్రామ్యంబుని శబ్ద శాసన మునను, శ. ల. సంగ్రహమునను గలదు. వ్యాకరణ శాస్త్ర విరుద్ధమైనది గ్రామ్యమని యర్థము. ‘అనియమాత్ గ్రామ్యం హి’ అని చింతామణి నిర్వచనము. అనగా అశాస్త్రీయమైనది గ్రామ్యమని అర్థము. పామరాది ప్రయత్నం య “తద్ద్రామ్య మభిధీయతే” గ్రామేభవం గ్రామ్యమ్. లక్షణ విరుద్ధమైన ఈ గ్రామ్యమును పెద్దలు వ్యవహరించినచో గ్రహింపనగునని “అర్య వ్యవహారంబుల దృష్టంబు గ్రామ్యంబు” అని సూరి సూత్రించెను. విరుద్ధంబు గ్రామ్యంబు అని శబ్దాను శాసనము.

ఉదా:- పెస్తాడు-తెస్తాడు-వచ్చేని-తెచ్చేని-వచ్చేటివాడు తెచ్చేటి వాడు-వచ్చేవాడు-తెచ్చేవాడు మొ. వి.

సంది :

“పూర్వ పర స్వరంబులకు పరస్వరంజే
కా దేశంబగుట సంధి యనంబడు”

నని సూరి నిర్వచనము. పూర్వపద మందలియంతస్య స్వర మునకును పరపదమందలి యాదిస్వరమునకును బదులుగా పర పద మందలి యాది స్వరమువచ్చుటయే ‘సంధి’యని యర్థము. ‘అద్యస్త వర్ణ యోక్యం సంధి రిత్పుచ్చ్యతేబుధైః” పూర్వస్య పర రూపత్వం అత్యైవ నియతం భవేత్” అను వికృతివివేక కారిక దీనికి మూలము. పూర్వపదాంతస్య పరపదాది వర్ణ ముల యైక్యమే సంధియని పండితులు వచించిరనియు, ఈ శాఖలో పూర్వపదాంతస్య పరపదాది వర్ణములకు పర రూపము వచ్చుటయే నియతమనియు పైకారికార్థము.

ఈ సంధినే సంస్కృత వైయాకరణులు ‘సంహిత’ అనిరి. ‘సంహితాయామ్’ 6-1-72 అని అధికారసూత్రము. “పరస్పన్ని కర్షః సంహితా” 1-4-103 వల్లానామతిశయితః సన్నిధిః సంహితా సంజ్ఞః స్యాత్ అని పాణిసేయులు. వర్ణ ములకు మిక్కిలి సామీప్యము (సన్నిధానము) సంహితా సంజ్ఞక మగునని యర్థము. ఇట్టి సంహిత కల్గిన చోట సంధి కార్యములు కల్గును.

“సంహితైక పదేనిత్యా నిత్యాభాతూప సర్గయోః
నిత్యా సమాసే వాక్యేతుసా వివక్షామ పేక్షతే॥

శర్మహరి

సంజ్ఞాచంద్రిక

అసంగా ఒకే పదమునందు సంహిత నిత్యము. ధాతు
పులకు ప సర్గలతో గూడ సంహిత నిత్యమే. సమాసము
నందును నిత్యసంహిత, యే వాక్యమందైన సంహిత వినక్షను
బట్టియేర్పడును. “పదాంత పదాద్యోః సంధిః”-అని సిద్ధాంత
కాముది.

పూర్వపదమజంతమై పరపదమజాదియగుచో నీ లక్ష
ణము సమన్వయ మగును. కానిచో నీ లక్షణముకుదురదు.
కాని చిన్నయ సూరి సంధి పరిచ్ఛేదమున సంధి శబ్దము పదు
నొకండు సూత్రముల యందే యుపయోగించెను. ఈ లక్ష
ణము వీనికి మాత్రమే పట్టును. ఇక యడాగమ, టుగా
గమ, రుగాగమ, నుగాగమాదులెల్ల నీ లక్షణమునకు
వెలియైసను ముగ్ధబోధ వ్యాకరణాను సారము పరచ్ఛేద
పతనము వలన సంధి శబ్ద వాచ్యములై నవి.

ఉదా:- రాముడు + తతడు = రాముడతడు
ఇట పూర్వ పదాంత్య వర్ణమగు ‘డు’ లోని ‘ఉ’ కును,
పరపదాది వర్ణమగు ‘త’ కును బదులుగా పరపదాది వర్ణ
మగు ‘త’ ఏకా దేశముగా వచ్చి రాముడతడు-అయినది.
మా + తమ్మ = ఇట వర్ణాధిక్యముగా యడాగమము వచ్చి
మా యేతమ్మ = మాయమ్మ యైనది. ఇట్లే కణకు + తమ్మ;
ఉండగా టుగాగమము వచ్చి కణకు + త్ తమ్మ = కణకు
టమ్మ-అనియైనది. ఇట్లే తక్కినవి.

తపరకరణము :

“తపరస్తత్కాలస్య” 1-1-70

అనిపాణిని సూత్రము. తపోయస్మాత్సతాత్పరశ్చో
చ్ఛార్యమాణ సమ కాలస్యైవ సంజ్ఞాస్యాత్” అని వృత్తి
కారునియుక్తి. అనగా దేని కంటె-తకారము పరముగా
నున్నదో ఏది తకారము కంటె పరముగా నున్నదో ఈ
రెండు విధములైనవియును, స్వోచ్ఛారణ కాలములో
నుచ్చరింపబడు దానికే సంజ్ఞయగును-అని పై వృత్తి
కర్థము.

ఒక అచ్చు పిమ్మట పొల్లు తకారము చేర్చి పల్కిన
అది తత్కాల వర్ణమునకే సంజ్ఞయగును. ‘అ’ దీని తరువాత
‘త్’ పొల్లు చేరిన అత్ అగును. అందుచే ప్రహస్వలకారమే
గృహీతమగును. దీర్ఘలకారము గృహీతము కాదు. ఈ
తపరకరణ నిర్వచనమును సూరి ప్రత్యేకించి నిర్వచింప
లేదు. అయినను సంస్కృత వ్యాకరణజ్ఞులైన బాలురకు
అత్తునకు, ఇత్తునకు అని సూత్రముల మూలముననే “ఇత్తు
నకు బహువచనంబు పరంబగునపుడుత్వం బగు” అను సూత్ర
వివరణమున “తపరకరణంబుచే దీర్ఘంబునకుత్వంబు లేదు”
అని తపరకరణమును జ్ఞాపకము చేసి నాడు. తపరముగాఁ
జేయుటయే తపరకరణము.

ఉదా:- అత్తునకు సంధి బహుళముగానగు.

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఏకులు (ఏడు + లు) పాకులు (పాలు + లు) త్రాకులు
(త్రాడు + లు)
ఇత్యాదులలో బహుత్వమందు రలడల కాదేకమయిన
ళకార మలఘువు.

వంకాయ - వంక ఇత్యాదులందున్న సహజ వకారము
అలఘువు.

అంతస్థములు :

“య ర ల వాః అంతస్థాః ” అని శిక్షావచనము.

య ర ల వ ల కు అంతస్థములని పేరు. కాదులగు
స్పర్శలకు, ఊష్మములగు శ ష స ల కు మధ్య నుండు వర్ణము
లగుటచే అంతస్థములని సార్థక నామమును బడసిన వని
కొండఱ అభిప్రాయము. “స్పర్శోష్మాణాం అంతః మధ్యే
తిష్ఠన్తీతి అంతః స్థాః” అని ఉచ్చట భాష్యము. “స్వస్యస్వ
స్యస్థానస్య అంతే తిష్ఠన్తీతి అంతస్థాః” ఏవం యకారాదీనాం
చతుర్థాం కరణాంత వ్యాపార నిష్పాదత్వాదంతస్థాని
ఇత్యాఖ్యా-

ఉదా:- య-ర-ల-వ

ఈ నాల్గింటికి అంతస్థములని పేరు.

తత్త్వము :

“సంస్కృత ప్రాకృతేతుల్యంబగు భాషతత్త్వములు”
అని చిన్నయ సూత్రము. A సంస్కృత ప్రాకృత ప్రకృతా

సంజ్ఞాచంద్రిక

ద్వితీయైక వచనాంతముల ప్రాతిపదికములుగాఁగొని తెలుఁగు న్యాయకరణ ప్రకారము గావించిన పదములు తత్సమములు. అనఁగా సంస్కృత పదముల తుది నున్న దీర్ఘమును ప్రాస్వము గను, ప్రథమా విభక్తి లోపమును, కొన్నిచోట్ల ద్వితీయత్వములను, కొన్ని చోట్ల అర్థ గ్రహించుటవలనను రిత్సను పదముల గుర్తింప వచ్చును. అట్లే ప్రాకృత రిత్సమములను కూడ గ్రహింప వచ్చును. “సంస్కృత ప్రాకృతులు ప్రకృతులు—ప్రకృతి ద్వయ తుల్యంబు తత్సమంబు” అని శబ్ద లక్షణసంగ్రహమున కూడ వాక్రతుచ్చెను. కేతనాదులు సంస్కృతమునేకైక ప్రకృతిగా భావించి ప్రాకృతాదులను విస్మరించిరి.

ఉదా:- విద్యా = ఇది సంస్కృత పదము. “నామంబుల తుది దీర్ఘమునకు ప్రాస్వంబగు” అని తెలుఁగు న్యాయకరణ ప్రకారము ప్రాస్వము చేయగా వచ్చిన ‘విద్య’ అనునది రిత్సపదము. హరి = ‘ఇంద్రోరా యుగంతంబుల ప్రథమైక వచనంబునకు లోపంబగు’ అను దానిచే ప్రథమా విభక్తి లోపము కల్గిన తత్సమ పదము. రుక్మ = రుక్ అను హలంతమునకు ‘ఉగాగమంబును ద్వితీయంబును దుది హల్లు నకు” అనుదానిచే ఉగాగమద్వితీయములు కల్గిన రూపము. సిని = ఇది సంస్కృతమున సప్తమీ విభక్యైక వచనపదము. ఇది తెలుఁగున అట్లే గ్రహింపఁబడినది. ‘భూదివోస్తుదౌ యత్తత్’ అని నన్నపాదుడు రూపముల సాధువా

సంజ్ఞాచింద్రిక

నర్చెను. సూరి ఇట్టి రూపముల నివతించిమాపెను.
 (తుల్యము సమా-అని చింతామణీయము- "సంస్కృత
 ప్రాకృత ప్రకృతి" అని చిన్నయ సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణము)
 అగ్ని-అగ్ని-అగ్ని; అగ్ని యనునది ప్రాకృత రూపముతో
 సమానముగ నుండుటచే ప్రాకృత సమము.

తద్భవము :

“సంస్కృత ప్రాకృత భవంబగు భాష తద్భవంబు”
 అని సూరి లక్ష్యము. సంస్కృత ప్రాకృతముల నుండిపుట్టినవి
 తద్భవములు. వీనికి వికృతి పదములనియు పేరు. “ఏషా
 వికృతిః” అని సూరి సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణమునను,
 “వికృతంబు తద్భవంబు” అని శబ్దాను శాసనమునను గలదు.
 “వికృతంబు తద్భవంబు” అని శబ్ద లక్షణ సంగ్రహము నను
 గలదు. వీనికి పై సూత్రములో చెప్పిన ప్రకృతివ్యయము
 అనునది ఈ సూత్రములోని తత్ అను దానికి అర్థము.
 అనగా ప్రకృతి ద్వయ బాతంబు తద్భవంబని యర్థము.
 “ప్రకృతి ద్వయబాతజ్ఞా” అని నన్నయ భట్టియము.
 సంస్కృత ప్రాకృత పదములు వర్ణలోప వర్ణాగమ వర్ణా
 దేశ వర్ణ వ్యత్యయములచే పరిణతి నొంది తద్భవములని
 వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి.

i) వర్ణలోపము:— తామరసమ్—తామర. ‘సమ్’
 అనునది లోపించి ‘తామర’ అని తద్భవరూపము నొందినది.

ii) వర్ణాగమము:- రథః-అరడము. అవర్ణముని కముగా వచ్చి తద్భవమైనది.

iii) వర్ణాదేశము:- ఆకాశః - ఆకాశము. ఇట 'కా' కు 'క' వర్ణమును 'శ' కు 'స' వర్ణమును ఆదేశముగా వచ్చి తద్భవమైనది.

iv) వర్ణవ్యత్యయము:- శుచిః - చిచ్చు. శుచిలోని రెండవ అక్షరము మొదటి వర్ణముగ వ్యత్యయము చెంది "చిచ్చు" ఐనది.

దేశ్యము :

“త్రిలింగదేశ వ్యవహార సిద్ధంబగు భాష దేశ్యము”

అని సూరి సూత్రము. అనగా శ్రీ శైల దాక్ష రామ కాశ్యపములు గల దేశములో జనవ్యవహారము వలన సిద్ధమైన భాష దేశ్యమని యర్థము. “దేశభాషా దేశ్యమ్” అనగా ఆయాదేశంబులందు జనించిన భాష దేశ్య మని యర్థము. ‘ప్రవాహినీ దేశ్యా’ అని చింతామణి. దేశ్యం అర్థంచ రూపత్వాత్ స్వతంత్రత్వాచ్చ భూయసా లక్షణాపేక్షతే తస్య సంప్రదాయోపబోధకః- దేశ్యము, అర్థమునగు వ్యవహారము రూపమై యుండుట వలనను స్వతంత్రముగా ప్రయోగింపబడి యుండుట వలనను లక్షణ రచనను అపేక్షింపదు. ఏలయన వానికి సంప్రదాయమే

సంజ్ఞాచంద్రిక

“ఆప్రేమేడితమ్ ద్విత్వీరుక్తమ్” అని అమరకోశము. అనగా రెండు సార్లుగాని మూడుసార్లు గాని పలుకబడునది ఆప్రేమేడితమని యర్థము.

ఉదా:- ఓహో + ఓహో = ఓహోహో.

ఇటు ఓహో అను పదము రెండు పర్యాయములు పలుకబడినది. అందు రెండవసారి పలుకబడిన ‘ఓహో’ అనునది ఆప్రేమేడితము. కనుకనే ‘అచ్చున కాప్రేమేడితంబు పరంబగునపుడు సంధి తఱుచుగనగు’ అను సూత్రముచే సంధియైనది. అసక్తుదుచ్ఛార్యత ఇతి ఆప్రేమేడితమ్. అనగా పెక్కుసార్లులుచ్చరింపబడినదని యర్థము.

సంశ్లేషము:

“సంశ్లేషంబనగా మీఁది హల్లుతోగూడు కొనుట”

అని సూరి వివరణము. అనగా ఒక హల్లు మీఁది హల్లుతో [వేతాక హల్లుతో] కూడి యుండుట లేక తాఁకి యుండుట సంశ్లేష మనబడును. దీనినే సంస్కృతమున సంయోగమని యందురు. హలోఽనంతరాస్సం యోగః 1-1-7 అచ్చరవ్యవహితా హలస్సంయోగ సంజ్ఞాస్యః-అని పాఠినీయులు. అనగా అచ్చులతోవ్యవధానములేని హల్లులు సంయోగ సంజ్ఞకములగునని యర్థము. మొత్తము మీఁద భిన్నహల్లుల కలయిక సంశ్లేషమని చెప్పనగును. “భిన్న హల్సంయోగం సంశ్లేషమ్” అని నానుడి.

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఉదా:- పూచెను + కలువలు = పూచెనలువలు.

ఈ పై లక్ష్యములో ఆయా కార్య విశేషముల నందిన తరువాత 'న్' అను హల్లు దాని మీఁది దగు 'గ' అను హల్లుతోఁ గూడి సంశ్లేషమనఁదగినది. ఈ సంశ్లేషము సూరిచే 'అదేశ సరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందు సంశ్లేషములు నిభాషనగు' అను సూత్రముచే విహితము.

ద్విత్యము :

“ద్వయోర్భావః ద్విత్యమ్” రెంటి యొక్క- సంభావము. అనఁగా ఉన్న దానినే మఱియొకసారియుచ్చరించుట.

అచ్చులతో వ్యవధానము లేని ఏకరూపము గల హల్లుల కూడిక ద్విత్యమనఁబడును.

ఉదా:- అ + కన్య = అక్కన్య.

ఇచట—‘త్రికంబు మీఁదియసంయుక్త హల్లునకు ద్విత్యంబు బహుళంబుగా నగు’ అను సూత్రముచే ద్విత్యము విధింపఁబడినది. ‘క’ అనున సంయుక్త హల్లు ‘కొ’ అను హల్లుతోఁ గూడినది కనుక ద్విత్యము, ‘అక్కన్య! ఇది వర్ణద్విత్యము. అదరాద్యర్థమున ఒకపదమునకుఁగాని లేదా వాక్యమునకుఁగాని ద్విత్యము రావచ్చును. రమ్మ + రమ్మ = రారమ్మ—ఈ తీరిగా ద్విత్యమురాగా విశేషముల వైయాకరణులు చూపిరి. ఈ ద్విత్యమునే ద్విత్యచనమని పాణినీయులు వ్యవహరింతురు.

స్వత్వము :

“స్వత్వంబనగా ద్రుతంబునకుఁ బ్రకృతి భావము”

స్వ=తన యొక్క- [అనగా ద్రుతము యొక్క-]
త్వం = భావము కనుక స్వత్వమనునది సార్థకసంజ్ఞ. అయినచో
సూరి ద్రుత ప్రసక్తిలో నీ సంజ్ఞను విధించుటచే “ద్రుతము
నకుఁ బ్రకృతి భావము”ని ద్రుత విషయముగ నుపివినాడు.
ఆదేశ సరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందు సంశ్లేష
ములు రాని పక్షమున ఈస్వత్వము విధింపఁబడినది. అనగా
బిందు సంశ్లేషములు రాకముచువున్న స్వర విశిష్టనకారము
స్వత్వ మనఁదగును. కాని ద్రుతమునకు సమాసములో
స్వత్వము లేదు. (సంధి-26)

ఉదా:- పూచెను + కలువలు = పూచెంగలువలు; పూచెంగలువలు;
పూచెన్గలువలు. ఈ బిందు సంశ్లేషములు విభాషగ విధిం
చుటచే ఇవి రాక పోయిన ‘పూచెను గలువలు’ అను
సహజ రూప ముండును. ఇందులోని ‘ను’ అనునది స్వత్వ
రూపము.

అవసానము :

“విరామోఽవసానమ్” 1-4-110

వర్ణానామభావోఽవ సాన సంజ్ఞః స్వాత్”- అని

సంజ్ఞాచంద్రిక

పాణినీయులు. వర్ణముల యొక్క అభావ మవసానసంజ్ఞక మని యర్థము. పదము యొక్కగాని, వాక్యము యొక్కగాని సమాప్తియే అవసానమని చెప్పవచ్చును.

ఉదా:- 'అతిశయముగ బుద్ధి మంతుడగు బుధసేవన్' ఈ పద్య పాదమున 'సేవన్' అని పర్కిన పిమ్మట మజ్జియొక ఉచ్చార్య మాణమగు శబ్దము లేకుండుటచే 'న్' అనునది అవసాన సంజ్ఞకమగును. కనుక "అవసానంబు నందు ద్రుతస్వరంబు నకేని, ద్రుతంబునకేని లోపంబు బహుళంబుగానగు" అనుదానిచే ద్రుత స్వరము లోపించినది.

ప్రత్యయము:

"ప్రత్యయంబు వర్ణకంబని ప్రాచీనులు న్యవహరింతురు"—తెలుఁగున నీప్రత్యయమును 'వర్ణక'మని యందు రని స్పష్ట పఱిచెను. "ప్రత్యయోవర్ణకః" అని సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణమునను "ప్రత్యయంబు వర్ణకంబు" అని శబ్దానుశాసనమునను, శ. ల. సంగ్రహమునను సూత్రించెను. "ప్రత్యయ ఇహ వర్ణకః అని చింతామణి [తత్పవ-10]

"ప్రత్యాయ్యతే అర్థః అనేన ఇతి ప్రత్యయః"—అర్థం సంప్రత్యాయతి ప్రత్యయః— అర్థమును ప్రతీత మొనర్చునది ప్రత్యయమని యర్థము. ప్రత్యేతి పశ్చాదాగచ్ఛత ఇతి ప్రత్యయః"—అనఁగా వెనుక ప్రాప్తమగునది ప్రత్యయము. ప్రతీయతే విధీయత ఇతి ప్రత్యయః విధింపఁ

సంజ్ఞాచంద్రిక

బహునది ప్రత్యయము. ఈ ప్రత్యయములు నాలుగు విధములు. అవి సుప్యలు-తిష్ఠలు-కృష్టులు-తద్ధితములు.

ఉదా:- సుప్రత్యయములు

దు, ము, వు, య, ప్రథమ; సువర్తంబు ద్వితీయ;
చేత-చే-తోడ, తో, తృతీయ; కొఱకు, కై: చతుర్థి
వలన కంటె, పట్టి, పంచమి: కు, యొక్క, లోపల షష్ఠి:
అందు, న, సప్తమి:

2. తిష్ఠప్రత్యయములు

దుడె-రు=ప్రథమము, వు. రు=మధ్యమము,
ను.ము.=ఉత్తమము.

3. కృత్ ప్రత్యయములు-

ట, మిడి, ఇ, క, కు, తడె, ప, వు, ఇక, ఇమి, బడి, నడి,
గ, డ, ఇకి, అక, ల, దు, ఉ, వడి, ఇత్యాదులు.

4. తద్ధిత ప్రత్యయములు.

అ-అము, అరి, అగము, ఇమి, న, ఇక, ఉక, కా-కర్తీయ-
ఈ, త, అడి, ఇడి, ఎఁడు-బంటి, కొలఁది ఇత్యాదులు.

వచనము :

“ఉచ్యతే సంఖ్యా అనేన ఇతి వచనమ్”

దు ము వు ని ను స లేక వచనంబులని శబ్ద లక్షణ సంగ్రహమున ‘ని-ను’ లను అధికముగా చెప్పియున్నాము.

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఏకత్వ బహుత్వ సంఖ్యలను చెప్పనది వచనమని యర్థము. ఏకవచనము-బహువచనమని ద్వివిధము.

ఏక వచనము:- ఏకత్వ సంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయం బేక వచనంబు అని సూరి సిద్ధాంతము. అనగా ఒకటి అను సంఖ్యను దెలియజేయునది ఏక వచనము.

ఉదా:- రాముడు-భీముడు-సోముడు ఇత్యాదులు (దు ము పు లేక వచనంబులని సూరి సూత్రము) లోహ వాచక శబ్దములైన ఇనుము-ఇత్తడి మొ॥ వి, ఇరులు-కేలు ఇత్యాదిగా కొన్ని నిత్యైక వచనాంత శబ్దములు కలవు.

బహువచనము:- బహుత్వ సంఖ్య బోధించు ప్రత్యయంబు బహువచనంబు. అని సూరి నిర్వచనము. అనగా అనేకములైన వస్తువులను బోధించు ప్రత్యయము బహువచనమని యర్థము. “లువర్ణంబు బహువచనంబు” అని సూత్రము. “లు” అనునది బహువచన ప్రత్యయము. లువర్ణముతో పాటు ‘ల’ వర్ణము కూడ బహువచన ప్రత్యయము. “లు ల” లు బహువచనంబులు అని శబ్ద లక్షణ సంగ్రహమున వచించెను.

ఉదా:- రాములు-సోములు-వనములు-ధేనువులు ఇత్యాదులు, ధాన్య వాచక, క్రిడావాచక విశేషములను దెలుపు శబ్దములు నిత్య బహువచనాంత శబ్దములు. సస్యవాచక ధాన్యంబు నని నిత్యంబు శబ్దాను శాసనము చూడవలెను.-

సంజ్ఞాచంద్రిక

అని శబ్దాను కాసనముగలదు, సంస్కృతమున 'ద్వివచన మనిమూడవది కూడగలదు.

ఆమంత్రితము :

దీనికి పాణినీయులు. 'ఆమంత్రితమ్'ని సంజ్ఞనుడివిరి. 'సామంత్రితమ్' 2-3-48. సంబోధనేయా ప్రథమా తదస్తమా మంత్రిత సంజ్ఞస్యాత్. దీని ప్రకారము ఆమంత్రితమునగా పిలుచుట అను అర్థము భాసించదు. కాని సంబోధనమున పాణిని ప్రథమను విధించి యున్నాడు. 'సంబోధనేచ 2-3-47' దీని చొస సంబోధన విధక్తంతముప్రయుక్తముగుటచే ఆహ్వాన మర్థము లభించగలదు. కనుక పాణినీయమిందు కనుకూలమే.

“ఒకరిని పిలుచుట ఆమంత్రితము” దీనినే సంబోధనమందురు. ఎదుటి వారి ఇష్ట ప్రకారము అనుజ్ఞ చేయుట ఆమంత్రితము. “ఆమంత్రితం కామచారనుజ్ఞా” అని పాణినీయులు. ‘ఓ’ అనునది సంబోధనమును దెలుపు శబ్దము. “ఓయా మంత్రితంబునందగు”— ‘ఓ’ యను శబ్దము సంబోధనము నందగునని యర్థము” అని సూరి.

ఉదా:- ఓ రామా! ఓ సీత!

ఇచ్చట రాముని పిలుచుట అనునది ఆమంత్రితము. కనుక 'తద్బోధకమగు 'ఓ' అనునది చేర్చబడినది.

మహద్వాచకము :

“స్త్రీతిర్యగ్జడభిన్నంబులును వాని విశేషణంబులును మహత్తులనంబడు”

నని సూరి సూత్రము. (స్త్రీ) వాచక శబ్దముల కంటెను, తిర్యక్కులకంటెను; జడముల కంటెను భిన్నములైనవి మహత్తులు. వాని విశేషణములను దెలుపు శబ్దములు కూడ మహత్తులనంబడును. అనగా మనుష్య-దేవ-యక్ష-గంధర్వాదుల లోని పురుషులను దెలుపు శబ్దములు మహద్వాచకములని చెప్పనగును. తన సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణమున ఇంకను విపులీకరించెను. “మహన్తోస్త్రీతిర్యగ్జడాః—తద్విశేషణాని అమద్వత్సి శాచాద్యాగ్రహభూతగణాన్వదా! క్లీబోమిత్రాదయః పుంవద్విభాషామహదర్థకాః”—అని విశద పఱచెను. దీని క్లీబంబులైన మిత్రాది శబ్దములు కూడ మహదర్థబోధకములని యర్థము. “స్త్రీపశు జడ భిన్నంబులు మహత్తులు. వాని విశేషణంబులు”—అని శబ్దలక్షణ సంగ్రహమున కూడ చెప్పెను.

ఉదా:- ఇంద్రుడు, రాముడు-యక్షుడు-గంధర్వుడు మొ॥నవి.

మహతీ వాచకము :

స్త్రీలను దెలుపు శబ్దములు మహతీ వాచకములు. అనగా దేవ-మనుష్య-యక్ష గంధర్వాది జాతులలో

సంజ్ఞాచంద్రిక

నుద్భవించిన స్త్రీలను దెలియజేయునని మహతీ వాచకము లని యర్థము. వాని విశేషణములను దెలియజేయు పదములు కూడ మహతీ వాచకములే.

ఉదా:- శబ్ద, సీత, ఒక్కిని, రంధ్ర-ఇత్యాదులు

ఆమహద్వాచకము :

తిర్యగ్దశములను దెలుపు పదములు, వాని విశేషణములను అమహద్వాచకములు. తిర్యక్కులనగా పశుపక్ష్యాదులు. జడములనగా అచేతనములు. అనగా చైతన్యము లేక నిశ్చలనముగా నుండునవి.

ఉదా:- ఎద్దు, చివు, వుంజు, పెట్ట, చెట్టు, పుట్టి ఇత్యాదులు.

ఈవాచక వివర్ణతెనుగునందేకాని సంస్కృతమునందులేదు.

ఇత్తు :

“కార్యార్థము ప్రత్యయాదులందు నిబద్ధమై
ప్రయోగించునపుడు మానంబడు వర్ణమిత్తు

నాబడు” నని సూరి వివరణము. యః కార్యార్థం సూత్రే అను బధ్యతే నచ ప్రయోగే దృశ్యతే స ఇత అనుత్రిప్తికమ శబ్దాను శాసనము మూలము. అనగా కార్య ప్రయోజనము కొఱకు వర్ణకములందు జేర్పబడినదై తత్స) యోగకాల మనలోపమునందు వర్ణము ‘ఇత్తు’ అనబడునని

సంజ్ఞాచంద్రిక

యథము. “ఇత్—కృతే కస్యై చిత్కార్యాయోచ్చార్య
మాణోవర్ణ ఇత్సంజ్ఞః స్యాత్” అని పాణినీయులు. లోక
మున ప్రయోగించెడి పదములకు ఏదోయొకరీతిని సాధుత్వ
మును జూపుట నైయాకరణుల పని. ప్రయోగములలో
‘చేయునతడు’ మన్నగు రీతిని ‘న’ కారము కాని ఎంచు
చున్నది. సంధి లేనిచో ఆనకారము కానరాదు. సంధి
యందు కూడ రెండు పదముల మధ్య కాన వచ్చుచున్నది.
అట్టి రీతిని నకారమును బ్రవేశ పెట్టుటకై ‘నుక్’ అని ఒక
కకారము ‘ఇత్’ సంజ్ఞకముగా చేర్చబడినది. ఈ రీతిగా
కిత్, అగుటచే ఆ ఆగమముంతా నయముగా చేరినది.
కకారము ఇచ్చట కానరాదు. కాగా వ్యాకర్త దృష్టిలో
‘న’ కారము ప్రధానము గాను, ఏదో యొక కార్యమును
పొందించుటకై గ్రహింప బడినందున అప్రధానముగా
నున్నదని భావింప నలయును. ఇది యంతయు శాబ్దికుల
కల్పనయే కదా! ఈ దృష్టితోనే ఇత్సంజ్ఞక నర్ణములను
‘అనుబంధ’ అను పదముతో మహాభాష్యకారాదులు వ్యవ
హరించి యున్నారు. అనుబంధమనగా అప్రధానముగా నుచ్చ
రింపబడునదని యర్థము. కాగా ప్రయోగములో వినబడ
కుండ నేదోయొక కార్య విశేషమును సంపాదించెడిది,
ఇత్సంజ్ఞకమగును. ఏ వర్ణము ఇత్సంజ్ఞక మగునో ఆవర్ణము
లోపించునని పాణిని ‘తస్యలోపః’ అని సూత్రించెను. ఒక్క
పాణినియే కాక నైయాకరణులందరు నీ మార్గము నను

సంజ్ఞాచంద్రిక

సరించి యున్నారు. అట్లుగాకున్న శబ్ద నిర్వచన శూచకము కానేరదు.

ఉదా:- కిత్ = నుగాగమము, టిత్, = యదాగమము - ఇత్యాదులు.
 'నుక్' అనునది కిత్తు గనుక 'అద్యంతోః ఓకిరౌ' అను శాస్త్రము
 చొప్పున అద్యంతావయవములుగా చేతుటయే ఇత్ ప్రయో
 జనము. ఆపిమ్మట లోపించును.

చేయు + అతిశు = చేయున్ + అతఁడు = చేయునతఁడు

నామము:

“నామంబనఁగా ప్రాతి పదికము”

అని సూరి నిర్వచనము. ‘ప్రాతిపదికం హి నామ’
 అని నన్నయ భట్టియము. ‘ప్రతి పదమ్ గృహ్యతీతి ప్రాతి
 పదికమ్’ అని వ్రుత్సత్తి. అర్థవదధాతురప్రత్యయః ప్రాతిపది
 కమ్”- 1-2-45 ధాతుంప్రత్యయం, ప్రత్యయాం తంచవర్జ
 ముత్వాఅర్థవత్ శబ్దస్వరూపం ప్రాతిపదికసంజ్ఞంస్యాత్ అని
 పాణినీయులు వచించిరి. అనఁగా ధాతువు ప్రత్యయము,
 ప్రత్యయాంతము కాని అర్థవంతమైన శబ్దము ప్రాతి పదిక
 మనఁబడునని యర్థము. “కృత్తద్ధిత సమాసాశ్చ” 1-2-46
 కృత్తద్ధితాస్తే సమాసాశ్చ ప్రాతిపదిక సంజ్ఞాస్యైః”-
 కృదంత తద్ధితాంత-సమాసములు ప్రాతి పదిక సంజ్ఞ కలివి
 యగును.

సంజ్ఞాచంద్రిక

“హలస్తం స్వస్తం ప్రాతిపదికమ్” అని సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణమున సూరి సూత్రము. హలస్తమైనది ‘సు’ అంతముగా కలది ప్రాతి పదికమని యర్థము.

సంజ్ఞ, డిద్ధ,

ఉదా:- కృదంతము = రామ

తద్ధితాంతము = భార్గవ

సమాసము = రాజపురుష

ఉత్తమము-ఉపోత్తమము :

“త్ర్యాదీనామంత్య ముత్తమమ్

తత్స మీష ముపోత్తమమ్”

అని పాణినీయము. మూడక్షరములు గల శబ్దములలోఁ జివరి వర్ణ ముత్తమము. ఈ ఉత్తమము కంటేఁ బూర్వము గల వర్ణము-ఉపోత్తమము.

ఉత్తమము : ఆచ్చిక పదంబులందుత్తమంబులగురులుదుల ముందటి యేత్వంబునకు ప్రాస్వంబు విభాషనగు” అను సూత్రము వలన నల్లేరు-పల్లేరు మొదలుగాగల శబ్దములలో ప్రాస్వము వచ్చి నల్లెరు-పల్లెరుదనవి.

ఉపోత్తమము : వికృతి యం దికారాంతముల యుపోత్తమేత్వంబునకుబహువచనంబుపరంబగునపుడుత్వంబగు కలికి + లు కలుకులు. ఉపోత్తమమునకు ఉత్వము వచ్చినది.

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఉదా:- కలికి-ఇది మూఁదక్షరముల శబ్దము. దీనిలోని 'కి' ఉత్తమము. దీనికి సమీపముననున్న 'లి' ఉపొత్తమము.

ఆచ్ఛికము :

“సంస్కృత సమేతరంబైన యీ భాష యచ్ఛయనంబును”

సని సూరి సూత్రము. అచ్చా సంస్కృత సమేతరా అని సూత్రాండ్ర వ్యాకరణము. సంస్కృత సమముల కంటెనన్యమైనది. అనఁగా సంస్కృత భవ-ప్రాకృత భవ-దేశ్యములుగా నున్న భాష యచ్ఛయనంబును. దీనినే అచ్చ తెలుఁగందురు. అచ్ఛయన స్వచ్ఛమైనదని యర్థము. అనఁగా అన్యవస్తుమిశ్రణము లేనిదని యర్థము. ఈ అచ్చ తెలుఁగునే ఆచ్ఛికమని కూడ నందురు. “అచ్చాయాంభవం ఆచ్ఛికమ్” అని వ్యుత్పత్తి. ఈ ఆచ్ఛిక శబ్దములు తఱుచుగ (స్త్రీ) సమంబులు, స్త్రీబ సమంబులుగ నుండునని సూరి వచించెను.

ఉదా:- అన్న-మిన్న-అల్లము-నెయ్యము-తఱుచుగననుటచే పులింగ తుల్యంబులును గలవు-మగఁడు, తమ్ముఁడు.

ఐ ప విభక్తికము :

“విభక్తి నిమిత్త కంబులయి యాదేశాగమా

త్మకంబులయిన ఇ, టి, తి, అను వర్ణంబు లౌపవిభక్తి

సంజ్ఞాచంద్రిక

కంబులు” అని సూరి వాక్కు. అనఁగా ద్వితీయాది విభక్తులు కారణములు గావచ్చు. ఇ-టి-తి వర్ణము తాప విభక్తికములని యర్థము. ఇవి ఆదేశములుగను-ఆగమములుగను-ఆదేశాగమములుగను వచ్చును. ద్వితీయాది విభక్తులకుఁబూర్వము వచ్చునవి గాన ఉప విభక్తులనియు, దీనికి సంబంధించిన ఇ-టి-తి వర్ణముతాప విభక్తికములనియుఁ జెప్పనగును.-“టింట్మామతాప విభక్తికంబుల”నిశబ్ద లక్షణ సంగ్రహమున సూరి వాక్రుచ్చెను.

ఉదా:- ఇ=కాలిని-

ఆదేశము-టి- త్రాటిని-

ఆగమము-అన్నిటిని.

ఉభయాత్మకము ... పగలు-పగటిని-పగలిటిని

సర్వనామము :

“అన్ని ప్రభృతులు సర్వనామములు”

అని వివరణము. ‘అన్ని ప్రభృతి సంఖ్యాసర్వనామాని’ అని సూత్రాంత్ర వ్యాకరణము. అన్ని ప్రభృతి సంఖ్యా వాచకంబులు సర్వనామంబులని శబ్దానుశాసనము. అన్ని, యిన్ని, యెన్ని, కొన్ని, పలు, పెక్కు, ఈ, ఏ, నీ, నా, మన, తా సంఖ్యా వాచకంబులు సర్వనామంబు లని శబ్ద లక్షణ సంగ్రహమున వివరించెను. ఇవియే బాల వ్యాకరణమునఁ

సంజ్ఞాచంద్రిక

గూడ వివరింపబడియె. “సర్వస్యాఽపి నామ సర్వనామ” అని వ్యుత్పత్తి. అనగా అంతటికిని నామమైనది సర్వనామమని యర్థము. నామ వాచకమునకు బదులుగా వాడబడునది సర్వనామమని వ్యావహారికార్థము. వాక్యము నందలి నామ వాచకమును పునరావృత్తి చేయకుండదదర్థమును బోధించుటకుపయోగపడు శబ్దములే సర్వనామములని యర్థము. ఈ సర్వనామముచే వస్తు వివక్ష జరుగును. “వస్తూప లక్షణం యత్రసర్వనామ ప్రయుజ్యతే ద్రవ్య మిత్యుచ్యతే స్వోర్థాభేద్యతేనవివక్షితః” — సర్వాది శబ్దములుసర్వనామములు “సర్వాదీనిసర్వనామాని” 1-1-27 అని పాణినీయము.

సర్వ-విశ్వ-కతర-కతమ-యతర-యతమ-తతర-తతమ-
ఏకతర-ఏకతమ-అస్య-అస్యతర-ఇతర-త్వ-సమ-సిమ-నేమ-
పూర్వ-పర-అపర-దక్షిణ-ఉత్తర-అఖర-స్వ-అస్తర-ఏక-
ఉభ-ఉభయ-ద్వి-తత్-భవత్-తద్-త్యద్-యద్-
ఏతద్-యుష్మద్-అస్మద్-కిమ్-ఇదమ్-అదన్.

ఉదా:- వాడు-వీడు-అతడు-ఇతడు-అన్ని-ఇన్ని-ఎన్ని

డుమంతము :

“దుశ్చరణ్ణ కంబునకుం బ్రకృతియయినది డుమంతం బనం బడు” నని సూరి స్పష్టికరించెను. ఇది సూరి కల్పిత సంజ్ఞ. డుః అస్య అస్తీతి డుమత్ = డు కలది డుమంతమని

సంజ్ఞాచంద్రిక

సార్థక సంజ్ఞ. ప్రథమా విభక్తి ప్రత్యయ మగు డు వచ్చుటకు యోగ్యమైనది డుమంతమని యర్థము. “పుంలింగ మగు మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు” అను దానిచే డుజ్జీహితము. ఈడుచ - చేరుటకు బూర్వమున్న శబ్దమే డుమంతమని యర్థము. ఏయదిడుచనకుంబ్రకృతి తన్మాత్రంబు డుమంతంబని శబ్ద లక్షణ సంగ్రహమున నుడివెను.

ఉవా:- రాము-రాముడు-తెనుగు డుమంతము-మగ-మగడు.

పర్యుదాసము :

“ప్రాధాన్యం హి విధేర్యత్ర ప్రతిషేధోఽప్రధానతా
పర్యుదాసస్సవి శ్చేయో యత్రోత్తర పదేననన్”

అని శబ్ద స్తోమము. విధికి ప్రాధాన్యము కల్గి నిషేధమునకు అప్రధానము కల్గిన పర్యుదాస సంజ్ఞ లిందురు. అదినచ పదముతోఁ గూడి ఉత్తర పదముతో అన్వయము కల్గియుండును. (ఇరి + ఉత్ + అస + ఘ్న = నివారణే) నివారించుటయను సర్థమున ఈపర్యుదాస సంజ్ఞ ఉండును. నన్ నకు అభావమని యర్థము. అది క్రియ యొక్క లేమిని చెప్పిన ప్రసజ్య ప్రతిషేధమందురు. ఇచట కడవలేదు. అత్రఘటోనాస్తి. అత్రబ్రాహ్మణోనాస్తి. ఇచట బ్రాహ్మణుడు లేడు. అట్లు కాక ‘నన్’ అర్థమును నామార్థముతోనే అన్వయించిన అదిపర్యుదాస మనబడును. ఎట్లనగా

అబ్రాహ్మణః అస్తి. ఇచట రెండభిప్రాయములు వ్యక్తము
 లగును. అబ్రాహ్మణుడున్నాడు. అనగా బ్రాహ్మణుడు
 కాని వాడు; బ్రాహ్మణునితో సమానుడు అను అర్థము
 లభించును. ప్రసజ్యప్రతిషేధమున బ్రాహ్మణుని యొక్క
 లేమియే భాసించును. పర్యుదాసమున బ్రాహ్మణుని యొక్క
 లేమియే కాక అతనితో సమానమైన మనుష్యుడున్నట్లు
 భాసించును. దీనిలో బ్రాహ్మణభేదము, బ్రాహ్మణ సాధు
 శ్యము రెండును ఘటకములై యున్నవి. ఈ ప్రసజ్య,
 పర్యుదాసముల నాశ్రయించుట వలన శాస్త్రములలో అర్థ
 ములు చాల విపరీతముగ భాసించును. వీనిని బట్టి శాస్త్రా
 ర్థములు పెంపొందును.

ప్రకృతమున ఉదంతమునకు నిగాగమము రాదని నిశ్చే
 ఢింపలేదు. మఱి యేమన పర్యుదాస మాశ్రయింపఁబడినది.
 ఉదంతము కానట్టియు ఉదంతమగు దానితో సమానమగు
 నట్టి దానికి నిగాగమము వచ్చును. దీని వలన ఉదంతము
 కానిది కూడ ఆచ్ఛిక నామ వాచకము కావలెనని అర్థము
 లభించుచున్నది.

ఉదా:- 'అనుదంతమగు తెనుగు దుమంతమునకు నిగాగమము
 నిత్యముగా నగు'

అను సూత్రములో 'అనుదంతము' అనునది పర్యుదాసము.
 'ఉదంతము కాని దానికి' అను విధికి బ్రాధాన్యము కల్గినది.

సంజ్ఞాచంద్రిక

కనుక అది నాచో పదముతోఁగూడి పర్యుదాస సంజ్ఞక
మైనది.

అనుకరణము :

“ప్రకృతి వలె ననుకరించుటయనుకరణము”

ఒకరు ఏదైనఁజెప్పినపుడు దానిని జెప్పినది చెప్పినట్లుగా ననుకరించి పలుకుట యనుకరణ మందురు. అనుకరణమును దెలుపుటకు శబ్దముచివర ‘అను’ అనునది చేరును. సంస్కృత పదమును దెలుఁగులోని కనుకరించునపుడు సామాన్యముగా ‘అను’ అనునది చేర్చి పలుకుదురు. వీనినే యనుకరణ మందురు. సంస్కృతవాక్యముననున్నది యున్నట్లుగా ననుకరించి పలుకుట అనుకరణము.

ఉదా:- వర్ధతాం శ్రీః అనియె

వర్ధతాం శ్రీః అనునది సంస్కృత పదము.

దానిని దెలుఁగులోని కనుకరించునపుడు ‘అను’ అనునది చేరినది.

విభాష:

“నవేతివిభాషా”

నిషేధవికల్ప యోర్విభాషా సంజ్ఞాస్యాత్-అని పాణి నీయులు. నిషేధము-వికల్పము ఈ రెంటికి విభాష సంజ్ఞ

సంజ్ఞాచంద్రిక

యని అర్థము. ఇట్లు పాణిని విభాషాసంజ్ఞను చేసిన తాను ఈ సంజ్ఞానియమము సత్క్రికమించియే తన శాస్త్రము వ్యవహరించెను. కనుక 'సవేతి విభాషా' యను సంజ్ఞాకరమును వైయాకరణులు పాటింప నక్కఱలేదు. విభాషా, వా, అన్యతరస్యామ్. మున్నగుపదములన్నియు సమానార్థకపేరే. అంతియే కాని 'సవేతి విభాషా' అను సూత్రము ననుసరించి విధింపబడిన విభాషా సంజ్ఞ సార్వత్రికముకానేరదు. మఱియు ఆ సంజ్ఞాకరణము కూడ బహుక్లిష్టమైన యర్థమిహోగూఢియున్నది. మహాభాష్యకారుడు పైచూపబడిన అర్థమునే అంగీకరించి యున్నాడు. ఇంత అభిప్రాయమును గుర్తించియే సూరి ప్రభృతులు పాణినిచే రచింపబడిన విభాషా సంజ్ఞను పాటింపక వికల్పపరముగనే విభాషా శబ్దమును వాడసాగిరి.

ఉదా:- "అదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందు సంశ్లేషములు విభాషనగు" —

పూచెను + గలువలు = పూచెంగలువలు - పూచెంగలువలు పూచెన్గలువలు — పూచెనుగలువలు.

ఇచట విభాష వలన బిందు సంశ్లేషములు వికల్పముగ వచ్చినవి.

నిషేధము:- "లుప్తశ్లేషంబునకు పదుషంబులు పరము లగునపుడు నుగాగమంబగు" అను సూత్ర వివరణమున

సంజ్ఞాచూఢిక

‘వ్యవస్థి విభాషచే నీద్రుతంబునకు సంక్షేపంబు లేదు’—
అని స్వముగ నిగదించినాఁడు.

ప్రా + కెంపు—అనునపుడు పై సూత్రముచే నుగాగ
మన ప్రాప్తింతును. ప్రాన్ కెంపు అనునపుడు ఆదేశ
సరములు చేసిన ద్రుతమునకు బిందు సంక్షేపములు రావ
ల! యుండుటచే “ఆదేశ సరములకు ముందున్న.....
విభాషనగు”—విభాష వలన నిషేధము కల్గినది.

ఈవిభాష ప్రాప్తవిభాష—అప్రాప్త విభాష—ప్రాప్త
ప్రాప్త విభాష యని మువ్విధములు.

ప్రాప్త విభాష:— నిత్యముగా ప్రవర్తించు చున్న
కార్యమును వికల్పముగా విధించినది ప్రాప్తవిభాష.

ఉదా:— ‘అనుకరణంబున తుదిహల్లునకు ద్విర్వచనంబగు’ అను
సూత్రముచే తుది హల్లునకు ద్విత్వము నిత్యముగా
ప్రవర్తించుచుండ ‘అనుకరణంబునందహమాదుల మకారం
బునకు ద్విరుక్తి విభాషనగు’—అను సూత్రముచే విధింపఁ
బడుట ప్రాప్త విభాష.

అప్రాప్తవిభాష:— ఏ సూత్రము వలనను ఒక కార్య
మునకు ప్రాప్తి (ప్రవృత్తి)లేకున్నను వికల్పముగా విధించు
నది అప్రాప్త విభాష.

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఉదా:- " మధ్యమపురుష మువర్ణకంబునకు హలవసానంబులు
పరంబులగునపుడు లోపము విభాషనగు " - చూడుము +
నన్ను = చూడునన్ను; చూడుమునన్ను. ఏ విధముగను
లోపమునకుప్రాప్తి లేక పోయినను వికల్పముగా లోపము
విధించుటచే నిది లప్రాప్త విభాష.

ప్రాప్తప్రాప్త విభాష:- లేక ఉభయత్రవిభాష:-
ఏదేని ఒక కార్యము వికల్పముగా ప్రాప్తించుచుండ కొన్ని
చోట్ల ప్రాప్తి లేకుండుటయు; మఱికొన్ని చోట్ల అంతకు
ముందే నిత్యముగా ప్రవర్తించుటయు కల్గిన ఆ ప్రాప్త
ప్రాప్తములకు తత్కార్యమును వికల్పముగా విధించునది
ఉభయత్ర విభాష.

నిపాతము :

“అన్యథా ప్రయోగేప్రాప్తే అన్యథా ప్రయోగ
కరణం నిపాతః”.

సామాన్యప్రక్రియ వలన ఒక రూపము ప్రాప్తించు
చుండగా దానికి విలక్షణమైన ప్రయోగమును సూత్ర
కారుడు నిర్దేశించుటను నిపాతమందురు.

‘ప్రాక్రీశ్వరాన్నిపాతః’ 1-4-56 అను అధికార
మున పాణిని ప్ర-పరా మున్నగు వానికి నిపాత సంజ్ఞను
విధించెను. ఆ నిపాత సంజ్ఞను పురస్కరించుకొని ‘స్వరాది
నిపాతమవ్యయమ్’ 1-1-37 అని అవ్యయ సంజ్ఞను-ఇంకను

సంజ్ఞాచింద్రిక

‘ప్ర గృ హ్య మ్’ మున్నగు కొన్ని కార్యములు విధించి యున్నాడు. ఈ నిపాతములు పరిమితములు.

ఈ అంశమును గుర్తింపవలయును. వ్యాకరణనిర్మాణము రెండు విధములుగ నుండును.

i ఎన్నియో పదములకు సాధుత్వమును జూపఁదలంచి వానినన్నిటికి సమన్వయము కలుగునట్లు లక్షణములు రచియించుట.

ఉదా:- ‘ఉత్పన్నకచ్చు పరంబగునపుడు సంధియగు’—ఇట్టి నిర్మాణమును కొంత బుద్ధిబలము కలవారే గ్రహింపఁగలరు. ఆచూత్రార్థమును గుర్తించి దానిని లక్ష్యములలో సమన్వయ పఱచుట సామాన్యకలవి కాదు. ఇట్టివి దీర్ఘ పూర్వలో పధంజైన... మున్నగు సూత్రములు.

ii) ఏకశబ్దములకు వ్యాకర్త సాధుత్వమును ఏపథ్యతిలో ప్రక్రియా పూర్వకముగా చూపఁదలంచెనో ఆప్రక్రియను చూపకుండ ఆసాధుశబ్దములకు తానే సూత్రమున సరాసరి ఉచ్చరించుట. ఇది సర్వజనసాధారణము.

ఉదా:- వేధ పురోధ పురోధనుడు.

సంస్కృతమున వేధన్ పురోధన్ అనునవి సకారాంత శబ్దములు. వీనిలో మొదటిదానికి సకారలోపము నిత్యముగాను, రెండవ దానికి వికల్పముగాను లోపము వచ్చి వేధ-పురోధ-పురోధనుడు అను రూపములు సాధు

సంజ్ఞాచంద్రిక

పులగును. ఇటు వ్యాకర్త వివిధమైనప్రక్రియను చూపకయే ఈ శబ్దములు సాధువులని నుడివెను.

సూరి చూపిన ప్రక్రియననుసరించి “ఒక విధమగు శబ్దము నిచ్చున్నమగు చుండఁగానది సాధు శబ్దము కానిచో దానికి సాధుత్వములంభించునట్లు సూత్రకర్త సూత్రములో నుచ్చరించుటను కూడ నిపాత మందురు. ఈనిపాత శబ్దము నకే నిపాతనమనియు న్యవహారము. కాని యీ నిపాత మనునది “ప్రాగ్రీశ్వరాన్నిపాతాః” అను నిపాత వంటిది కాదు. అది సంజ్ఞా రూపము. ఇదివైయాకరణుల న్యవహారము.

జ్ఞాతప్రవృత్తి నివృత్తిఃనిపాతః—ప్రవృత్తి నివృత్తులు సూత్రము వలననే జ్ఞాతమైన అది నిపాతమనబడును. సాధారణ విధికి సంబంధింపని ఒక శబ్దము యొక్క ప్రక్రియ యంతయు సూత్రముననే విధింపబడిన అది నిపాత యని పిండితార్థము.

ఉదాః— భువి—కర్తువ.

“పృథ్వీవాచిభూ శబ్దమునకుభువియగు” భూశబ్దమునకు “ఉక్కారాంతంబగు మహత్తునకు పువర్ణకము బహుళముగా నగు”—అను దానిచే పువర్ణకము వచ్చి భువు అనురూపము ప్రాప్తించు చుండ పృథ్వీవాచక భూశబ్దమునకు పై సూత్ర

మున 'భువి' యని నిపతింపబడినది. 'భూ' కు ప్రాస్వము—
'వి' వచ్చుట యను కార్యములు నిపాత వలననే సిద్ధించినవి.
“నిపాతఃపాదపూరణమ్.”

నిషేధము :

ఒక సూత్రముచే బహులక్ష్యసాధారణముగాకార్యము
ప్రాప్తించుచుండఁగా దానికి అనిష్ట ఫలములలో ప్రవృత్తి
నివారించుటకై ఆరంభింపబడుసూత్రము నిషేధసూత్రము.
ప్రాప్తిలేనిదే నిషేధము వచింపబడదు. “ప్రాప్తిపూర్వ
కోహినిషేధః”—అని ఆర్యోక్తి.

ఉదా:- వచ్చి+వచ్చెను.

ఇచట 'క్రియా పదంబు లందిత్తునకు సంధివై కల్పిక
ముగానగు—అనుసూత్రముచే సంధిప్రాప్తించి 'వచ్చిచ్చెను'
అను రూపము సిద్ధించుచుండఁగా “క్వార్థంబైన యిత్తునకు
సంధిలేదు”—అను సూత్రముచే సంధి నిషేధింపబడినది.
కాన యడాగమము వచ్చి “వచ్చియిచ్చెను” అని ఐనది.

ప్రాయికము :

ఏకైక కార్యప్రయోజనసాధకము ప్రాయికము.
పలుచోట్ల సంధి జరుగుచు ఎక్కడైన ఒక చోట 'సంధి'
వికల్పముగాఁగాని-జరుగక పోయినఁగాని సూత్రమున
ప్రాయిక గ్రహణము గల్గును. సూరి దీనినే 'తామర'గా

సంజ్ఞాచంద్రిక

అని కూడ నుడువుచుండును. ప్రాయశ్చిత్తమునకు బహుళమునకు కొంచెము భేదము కలదు. బహుళము బహుళ ప్రయోజన సాధకము. ప్రాయశ్చిత్తము అన్యకార్యమును గ్రహింపలేదు. ఏక సూత్రగతము. ఒక కార్యము ఒక చోట నిర్వహించు-ఒక చోట వికల్పము-మఱియొక చోట నిషేధముగా కల్పినచో నది ప్రాయశ్చిత్తమని చెప్పవచ్చును.

i) ఉదా:- ఇంద్రుని మూడి సిద్ధచకారమునకు మల్లు పరంబగు నపుడు పకారంబు ప్రాయశ్చిత్తముగానగు.

ఉదా:- తలఁపక-త్రేపక

ఇటు 'చ' కు 'ప' నిత్యముగా వచ్చినది.

ఏమి=ఏవక-ఏచక

ఇటు పై సూత్రముచే 'చ' కు 'ప' వికల్పముగా వచ్చినది.

'నోచు' ధాతువునకు సూత్రమందలి ప్రాయశ్చిత్తము

వలన 'చ' కు 'ప' నిషేధింపబడినది.

ii) 'అచ్చునకామ్రేడితఁబు పరంబగునపుడు సంధి తఱుచుగనగు'

అహ + అహ = నిత్యము.

ఏమి + ఏమి = ఏమేమి; ఏమియేమి.

ఇట్టి చోట్లకైకల్పక సంధి సూత్రము నందలి తఱుచు గ్రహణము ఎలనగలిగినది.

కారకము :

“క్రియాం కరోతీతి కారకమ్”

క్రియోత్పాదకము కారకము. క్రియానిస్తత్త్వం
కారకత్వమ్మని; క్రియా నిర్వర్తకమ్ కారకమ్మని; క్రియానిమి
త్తం కారకమ్మని; క్రియా ప్రకారీభూతోర్థః కారకమ్మని;
ధాత్వర్థాంశే ప్రకారో యః సుబంధః సోఽత్ర కారకమ్మని;
కర్తృత్వాది శక్తిమత్ కారకమ్మని క్రియాజనకత్వం కార
కమ్మని పలువిధముల కారకనిర్వచనము. శాస్త్రమందు
చేయబడినది. ఈకారకము పద్విధము. కర్తృకారకము,
కర్మకారకము, కరణకారకము, సంప్రదానకారకము, అపా
దానకారకము, అధికరణకారకములు, పశ్చిమవిధక్రియైదక్క
తక్కిన విధములకు సంబంధించినవి. కర్తృకారకము—
ప్రథమ = రాముడు-రావణుడు. కర్మకారకము—రాముడు
రావణుని సంహరించెను. కరణకారకము—తృతీయ = భిక్షుంబు
చేతఖండించె. సంప్రదానకారకము—చతుర్థి = రామునికొఱకు
కన్యనిచ్చెను. అపాదానకారకము—పంచమి = సోదరినలనభ
యము. అధికరణకారకము—సప్తమి = ఘటమందుజలమున్నది
ఇతనిమిగిలినపశ్చిమవిధక్రియోన్వయములేనిదికనుక కారకము
లేదు. అది సంబంధార్థబోధకము.

ప్రాతి పదికార్తము :

“నియతోపస్థితకము ప్రాతిపదికము”

అని సూరి నిర్వచనము. ఆనశ్యకమైన ఉపస్థితకలది
ప్రాతిపది కార్తమని యర్థము. “నియతోపస్థితకః ప్రాతిపది

సంజ్ఞాచంద్రిక

కార్థః యస్మిన్ ప్రాతిపదికే ఉచ్చారితే యస్య అర్థస్య నియమేన ఉపస్థితిః స తదర్థః ఇత్యర్థః—అని పాణినీయలు వచింపఁబడు ఏనామమునందే యర్థము నియమముగా (నియతముగా) ఉపస్థిత (జ్ఞాతము) మగునో అది ప్రాతిపదికార్థమని పైదాని కర్థము. ఈ ప్రాతి పదికార్థము అయిదు విధములు. జాతి—వ్యక్తి—లింగ—సంఖ్య—కారకములు

“ఏకగద్వికం త్రికంచాథ “చతుష్కం పంచకం తథా నామార్థ ఇతి సర్వేచ” పక్షాశ్శాస్త్రే) నిరూపితాః”

ఈ ప్రాతి పది కార్థమున ప్రథమా విధ క్రివచ్చును. “ప్రాతి పదిక సంబోధనోక్తార్థంబులం బ్రథమయగు” నని సూరి సూత్రము.

ఉదా:- రాముడు—రావణుడు

రామ అని పలికిన వెంటనే దశరథ సుతుడను స్ఫురణ కల్గినది. కానప్రాతిపదికార్థము. కనుకదానికి ప్రథమవచ్చినది

కర్మ :

“ధాత్వార్థఫలాశ్రయంబు కర్మంబునాఁబడు”

అని సూరి ఉక్తి. ధాత్వార్థ (క్రియాజన్య) ఫలమున శాశ్రయమైనది కర్మకారకమని యర్థము. “కర్తృకీప్సిత మంగర్మ” అని పాణినీయము.

సంజ్ఞాచుద్రిక

అనగా కర్తకు క్రియ వలన నభీష్టతమమైనది కర్మ సంజ్ఞ నొందునని యర్థము. 'క్రియాజన్య ఫలశాలిత్వమ్ కర్మత్వ' మ్మని పాణినీయము. కర్తచేసెడి పనితో సంబంధించిన కారకము కర్మమని యర్థము. కర్మంబున ద్వివీధియగునని సూరి సూత్రము. ఈ కర్మార్థమున ద్వివీధి వచ్చునని యర్థము.

ఉదా:- దేవదత్తుడు వంటకమును వండెను,
గోపాలుడు కృష్ణుని గొట్టెను.
దీనిలో కొట్టుట క్రియ. క్రియాఫలము దెబ్బ. దానికి ఆశ్రయ భూతుడు కృష్ణుడు. కనుక కృష్ణునికి కర్మసంజ్ఞ కల్గి ద్వివీధిగా విభక్తి వచ్చినది.

కర్త :

“ధాత్వర్థ వ్యాపారాశ్రయంబు కర్తనాబడు”

ధాత్వర్థ క్రియ కాధార భూత మగునది కర్తయని యర్థము. స్వతంత్రత: కర్తా 1-4-54. క్రియా ప్రవృత్తిలో స్వాతంత్ర్యము కలది కర్తయనదగును. “క్రియాయాం స్వాతంత్ర్యేణ వివక్షతోఽర్థః కర్తాస్యాత్” -క్రియయందు స్వాతంత్ర్యము కలదిగా వివక్షింపబడునది యని యర్థము. ఈ కారకమునదృవీధిగా విభక్తివచ్చును. చేత వర్ణకంబు కర్తకగునని సూరిసూత్రము. “కర్తృకరణయో స్తవీధియా”

యని పాణినీయము. ధాత్వర్థ వ్యాపారాశ్రయత్వం కర్తృత్వమృని పాణినీయము.

ఉదా:- దేవదత్తునిచే వంటకము వండ బడియె.

వండ బడుట క్రియ. దీనివ్యాపారిమునఁకాశ్రయ భూతుఁడు దేవదత్తుఁడు. కనుక స్మృతీయ వచ్చినది.

కరణము :

“క్రియా సిద్ధిం ప్రకృష్టోప కారకంబు కరణంబు”

అని సూరి నిర్వచనము. అనఁగాక్రియ సిద్ధించుటకు ముఖ్యకారణ భూతమైన సాధనము కరణమని యర్థము. “సాధక తమం కరణం క్రియాసిద్ధౌ ప్రకృష్టోప కారకం కరణం” అని పాణినీయులు. “యేన కర్తా కార్యం సంపాదయతి తత్ కరణమ్” అని నిర్వచనము క్రియా సిద్ధౌ ప్రకృష్టోప కారకత్వం కరణత్వమ్. అనఁగా కార్యసిద్ధి యందు కర్త కధికముగా సహాయ పడు సాధనమే కరణమని యర్థము. “క్రియా సిద్ధౌ బహుని సాధనాని వ్యాప్రియస్తే తథాపి యత్ ప్రకృష్టోప కారకమ్ అంతరంగం వివక్షితం తదేవ కరణమ్” ఇత్యర్థః అనేక కారణముల మధ్య అన్య కారణ వ్యవహితము లేకయే హేతువు క్రియోత్పత్తి కారణముగాఁజెప్పబడునో అది కరణమనఁబడును. ఈకరణము క్రియా మాత్ర విషయకము. వ్యాపార నియతమును నైనది.

సంజ్ఞాచండ్రక

“కరణత్వం తు క్రియా మాత్ర నియతం. వ్యాపార నియతం చ” అని పాణినీయము. ఈ కరణ కారకమునఁ దృతీయా విభక్తి వచ్చును. “కర్తృ కరణయో స్తృతీయా” అని పాణినీయము.

ఉదా:- కోల చేతఁ గూల నేసె

కూలనేయుట, అనుపనికి మిక్కిలి యుపయోగ పడిన సాధనము ‘కోల’ కనుక దానికి కరణ సంజ్ఞ కలిగి తృతీయా విభక్తి ప్రసిద్ధయమగు ‘చేత’ వచ్చినది.

హేతువు :

“ఫల సాధన యోగ్యంబగు పదార్థంబు హేతువు” అని సూరి వచనము “ఫల సాధన యోగ్యపదార్థః హేతుః” అనఁగా క్రియా ఫలమును సాధించుట కర్హమైన పదార్థము ‘హేతువు’ అని తెలియనగును. ఇది ద్రవ్య గుణ క్రియా సాధారణ మైనది. “ద్రవ్యాది సాధారణం నిర్వాప్యపార సాధారణంచ హేతుత్వమ్” అని పాణినీయము. అనఁగా ద్రవ్య గుణ క్రియలకు జనకమైన దాని యందు సాధారణ మైనదియు, నిర్వాప్యపార మైనదియు హేతువని యర్థము. ఈ హేతుత్వమునఁ దృతీయా విభక్తి వచ్చును.

ఉదా:- విద్య చేత యశంబు గలుగు.

క్రిత్రి నందుటకుఁ దగిన పదార్థము విద్య. కనుక అది హేతు సంజ్ఞక మైనది. కాన దానికిఁ దృతీయ వచ్చినది.

ఉపయోగము :

“నియమ పూర్వక విద్యా స్వీకారము పయోగము”

అనిసూరి నిర్వచనము. గురువునకు ప్రక్కగా కూర్చొనుట ఇత్యాది శాస్త్రోక్త నియమములతో ఉపాధ్యాయుడు చ్చరించి నట్లే ఉచ్చరించుచు విద్య నభ్యసించుట ఉపయోగ మనఁ జగును. ‘ఆఖ్యాతోపయోగే’—నియమ పూర్వక విద్యా స్వీకారే వక్తా ప్రాక్ సంజ్ఞః స్యాత్—అని పాణినీయము. ఈ యపయోగము నందు దృఢతయూ విభక్తి వచ్చును. ‘ఉపయోగంబు సందాఖ్యాత కుం దోడ వర్ణకంబగు’ నని సూరి సూత్రము.

ఉదా:— రామ కృష్ణులు సాందీపని తోడ వేదంబులం జదివిరి.

రామ కృష్ణులు సాందీపని వద్ద నియమ పూర్వకముగా విద్య నభ్యసించిరి కనుక యుపయోగము. ఈ యుపయోగ మున ఆఖ్యాతకు తోడ వర్ణకము కల్గి కరణకారకమైనది.

సంప్రదానము :

“త్యాగోద్దేశ్యము సంప్రదానము”

అని సూరి వచనము. “త్యాగ జన్య స్వత్వ ఫల భాగిత్వమ్ సంప్రదానమ్” అని పాణినీయము దానమును గైకొనుట కెవఁడు నిర్దేశింపబడెనో వానికి సంప్రదాన సంజ్ఞ. “సంప్ర దీయతే అస్మై సంప్రదానమ్” అని

సంజ్ఞాచంద్రిక

వ్యుత్పత్తి. దానస్య కర్మణా య మభిప్రేతి ససంప్రదాన సంజ్ఞః స్వాత్” అని పాణినీయులు. చతుర్థీ సంప్రదానే-క్రియయా య మభిప్రేతి సోఽపి సంప్రదానమ్-అని పాణినీయులు. ఈ కారకమున చతుర్థీ విభక్తివచ్చును. క్రియచే దాన కర్మ కేవలం ద్వేషింపఁ బడునో వాఁడు కూడ సంప్రదాన సంజ్ఞ నందునని పై సూత్ర భావము. “సంప్రదానంబునకుం జతుర్థి యగు” నని సూరి సూత్రము.

ఉదా:- జనకుండు రాముని కొఱకు గన్య నిచ్చెను. కన్యను దానముగా నీయుటకు జనకునిచే నుద్దేశింపఁబడిన వాఁడు రాముఁడు. కనుక వానికి సంప్రదాన సంజ్ఞ కదగ చతుర్థీ విభక్తి ప్రత్యయమగు కొఱకు వచ్చినది

అపాదానము :

“ప్రధవ మపాయేఽపాదానమ్”

అని పాణిని సూత్రము. అపాయో విశ్లేషః. తస్మిన్ సాధ్యే ప్రధవ మవధి భూతం కారకమపాదానం స్వాత్-అని వృత్తి. అపాయ మనవిశ్లేషము-ఎడబాటు అనియర్థము. అట్టి విభాగము కలుగ నుండఁగా నిశ్చలముగా నుండునది. అనఁగా అట్టి యెడబాటునకు అవధి యగునది అపాదానమన నగును. “అపాదానే పశ్యమి” అని పాణినీయులు. ఈ అపాదాన కారకమున పశ్యమి విభక్తి వచ్చునని యర్థము.

సంజ్ఞాచంద్రిక

“అపాయ, భయ, జుగుప్సా, పరాజయ, ప్రమాద, గ్రహణ, భవన, త్రాణ, విరామాంతర్థి, వారణంబు లెద్దాననగు, దానికి వలన వర్ణకంబగు” నని సూరి సూత్రము.

ఉదా:- మైత్రుండు రాజ్యంబు వలన భ్రష్టుండయ్యె.

పై ఉదాహరణలో మైత్రుండు భ్రష్టుడగుటకు అవధి భూతమైనది రాజ్యము. మైత్రునికి రాజ్యమునకు విశేషము కల్గినది. కనుక దానికి అవధి భూతమైన రాజ్యము అపాదాన సంజ్ఞ కలది యౌటచే పంచమీ విభక్తి వచ్చినది.

శేషము:

‘శేషంబనఁగా సంబంధంబు’

అని సూరి నిర్వచనము. అనఁగా స్వస్వామి భావాది సంబంధము కలది శేషము అనఁదగును. ఉక్తా దన్యశ్చేషః- అని పాణినీయము. చెప్పబడిన వాని కంటె భిన్నమైనది శేషమని యర్థము. షష్ఠీ విభక్తి ఈ శేషార్థమున వచ్చును. “షష్ఠీ శేషః = కారక ప్రాతిపది కార్థ వ్యతిరీక్తః స్వస్వామి భావాది సంబంధః శేషః, తత్ర షష్ఠీ స్వాత్” అని పాణి నీయులు. కారక ప్రాతిపది కార్థముల కంటె వ్యతిరీక్తమై స్వ స్వామి భావాది సంబంధము కలది శేషమని పై దాని కర్థము.

సంజ్ఞాచూద్రిక

ఉదా:- రాముని యొక్క గుణములు.

రాముని సంబంధమైన గుణములు. సంబంధార్థమున
యొక్క వచ్చినది.

నిర్ధారణము :

“జాతి గుణ క్రియా సంజ్ఞల చేత సముదాయంబు
నుండి యేక దేశంబునకుం బృథక్-రణంబు నిర్ధారణంబనం
బడు” అని సూరి వచనము. జాతి వాచకముచే గాని, గుణ
వాచకముచే గాని, క్రియా వాచకముచే గాని, డిత్త-
డప్రిత్యాది సంజ్ఞలచే గాని విశిష్ట వస్తువులలో దాగి యున్న
ఒక వస్తువును విభాగము చేయుట నిర్ధారణ మన నగును.

“యతశ్చ నిర్ధారణమ్” జాతి గుణ క్రియా సంజ్ఞాభిః
సముదాయాదేకదేశస్య పృథక్-రణం నిర్ధారణం” అని
పాణి నీయులు. “నిర్ధారణ పశ్చికి లోపల వర్ణకంబగు” నని
సూరి సూత్రము.

ఉదా:- ఛాత్రుల లోపల మైత్రుండు సమర్థుండు.

ఇతి శిష్యుల సముదాయము నుండి ‘మైత్ర’ అను సంజ్ఞతో
మైత్రుండు వేరు చేయ బడిన వాడు. ఇట్లు వేరు చేయు
ఓక పాత్ర భూతులగు శిష్యులకు నిర్ధారణ సంజ్ఞ కల్గి
లోపల వర్ణకము వచ్చినది.

అధికరణము :

“అధికరణంబునానాధారంబు”

అని సూరి నిర్వచనము. ఆధార భూతమైనది అధికరణము. ఆధారో-ధికరణమ్. కర్తృ కర్మ ద్వారా తన్నిష్ఠ క్రియాయాః ఆధారః కారకమధికరణ సంజ్ఞం స్యాత్” అని పాణినీయులు. కర్తృకారకము వలనఁగాని, కర్మకారకము వలనఁగాని ఈ రెంటికి సంబంధించిన క్రియకు నాధారభూతమైనదధి కరణ మనఁబడునని పై దానికర్థము—

ఇది ఔప శ్లేషికము-నైషయికము-అభివ్యాహక మని త్రివిధము.

ఆధ్రీయంతే అస్మిన్ క్రియాః ఇత్యాధారః

i) ఔపశ్లేషికము:— సామీప్య సంబంధముచే చేయఁబడిన ఆధారము ఔపశ్లేషికము. “ఉపసమీపేశ్లేషః సంబంధః తత్కృత మాపశ్లేషికమ్” — ఇతివృత్తన్త్యాసామీపికమేవ ఆధారత్వమాపశ్లేషికమ్” అని పాణినీయము.

ఉదా:— ఘట మందు జలమున్నది.

జల ముండుటకు ఆధార భూతమైనది ఘటముకనుక దాని కందు వర్ణకము కల్గినది.

ii) నైషయికము;— విషయ కృతమైనది

“విషయతా సంబంధ కృతః నైషయికః” అని పాణినీయము.

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఉదా:- మోక్షమందు ఇచ్చగలదు.

విషయ సంబంధముచే 'ఇచ్చ' మోక్షము నాధారము చేసి
కొన్నందున మోక్ష శబ్దమునకందు ప్రత్యయము కల్గినది.

iii) అభివ్యాపకము:- సమస్తానయవముల యందు
వ్యాపించి యుండుట కాశ్రయమైనది అభివ్యాపకము.
“సకలావయవ వ్యాప్తికృత ఆధారః అభివ్యాపకమ్” అని
పాణినీయము.

ఉదా:- తిలలందు తైలమున్నది.

తైలము తిలలను ఆధారము చేసి కొనుటచే అభివ్యాపక
సంబంధమైన తిల శబ్దమున కందు వర్ణకము కల్గినది.
'సప్తమ్యధికరణేచ' అని పాణినీయము. 'అధికరణంబునకు
సప్తమి యగు'నని సూరి సూత్రము. అధికరణ కారకమునకు
సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయమగు 'అందు' వచ్చును.

సమాసము :

“సమర్థంబులగు పదంబు లేక పదంబగుట సమాసంబు”

అని సూరి లక్ష్యము. “సమర్థః పదవిధిః సమాసః” అని
పాణినీయము, సమ్యక్ అన్యంతే పదాని అస్మిన్నితి సమాసః
అని వ్యుత్పత్తి. పరస్పరాన్వయముగల అనేక పదములు
ప్రత్యయాదులు విడువబడి సంక్షేపముగా నొకే రూపము
నొందుట సమాస మనఁదగును, సూరి శబ్దానుశాసనమున
“అన్వయంబునం బదంబుల యైక్యంబు సమాసం బండ్రు”

అని అన్వయ సహిత పదముల ఐక్యమే సమాసమని నుడివి నాడు. “పృథగర్థానాం ఏకాగ్రీ భావస్సమాసః” అని పాఠినీయము.

ఇట్లు సమాసము నొందుటకు పదములకు సమర్థత కావలయును. సామర్థ్యమునకు రెండువిధములుగా సర్థము చెప్పవచ్చును. 1. పృథగ్భూతంబులగు సర్థంబులకేకార్థము నందు వృత్తి సామర్థ్యము. 2. పృథగ్ప్రసిద్ధార్థములగు పదములకేకార్థము నందు వృత్తి సామర్థ్యము. పృథగర్థానాం ఏకాగ్రీ భావః సమర్థవచనమ్ — అనేకార్థములేకార్థ మగుట సామర్థ్యము. 2. పృథగర్థానాం పదానాం ఏకాగ్రీ భావస్సమర్థ మిత్యుచ్యతే—ప్రక్రియాదశ యందు ప్రసిద్ధార్థములు గల పదములు సామూహికముగా ఏకార్థమగుటను జెందుట సామర్థ్యము. అనఁగా ప్రసిద్ధార్థములును, భిన్న భిన్నార్థములును గల రెండు శబ్దములు గలిసి యొకే యర్థమును బోధపఱచు శబ్దముల సమాసములని చెప్ప వచ్చును. ఈ సామర్థ్యము రెండు విధములు. వ్యవేక్షా సామర్థ్యము. ఏకాగ్రీ భావ సామర్థ్యము. వ్యవేక్షా సామర్థ్యముః స్వాగ్ర పర్యవ సాయీనాం పదానాం ఆకాంతాది వశాత్ యః పరస్వరాస్వయః తత్ వ్యవేక్షానూప సామర్థ్యమ్” అని పాఠినీయము. సమాసము నందలి పదములు తమ తమ అర్థములు కల్గినవై ఆకాంతావశము వలన బుర

సంజ్ఞాచంద్రిక

స్వరాన్వయము గల్గుట వ్యవేక్ష యనవలగును. ఇది వాక్యమునందేకాని నృత్తియందు ఆశ్రయింపబడదు. ఏకాగ్రీ భావ సామర్థ్యము:- ప్రక్రియా దశయందు ప్రత్యేకార్థము గల పదములకు సముదాయ శక్తిచే విశిష్టమగు ఏకార్థమునే ప్రతిపాదించునది ఏకాగ్రీభావ సామర్థ్యము. ఇది సమాసాది వృత్తులందు ఆశ్రయింపబడును. ఈ సమాసము మూడు విధములుగా నుండును “సాంస్కృతి కాచ్ఛిక మిశ్ర భేదంబుచే సమాసంబు త్రివిధంబని” సూరి సూత్రము సాంస్కృతికంబని - ఆచ్ఛికంబని - మిశ్రంబని - సమాసంబు త్రివిధంబని వివరణము.

సాంస్కృతిక సమాసము :

“త్రివిధా సాంస్కృతి కాచ్ఛిక మిశ్ర భేదాత్ - సాంస్కృతికో ద్వివిధస్థిస్థస్సాధ్యశ్చేతి” అని సంస్కృత సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణము. ఈ సమాసము స్థిము సాధ్యమని రెండు విధములు.

స్థి సమాసము : కేవల సంస్కృత శబ్దంబుల సమాసంబు స్థిస్థంబునాబడు” అని సూరి వివరణము. కేవల సంస్కృత శబ్దముల సమాసము అట్లే తెలుగున ప్రవేశించునది స్థిము. అనగా ప్రకృతిపదముల సమాసము స్థిమని అర్థము.

ఉదా:- రాజ్యా-తటాకోదరము :

సాధ్యసమాసము :

“సంస్కృత సమంబుల సమాసంబు సాధ్యంబునాబడు”

అని సూరి సూత్రము. తెలుఁగు వ్యాకరణ శాస్త్రముచే సంస్కృత పదములకు, తెలుఁగు వికారము లేర్పడిన పదములకు సమాసము. అనఁగా యెత్తమ పదములకు సమాసము సాధ్యము.

ఉదా:- రాజనాజ్ఞ-తటాకంబునుదకంబు

ఇది రాజ్-అజ్ఞ అను రెండు సంస్కృత పదములగుటచే సాధ్యము.

ఆచ్ఛికసమాసము:

“తెనుఁగుల సమాసంబుఆచ్ఛికంబనబడు”

అచ్చ తెనుఁగు పదములకు సమాసము ఆచ్ఛిక సమాసమని యర్థము. “కేవల వికృతి పదంబులతోడిది సమాసకంబు” అని శబ్దాను శాసనము. శబ్ద లక్షణ సంగ్రహము సంజలి సూత్రము. “కేవల వికృతిపదైర్వ్యస్సమాసకం తం బ్రువన్తి వాక్యజ్ఞాః” అని చింతామణీయము. ఈ రెంటినిబట్టి ఆచ్ఛిక సమాసమునకు సమాసకమను నామాంతరము కలదని తెలియనగును. పై సూత్రములలోని వికృతి పదమునకు తదభవమని, అచ్చతెనుఁగని అర్థము.

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఉదా:- తేనియానతి-చెఱువునీరు-సిరి చెలువుడు మొ॥ వి
ఇటు తేడు-అనతి రెండు అచ్చికము లొటచే అచ్చిక
సమాసము.

మిశ్రసమాసము :

“ఉభయంబులు కూడినది మిశ్రంబనబడు”

సంస్కృత-అచ్చిక పదములతో కూడిన సమాసము
మిశ్రసమాసమని యర్థము. “ప్రకృతి వికృతి పదంబులది మిశ్ర
సమాసము” అని సూరి శబ్దానుశాసనము, శ. ల. సంగ్ర
హమునను గలదు. సంస్కృత వైకృత శబ్దైర్మిశ్రసమాసస్స
ఏవవిశ్లేయః” అని చింతామణీయము. తత్సమ శుద్ధాస్థి) పద
ములతోడి సమాసము మిశ్ర సమాసమని యర్థము.

ఉదా:- రాజ ముదల-చెఱువు నుదకము.

తత్పురుష సమాసము :

“తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయీకంబుగ

సంస్కృతోక్తంబయగు”

అని సూరి వచించెను. ఉత్తరపదార్థ ప్రధాన
తత్పురుషః” అని భాష్యము. ఉత్తర పదార్థము ప్రధా
నముగా గలది తత్పురుష మని యర్థము. తస్యపురుషః
తత్పురుషః అని వ్యుత్పత్తి. ఈ సమాసము బహు సంబంధ

సంజ్ఞాచింద్రిక

మూలుగల శబ్దముల కూడిక—ఇది వ్యధికరణము—సమానాధి కరణమని ద్వివిధము.

వ్యధికరణ సమాసము :

“ద్వితీయాదులకు మీఁది పదముతోడ సమాసంబు వ్యధికరణంబు నాఁబడు” అని సూరి వివరణము. ద్వితీయాది విధక్తులకు నుత్తర పదముతోడి సమాసమే వ్యధికరణ మనఁదగును.

ఉదా:- ద్వితీయాతత్పురుష:- నెలతాల్పు
తృతీయా తత్పురుష:- నెల తక్కువ వాడు
చతుర్థీ తత్పురుష :- దేశరమేలు
పంచమీ తత్పురుష :- దొంగశయము
షష్ఠీ తత్పురుష :- రామునిబాణము
సప్తమీ తత్పురుష:- మాటనేర్పరి
నెలను జాల్పిన వాడు—ఇటు ద్వితీయకు నుత్తరపదమగు
తాల్పుతో సమాసము. ఇట్లే తక్కినవియు నూహ్యంబులు.

సమానాది కరణము (లేక) కర్మధారయము :

“విశేషణంబునకు విశేష్యంబు తోడ సమాసంబు

సమానాధి కరణంబు నాఁబడు”—ఇదియే కర్మధార యంబు నాఁబడు”—అని సూరి వివరణము. విశేషణమునకు విశేష్యముతోడి సమాసము సమానాధికరణము లేక కర్మ

సంజ్ఞాచంద్రిక

ధారయమని యర్థము. సమానాధి కరణమనగా సమానమైన అనగా ఒకే ఆధారము గలదియని యర్థము. సమాన పదములయొక్క ధర్మముల కాధారము సమానమని యర్థము. “తత్సురుష స్సమానాధికరణః కర్మధారయః” 1-4-42 అని పాణిసీయము. సమానాధి కరణమైన తత్సురుషమే కర్మధారయమని యర్థము. “కర్మక భేదక క్రియాతాంధరయతి అసౌ కర్మధారయః” అని వ్యుత్పత్తి. కర్మకమనగా విశేషణక్రియ. ఈ క్రియను ధరించునది కాన కర్మధారయ సమానము. ఉత్తర పదార్థ ప్రధానము ప్రాయశము గాఁగల సమానము కర్మధారయమన వచ్చును, “సంస్కృత పదేన పరిమిత మాన్యోపదం కర్మధారయో భవతి” — అని చింతామణీయము. సంస్కృతపదముతో పరిమితమైన ఆంధ్ర పదమే కర్మధారయమని యర్థము.

ఉదా:- సరసపువచనము-తెల్లగుఱ్ఱము యె. వి. ఇచ్చట వచనము అను విశేష్యము సరసమను విశేషణముతో సమసించినది కనుక కర్మధారయము.

ద్విగుసమాసము :

“సంఖ్యాపూర్వోద్విగుః” 2-1-52

అని పాణిసీయము. సంఖ్యా పూర్వంబు ద్విగువు నాఁబడు నని సూరి నిర్వచనము. సంఖ్యరూపమైన విశేషణమునకు విశేష్యంబు తోడి సమాసంబు ద్విగువు. అనగా

సంజ్ఞాచండీక

సంఖ్యా పూర్వకమైన కర్మధారయమే ద్విగువని భావము. “ఆచ్ఛికస్స ద్విగోరేక వచనం ప్రాయశః నిత్యం సంఖ్యోత్తరస్య” అని సంస్కృత సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణమునఁ గలదు. “ద్విగువునకేక వచనంబు ప్రాయశఃకంబుగా నగు మిశ్ర మంబునకుఁ గాదు” అని బాల వ్యాకరణసూత్రము.

ఉదా:- ము_జగములు-ముల్లోకములు
జగము అను విశేష్యము మూడు అను సంఖ్యావిశేషణ
పూర్వమైనది కనఁక ద్విగు సమాసము.

బహువ్రీహి సమాసము:

“అన్య పదార్థ ప్రధానము బహువ్రీహి”

“అన్య పదార్థ ప్రధానో బహువ్రీహిః” అని భాష్య కారుని వచనము. సమాసమందు కూర్చఁబడిన పదముల యొక్క అర్థమప్రధానముగా గలిగి ఆ పదములకు సంబంధింపని అన్యార్థమును ప్రధానముగ బోధించునది బహువ్రీహి సమాస మనఁదగును.

“శేషోబహువ్రీహిః” 2-2-23, అనేక మన్యపదార్థే 2-2-24. అని పాణినీయము. ఉక్తాదన్య శ్లేషః-“చేప్పఁబడిన దాని కంటె నితరమైనది. అనఁగా ప్రథమా విధక్తికి చేయఁబడు సమాసము బహువ్రీహియని యర్థము. స్త్రీసమ ఘటితంబ యొకానొకండు బహువ్రీహిమాపట్టెడు” నని

సంజ్ఞాచంద్రిక

సూరి సూత్రము. అనఁగా సమాసము లోని రెండు పదములును (స్త్రీ) సమఘటితంబులై యుండునని యర్థము.

ఇవి కేవలాచ్చిక పద సమసమునకే వర్తించును.

ఉదా:- ముక్కుంటి- వేగంటి మొ॥ నవి.

సమాస ఘటితములగు మూడు-కన్ను-రెండు పదములు
స్త్రీ సమములు.

ద్వంద్వ సమాసము :

“ఉభయ పదార్థ ప్రధానము ద్వంద్వము”

“ఉభయ పదార్థ ప్రధానో ద్వంద్వః”

సమాసములోని పూర్వోత్తర పదములు రెండును ప్రాధాన్యము గల సమాసము ద్వంద్వసమాసమని యర్థము. పరస్పరాన్వయము గల రెండు పదములు గాని అంతకు మించిన పదములుగాని అర్థప్రాధాన్యము గల్గి క్రియతో నన్వయించునది ద్వంద్వ సమాస మనఁదగును. “చాన్ధే ద్వంద్వః” 2-2-29. అనేకంసుబంత్రం చాన్ధే వర్తమానం వాసమస్యతే నద్యద్వైః అని పాణినీయు. చకార స్కోభిత మైన ఇతరేతర యోగ సమాహారముల వర్తించు సుఖంతములు వికల్పముగా నమసించును. అదిద్వంద్వ సమాసమగునని యర్థము.

సంజ్ఞాచంద్రిక

“అచ్చికశబ్దంబు తోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయశంబుగా
ద్వంద్వంబగు”-

అని సూరి సూత్రము. దీనినే శబ్ద లక్షణ సంగ్రహ
మున కూడ స్త్రీ సమంబు వికృతి పదంబుతో ద్వంద్వం
బగునని వచించెను. అనగా ద్వంద్వములో పూర్వపదము
స్త్రీసమముగా నుండునని యర్థము.

ఉదా:- తల్లిదండ్రులు - అన్నదమ్ములు - ఉరువల్లెలు మొ॥ ఇల్లి
దండ్రులు వచ్చిరి. అనఁచోట ఇల్లి.తండ్రి అను రెండు పద
ములు సమ ప్రాధాన్యము కలిగి క్రియతో నన్వయించుటచే
నిది ద్వంద్వము.

వృత్తి :

“పరాధానిభానం వృత్తిః”

విగ్రహ వాక్యవ యవ పదార్థేభ్యః పరః అస్యః
యోయం విశిష్టైకార్థః తత్ ప్రతిపాదికావృత్తిరిత్యర్థః:-
అని పాణినీయులు నుడివిరి. విగ్రహ వాక్యవయవములైన
అనేక పదములు ఐక్యము నొంది తమ స్వార్థములను వర్జించి
తద్వ్యతిరిక్తమగు విశిష్టార్థమును (సమూహార్థమును) ప్రతి
పాదించునది వృత్తియనిభావము. ఈ వృత్తి ఐదు విధములు.
1. కృద్వృత్తి 2. తద్గిత వృత్తి 3. సమాసవృత్తి 4. ఏకశేష
వృత్తి 5. సనాద్యస్తథాతువృత్తి. కృత్తద్గిత సమాసైకశేష

సంజ్ఞాచంద్రిక

సనాద్యస్త ధాతురూపాః పశ్చివృత్తయః “కర్మధారయంబు సంవత్సరమంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపుడత్యంబునకుత్వంబును రుగాగమంబునగు”-అనుసూత్ర వివరణమున “ఇచ్చట వృత్తియందాలు శబ్దము స్త్రీమాత్రపరమ” ని సూచి చెప్పెను. ఇటవృత్తియనసమాసవృత్తియని అర్థము.

ఉదా:- రాజ పురుషుడు = ఇది సమాసవృత్తి. రాజుః పురుషః అను పదములు వికీభావము నొంది కేవలము రాజును గాని కేవలము పురుషునిగాని బోధింపక విశిష్టార్థమును అనగా రాజసంబంధియగు పురుషుని బోధించుటచే నిది సమాస వృత్తి. సమాసాదుల అర్థావబోధనము కావించునదే విగ్రహము. “వృత్త్యర్థావబోధకం వాక్యం విగ్రహః” అని పాణినీయులు.

ఉపసర్జనము :

“ప్రథమా నిర్దిష్టం సమాస ఉపసర్జనమ్” 1-2-43

సమాసశాస్త్రే) ప్రథమా నిర్దిష్టము పసర్జన సంజ్ఞం స్యాత్ అని పాణినీయులు. సమాస విధాయిక సూత్రములలో ప్రథమా విధక్తితో నిర్దేశింపబడిన దుపసర్జనమన దగును. ఈ ఉపసర్జనము సమాసమున పూర్వపదముగనే యుండవలయును. “ఉపసర్జనం పూర్వమ్” 2-2-30 అని పాణినీయులు. “ఏక విధక్తి చాపూర్వనిపాతే” 1-2-44 విగ్రహేయన్నియత విధక్తికం తమపసర్జనం స్యాత్ నతు

సంజ్ఞాచంద్రిక

తస్య పూర్వనిపాతః” అని పాణినీయములు. విగ్రహ వాక్యమున నొకే విభక్తికలది ఉపసర్జన మనందగునని భావము.

ఉదా:- “అద్భిక్ శబ్దంబుతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయికంబుగా ద్వంద్వంబగు” —

ఇది సమాస విధాయక సూత్రము. దీనిలో ప్రథమా విభక్తి తో నిర్దేశింపబడినది “స్త్రీసమంబు” అనునది కనుక ఇది “ఉపసర్జన” సంజ్ఞకమగును. అప్పుడు ‘ఉపసర్జనం పూర్వమ్’ అను సూత్రముచే సమాసమున స్త్రీసమమును పూర్వముగనే యుంచవలయును. ద్వంద్వ సమాసము నందలి పూర్వ పదము స్త్రీసమముగా నుండవలెనని యర్థము.

అవ్యయము :

“లింగ విభక్తి వచన శూన్యాని అవ్యయాని”

అని పాణినీయము. “సదృశం త్రిషులింగేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు” వచనేషుచ సర్వేషుయన్న వ్యేతి తదవ్యయమ్ అని భాష్యోక్తి. లింగ విభక్తి వచన శూన్యములు అవ్యయములు. స + వ్యయము = అవ్యయము. వ్యయము కానిది. క్షతిలేనిది యని యర్థము. త్రిలింగములను సత్తవిభక్తి ప్రత్యయములను, వచన ద్వయమును లేనిది — అవ్యయ మనందగును. ఈపై వానిలో మార్పుజెందక; క్షతిలేక ఉండునది కనుక అవ్యయమును పేరు సార్థకము. ఇది ద్వివిధము.

సంజ్ఞాచంద్రిక

1, ప్రతి పదోక్తము:- “ప్రతి పదముచ్చార్య ఉక్తమ్ ప్రతిపదోక్తమ్.” అనగా సహజముగా నున్నవి.

2. లక్షణికము:- “లక్షణేన శాస్త్రేణ నిష్పన్నమ్ లాక్షణికమ్” శాస్త్రము చే ఉత్పన్నములైనవి లాక్షణికావ్యయములు. ఇవి ధాతూత్పన్నములు క్త్వార్థక చేదాద్యర్థక ఆసంతర్య తుమున్నర్థక-శత్రర్థ-వ్యతిరేకక్త్వార్థము లాక్షణికావ్యయములు.

ఉదా:- ఆహ-భేర-ఊరక-మిన్నక-బళి-పోలెన్ మొ॥ నవి

కూర్చి-గుఱించి-ఉండి-పట్టి-అదిగో-ఇదిగో.

సూరి సంస్కృత సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణమున ‘అప్రభృతీని అవ్యయాని’ అనియు, శ ల. సంగ్రహమునను శబ్దానుశాసనమునను ‘వివార్థకాదులవ్యయంబు’ అనియు స్ఫూర్తి కరించెను. “స్వరాది నిపాత మవ్యయమ్”- సర్వాది గణ ఫలిత శబ్దములు, నిపాతములును అవ్యయ సంస్థకముల నుదగును.

అవ్యయిభావసమాసము:

“పూర్వ పదార్థ ప్రధానోఽవ్యయిభావః”

అని పాణినీయులు. పూర్వపదార్థము ప్రధానముగా గలది అవ్యయిభావ సమాసము. అవ్యయం సమర్థేన సహస మన్యతే సోఽవ్యయి భావః అనవ్యయం అవ్యయం

సంజ్ఞాచంద్రిక

భవతీతి అవ్యయీ భావః. ఖండములుగా నున్న పదములన ఖండముగాఁ జేయఁగల పదముతో అవ్యయము సమసించిన అది అవ్యయీభావ సమాసమనఁదగును. సహజముగా నవ్యయములుకాని శబ్దములు ఈ సమాసములోఁ బ్రవేశింపఁగా మొత్త మవ్యయమగుచున్నది. ‘అవ్యయీ భావః’ 1-1-41 అని పాణినీయము. సమాసములలో ఈ సమాసమును సూరి చెప్పక పోయిన పైని జేర్కొన్న ఆతని లక్ష్యములను బట్టి చెప్పట జరిగినది. “సమాసంబునయందు ద్రుతంబునకు లోపంబగు”-అను సూత్రమునకు లక్ష్యములుగా ‘ఎల్లయర్థములు, ఎల్ల కలుషములు’ అని ఇచ్చెను. దీని వివరణమున “సర్వపర్యాయంబైన ఎల్ల శబ్దము ద్రుతాంతంబైన యవ్యయంబు. దీనికసమాసంబున విశేష్యంబునకు ముందు ప్రయోగంబు లేదు”-అని చెప్పటను బట్టి సూరికి అవ్యయీభావ సమాసము సమ్యక్మే అని తెలియు చున్నది.

తద్ధితము :

“తద్ధితాః”- 4-1-76.

అని పాణినీయము. సుబ్బజన్ మున్నగు సుబంతములకు త్వార్థమునందు, మతుబర్థమునందు వచ్చు ప్రత్యయములు తద్ధితములు. “తస్మైహితమ్ తద్ధితమ్” అని వ్యుత్పత్తి తస్మై=వాని కొఱకు అనఁగా ప్రకృత్యర్థ భిన్నార్థ స్వార్థి

సంజ్ఞాచింద్రిక

కార్థముల కొఱకు; హితమేమేలైనది తద్ధితమని యర్థము. వర్ణకాంతములైన త్వార్థమునందు స్వార్థమునందు తన స్వకము కల్లు భావార్థమందు కలవాడు—కలదియును స్వార్థములనిచ్చు మతుభర్థములందు (అస్యస్మిన్నితి మతుమ్) చేయబడు ప్రత్యయములు తద్ధిత ప్రత్యయములని చెప్ప నగును. తేభ్యాః హితాః తద్ధితాః—ప్రయోగముల కొఱకు హితమైనవి అనగా ప్రయోగములను సాధించునది. ఈ విధిగా కాశికావృత్తికారుడు నిర్వచనము చేసినాడు. కాని భాష్యకారుడు ఈ నిర్వచనము చేయలేదు.

“తద్ధిత మూఘోఽవై యాకరణః

తద్ధిత మాఘో వై యాకరణః”

అని ఆర్యోక్తి. తద్ధిత మూఘుడు వై యాకరణః అనియు, తద్ధితలను మాఘము చేసికొన్న వాడే వైయాకరణుడని ఆర్యోక్తి. లక్షణ శాస్త్రమున వీని కంతటి ప్రాశస్త్యము కలదు.

ఉదా:- చిన్నతనము, అటకారు, జాలరి, అరమరిక మొ॥ ఇట చిన్నతనము అనునపుడు భావార్థమున గద్ధితప్రత్యయమగు తనము వచ్చినది. ఇట్లే తక్కినవియు సూహ్యంబులు.

భావము :

“ప్రకృతి జన్యబోధంబునందు ప్రకారంబుభావంబు”

సంజ్ఞాచంద్రిక

అని సూరి వచనము. నామ సంబంధమును నర్థములో విశేషణముగా తోచు ధర్మము భావముని యర్థము. సంస్కృతమున ఈ భావార్థమును తెలుపునది త్వప్రత్యయము. 'తస్య భావ స్త్వతలే' అని పాఠిసీయము. తెలుగున భావార్థక ప్రత్యయము 'తన' అనునదని తన వర్ణకంబు త్వార్థంబు నందగు. "త్వార్థంబనగా భావంబు" అని సూరి వాక్రుచ్చెను. "త్వార్థేతనక" అని సంస్కృత సూత్రాంత్రధవ్యాకరణము. "తనము భావంబునందు సర్వంబునకగు"—నని శబ్దలక్షణ సంగ్రహము నందలి సూత్రము.

ఉదా:- రాముని తనము - సీతతనము-గొప్పతనము. రాముని యొక్క ధర్మము అను భావార్థమున తనవర్ణకము వచ్చి ముప్రత్యయము చేరి రామునితనము ఐనది.

మతుబర్ధము :

కలవాడు-కలది యను అర్థబోధకంబైనది మతు బర్ధముని చెప్పనగును. "తదస్య అస్త్యస్మిన్నితి మతుప్" అని పాఠిసీయము, శ్లో॥ భూమనిష్ఠా ప్రశంసాసునిత్యయో గేఽతిశయనే॥ సంస్కర్తేఽస్తి వివక్షాయాం ధనన్ని మతు బాదయః"-అని పాఠిసీయులు. భూమనింద ప్రశంసార్థముల యందు మతుప్రత్యయము వచ్చుననిభావము. తెలుగున ఈ మతుబర్ధమును సూచించునవి, కా, కత్తియాది వర్ణకములు. కా. కత్తియాది వర్ణ కాంతములై కలవాడు-కలది యను

సంజ్ఞాచంద్రిక

సర్వబోధకములు మతుబర్ధములని నచింప వచ్చును. “అరి మత్స్వర్ధంబునందగు” నని శబ్దలక్షణ సంగ్రహము. “అత్స్వ మిత్స్వ ముత్స్వంబు సమానంబున మత్స్వర్ధంబులంద్రు” — అని సూరి శబ్దాను శాసనమున విశదీకరించెను.

ఉదా:- చెరికాడు-చెరికత్తియ-జాలరి-ఋయారి-చాకిత-చగలాడి.
ఇటు చెరిమి కలవాడు అను అర్థమున ‘కా’ ప్రత్యయము వచ్చినది కనుక మతుబర్ధము.

కృదంతము :

“ధాతువునకు విహితంబగుడుత్ భిన్న ప్రత్యయంబు
కృత్తునాబడు”

అని సూరి వాక్కు. అనగా క్రియాపదములపై చేరు డుత్-రు-వు-రు-ను-ముత్తల కంటె భిన్నమగు ప్రత్యయ ములు కృత్తులనబడును. దుకృత్ ధాతువునకు క్విప్ ప్రత్యయము చేరగా ‘కృత్’ అగును. ఇది అంతమందు కలది కృదంతమనబడును. కృదంతిక 3-1-93- అని పాణిసీయము తిక ప్రత్యయములుకాక విగిలిన ప్రత్యయములు కృత్తులని యర్థము.

ఉదా:- అలుక-అళ-చేత-మాపు-మనుపు-అప్పన మొ॥వి. అలుగు అను ధాతువుపై కృత్ప్రత్యయమగు కవర్ణకముచేరి ‘అలుక’ యని కృదుత రూపమైనది. ఇట్లే తక్కినవి ఉపాహములు.

క్రియ :

క్రియయన వ్యాపారము. ధాతువు. “క్రియాధాతుః” అనగా క్రియ-ధాతువు ఈ రెండును సమానార్థకములు. “క్రియతే ఇతి క్రియ” చేయబడునది క్రియ. “కారకాణామ్ ప్రవృత్తి విశేషః క్రియా” కర్తృ కర్మాది కారకముల వ్యాపార విశేషమే క్రియయనదగును.

‘యావత్సిద్ధమసిద్ధంస్యాత్ సాధ్యత్వేవాభిధీయతే
ఆశ్రిత క్రమ రూపత్వాత్ సాక్రియేత్యభిధీయతే’
ఉత్పన్న మైనది (భావము) కాని ఉత్పాదకమైన

(భావము)గాని ఆశ్రితక్రమరూపమున సాధ్యముగాఁ జెప్పబడినచో అది “క్రియ” అని చెప్పనగునని భావము. సంస్కృతమున ఈ క్రియకు ఆఖ్యాతమున నామాంతరము కూడఁగలదు. “క్రియా వాచకం ఆఖ్యాతమ్-భావ ప్రధాన మాఖ్యాతమును వాక్యములు గలవు.

ఉదా:- చేసెను-వండెను-పోయెను. మొ. వి.

అతఁడు వంటకములను వండెను. ఇది కర్మకారకము. వంటకమును వ్యాపారమును దెలియజేయునది ‘వండెను’ కనుక క్రియ.

అధికారము :

“ఏకత్ర ఉపాత్తస్య అస్యత్ర వ్యాపారః అధికారః”

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఒకచోట చెప్పబడిన దయ్యు మీది సూత్రము లలోఁగూడ ప్రవర్తించునది అధికారము. తానున్నచోట సంపూర్ణమును అర్థమును జెప్పకుండ తను తరువాత యున్న విధి సూత్రములతో నేక వాక్యతను బొంది యర్థమును బోధించుట యధికారము.

“స్వస్థలే వాక్యార్థ బోధాజనకత్వేనతి
ఉత్తర సూత్రైకతాపన్న బోధాజనకత్వంలధికారత్వం”

ఒకచోట నియమితమై; అర్థ బోధక శక్తి కల్గియు ఆతరువాత సూత్రములలోని కనువర్తించి యట సంపూర్ణార్థ బోధను గల్గించునది అధికారము. స్వరితేనాధికార:-1-3-11 దేనిపై స్వరిత చిహ్నముండునో అది అధికారమును దెలియజేయును.

ఉదా:- ధాగువనకు, ఇది అధికార సూత్రము. నియమితమైన స్థలముననుండి అర్థబోధకశక్తి కల్గించుచున్నను సంపూర్ణార్థ బోధకము గాదు; కనుక దాని తరువాతి దగు ‘వర్తమానం బునల్బగు’ అను సూత్రములోని కనువర్తించి ‘వర్తమాన క్రియా వృత్తి యగు ధాతువునకు లక్ష్యర్థకంబగునని’ స్పష్టార్థమును కల్గించినది.

వర్తమానార్థకము :

“వర్తమానంబునాఁ బ్రారబ్ధపరిణమాత్తంబు”

అని సూరి వచనము. ప్రారబ్ధాపరి సమాప్తత్వం
వర్తమానత్వం” అని పాణినీయము. అప్పటికి ముగియ
కుండునది వర్తమానము. ఆరంభింపబడి జరుగుచున్న కాల
మును దెలుపుక్రియ వర్తమానార్థకము. ప్రారబ్ధమనగా
ప్రారంభింపబడినది. అపరి సమాప్తమనగానప్పటికిముగియ
కుండునది. ఏ పనిని ప్రారంభించునో ఆపని ముగియు వఱకు
ఈ మధ్య యుండెడి కాలమంతయు వర్తమానకాలమే !
ఇట్లు చెప్పటకుఁ బ్రయోజనములు చాల కలవు. ఒకడు
ఏదో యొక రోజు చదువు ప్రారంభించి పదేండ్ల పాటు
చదువును. ఈ మధ్య కాలమున అతనిని అడిగిన అతడు
చదువకుండక భోజనము చేయునపుడు ప్రయాణము చేయు
చున్నపుడు నేను చదువుచున్నాను అనువర్తమానకాలముతో
సమాధానము చెప్పును. కాని నిజముగా వాడు అప్పుడు
చదువుట లేదు. ఇట్టి స్థితిలో వర్తమాన ప్రత్యయమెట్లు.
కాని చదువుట అనే క్రియ ముగింపుకున్నందున పది సంవ
త్సరముల పాటు ఆ క్రియ జరుగుచున్నదనే భావించి వర్త
మాన ప్రత్యయము చేయవచ్చును. ఇట్లే ఒకఁడిల్లు కట్టుట
ప్రారంభించును. రెండు సంవత్సరములో మూడు సంవత్స
రములో కట్టుటకు పట్టును. అయినను ఈ కాలమంతయు
వర్తమాన కాలముగనే భావించును. కనుక సూరి అప్పటికి
ముగియ కుండునది యని వివరించెను ముగియునంత వఱకు

అది వర్తమానమే! ముగిసిన తరువాత వర్తమానము కాక పోవచ్చును.

ఉదా.— అతఁడు వచ్చుచున్నాఁడు, ఇతఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. అనునది జరుగుచున్న కాలమును దెలుపుచు ముగియ కుండుటచే వర్తమానార్థకము.

భూతార్థకము :

“భూతంబునా విద్యమానధ్వంస ప్రతియోగి”

అని సూరి వివరణము “భూతత్వంచ విద్యమానధ్వంస ప్రతి యోగిత్యం”— అని పాఠినీయము. ముందుండి అప్పటికి లేకుండునదని యర్థము. జరిగిన కాలమును దెలియజేయుచు వర్తమానమున లేనిది భూతార్థకమననగును. దీనినే క్తవదర్థమందురు.

ఉదా:— వందెను—వండితిని

ఇటు .వందెను’అనునది ముందు జరిగిన కాలమును దెలుపుచున్నది కనుక భూతార్థకము.

భవిష్యదర్థకము:

“భావినా విద్య మాన ప్రాగభావ ప్రతియోగి”

అని సూరి మాట. అప్పటికి పుట్టకుండునది యని యర్థము. “భావిత్వంతు విద్యమాన ప్రాగభావ ప్రతియోగిత్యం” మ్మని పాఠినీయము. జరిగిన, జరఁగుచున్న;

సంజ్ఞాచంద్రిక

దానిని గాక రాజోవు దానిని గూర్చి తెలియజేయునది
భవిష్యదర్థకము.

ఉదా:- రాగలడు-వండగలడు
ఇచ్చట 'రాగలడు' ఎప్పుడో? జరుగజోవుదానిని బోధిం
చుటచే భవిష్యదర్థకము.

తద్దర్పార్థకము :

“వికృతౌ ధాత్వర్థ మాత్ర ప్రాతి పదిక తద్దర్థః”

తెలుగులో ధాత్వర్థమును మాత్రమే బోధించుప్రాతి
పదికమే తద్దర్థమని భావము. “తస్య ధాతోః ధర్మః తద్దర్థః”
అని వ్యుత్పత్తి. దాని యొక్క అనగా ధాతువు యొక్క
ధర్మము తద్దర్థమని యర్థము. భూతభవిష్యద్వర్తమానముల
కంటె భిన్నమైన అర్థము కలది తద్దర్థము. “భూతాద్యర్థ
త్రయ విలక్షణః కశ్చిదర్థః తద్దర్థః” అని అహోబలపతి
వివరణము.

ఉదా:- వందును-చేయును-వందుదురు ఇత్యాదులు.
'వందును' అనునది భూత భవిష్యద్వర్త మానముల కంటె
భిన్నార్థమును దెలుపుటచే తద్దర్పార్థకము.

ప్రత్యాహారము :

“ఆదిరత్నేన సహేతా” 1-1-71

సంజ్ఞాచంద్రిక

అంత్యేన ఇతా సహిత ఆదిః మధ్యగానాం స్వస్యచ సంజ్ఞాస్యాత్” అని పాణినీయులు. అంత్యమగు ఇద్వర్ణము లతోఁ గూడిన ఆదివర్ణము. మధ్యగల వర్ణములకునుతనకును సంజ్ఞ మైనచోనదిప్రత్యాహారము. అనఁగా మొదటి వర్ణము చివరి యక్షరమును గలుపుకొని పలుకఁబడి మధ్యగల వర్ణములను గూడబోధించునదిమైప్రత్యాహారసంజ్ఞ నొందును.

ఉదాః— ‘లకారంబునకు దుబ్రావునను ముజ్జారు’

ఇటు దుబ్బో అనునది ప్రత్యాహారము. అది వర్ణమైన దుఅను నది అంత్య వర్ణమగు బ్బోతో కలసి మధ్యగల వర్ణములకును దనకును ప్రత్యాహార సంజ్ఞ నొందినది. దుబ్బో అను ప్రత్యాహారములో దుష్ — రు-వు-రు-ను-ము అను అక్షరములు గలవు.

భావార్థకము :

“భావంబనఁగా ధాత్వర్థంబు”

అని సూరి వివరణము. “టవర్ణకంబు భావంబు నందగున”ని సూరి లక్ష్యము. ధాత్వర్థ వ్యాపారాశ్రయ మున క్రియకుటవర్ణకము వచ్చిన అది భావార్థకమగునని అర్థము. ఇది భావః క్రియా-ధాత్వర్థశ్చ ధాతువైవ ఉచ్యతే యస్తస్య సిద్ధతా నామధర్మ స్తత్రేఘభాదయః ప్రత్యయాః విధీయంతే (కాశిక 3-3-18)

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఉదా:- చేయుట-కొట్టుట

చేయు అను ధాతువునకు భావార్థకమున 'ట' వచ్చినది. ధాత్వర్థ వ్యాపారాశ్రయమున క్రియకు 'మిషి' వచ్చిన 'వ్యతిరేక' భావార్థక మనఁదగును. "వ్యతిరేక భావంబున మిషి యగు" నని సూరి సూత్రము. దీనినే శబ్ద లక్షణ సంగ్రహమునను తెప్పెను.

ఉదా:- వందమి-తినమి

వందు ధాతువునకు మితి వచ్చి వ్యతిరేక భావార్థకమైనది.

క్వైర్థము :

"ఏకాశ్రయంబులగు క్రియలలో నెయ్యది పూర్వ కాలికంబగుఁడద్యాచియగు ధాతువునకు 'ఇ' వర్ణకంబగు." ఇదియె క్వైర్థంబునాఁబడు"-నని సూరి నిర్వచనము.

ఏక కర్తృత్వము గల రెండు క్రియలలో ఇవర్ణకము చేరిన పూర్వ కాలికమగు క్రియ. క్వైర్థమని చెప్పఁబడును. ఇది భూతకాలిక క్రియ. "సమాన కర్తృకయోః పూర్వకాలే" 3-4-21 "సమాన కర్తృకయోః ధాత్వర్థయోః పూర్వకాలే విద్యమానాథాతోః క్వాస్యాత్"- అని పాణినీయులు-సమాన కర్తృకములైన ధాత్వర్థములలో పూర్వకాలికమైన ధాతువునకు క్వాప్రత్యయము వచ్చునని యర్థము. పాణినీయాను సారముగా సమాన కర్తృకములైనచో చైత్రుని చేత మైత్రుండు కొట్టంబడిమడిసె.

ఇత్యాది ప్రయోగంబులసాధువులు గావలసి వచ్చును. దానికై సూరి సమానాశ్రయంబులని సూత్రములోఁజెప్పి వృత్తిలో వివరించెను. పై వాక్యమున కొట్టినవాడు మైత్రుడు-మడిసిన వాడు మైత్రుడు. భిన్న కర్తృత్వమట స్పష్టము. కాని కొట్టబడిన వాడును, మడిసిన వాడును మైత్రుడగుటచే సమానాశ్రయ మిట సుసంపన్నమైనది. ఈ క్షార్థమును తెలుగున 'ఇ' వర్ణకముగా విధించిరి కనుక తెలుగున క్షార్థమును నామ మిడిరి.

ఉదా:- వచ్చి+ఇచ్చెను=వచ్చియిచ్చెను.

వచ్చు-ఇచ్చుఅను రెండు క్రియలు ఏకకర్తృత్వము గలవి. ఇందు 'వచ్చుట' అను పూర్వకారికమగు క్రియగాన దానికి 'ఇ' వర్ణకము వచ్చి క్షార్థకమైనది.

వ్యతిరేకక్షార్థకము : "కజి వ్యతిరేక క్షార్థంబు నందగు"నని సూరి వచనము వ్యతిరేకక్షార్థ బోధక ప్రత్యయము 'క' అనునది. అనగా క్షార్థము కంటె వ్యతిరేకమైన అర్థమున ధాతువునకు 'కజి' చేరునని యర్థము. ఏకాశ్రయము గలిగిన రెండు క్రియలలో ముందు జరిగిన క్రియకు 'కజి' వచ్చునని యర్థము.

ఉదా:- అతడు చదువక పోయెను.

పూర్వ కారిక మగు చదువు ధాతువునకు 'కజి' వచ్చి వ్యతిరేకక్షార్థకమైనది.

తుమున్నర్థకము :

“తుమున్ ణ్వలౌ క్రియాయాం క్రియాద్ధాయాం” 3-3-10

అని పాణినీయము. “క్రియాయాముపపదే ధాతోః తుమున్ ణ్వలేఫః” క్రియ ఉప పదముగా నున్నపుడు ధాతు వునకు తుమున్ ణ్వల్ ప్రత్యయములు వచ్చును. “సమాన కర్తృకేషు తుమున్” 3-3-158 ఇదికృతప్రత్యయము. అనేక కర్తృలు గల వాక్యమునందు తద్వ్యాపారమును దెలుపు ముఖ్యమైన క్రియా బోధకమగు ధాతువునకు ‘అన్’ ప్రత్యయము కల్గును. అనగా అన్యక్రియాజనకమునకు ఏ క్రియ హేతువో ఆ క్రియ తుమున్నర్థకమనఁదగును. భావార్థకమున విధింపఁబడిన సంస్కృతము నందలి తుమున్ ప్రత్యయము తదర్థముననే ఈనజి విధింపఁబడినది. సంస్కృతమందలి తుమర్థంబుననే ఈ నజిని విధించుటచే తుమర్థకమను పేరుసార్థకము.

“తుమర్థ భావ లక్షణంబుననుజీయగునని” సూరి సూత్రము.

ఉదా:- చైత్రుండు వందను బోయెను.

వందుట-పోవుట యనునవి భావార్థక క్రియలు. వీనిలో ముఖ్యమైన క్రియకు అనగా పోవుట అనుక్రియోత్పన్నమునకు కారణ భూతమైనది వందు దాతువు. దానికి నుజివచ్చి ‘వందను’ అని తుమున్నర్థకమైనది.

ఆత్మనేపదార్థము :

“క్రియా ఫలంబు కర్తృగామి యగుచో కొనుధాతువను ప్రయుక్తంబగు” ఇదియే ఆత్మనేపదార్థమనివ్యవహరింతురు”- అని సూరి వివరణము. క్రియాఫలము ఫల భూతమగునపుడు కర్తనే ఆశ్రయించినట్లుండిన క్రియకు ‘కొను’ ధాతువు అను ప్రయుక్తంబగుట ఆత్మనే పదార్థమని చెప్పనగును. క్రియా ఫలము ఆత్మను అనగా కర్తను పొందుటను బోధించు పదములు కనుక ఆత్మనే పదార్థములని పేరు వచ్చినది. స్వరిత శ్లోకః కర్తభిప్రాయే క్రియాఫలే-స్వరితే తోఞితశ్చ ధాతోః ఆత్మనే పదంస్యాత్ “కర్తృగామిని క్రియాఫలే”-అని పాణి నీయులు. స్వరితమిత్తుగాఁగల ధాతువునకు ఇకార మిత్తుగాఁగల ధాతువునకు క్రియాఫలము కర్తనాశ్రయించిన యెడల ఆత్మనే పదమువచ్చునని యర్థము. “తజ్ఞానావాత్మనేపదమ్” 1-3-12 అని పాణినీయము. తచ్ ప్రత్యాహారము లోని త- ఆతాం- ఝ- ధాన్- ఆధామ్- ధ్వమ్- ఇట్- వహి- మహిక్ అనునవియు, ఆన (శానచ్-కానచ్) అనునదియు ఆత్మనే పద సంజ్ఞకములగును.

ఉదా:- అతఁడు అన్నమును వండుకొనుచున్నాఁడు.

ఈ వాక్యమున వండుకొనుటయను క్రియాఫలము ‘అతఁడు’ అను కర్తనాశ్రయించుటచే వండు ధాతువునకు కొను అను ప్రయుక్తమై ఆత్మనే పదార్థమైనది.

ప్రేరణార్థకము :

ప్రేరణ మనఁగా ప్రేరేపించుట. ఒకఁడొకపనిని మఱి యొకనిచే చేయించుట ప్రేరణమని యర్థము. ఈ అర్థమున వచ్చు 'ఇంచుక్-చు' ప్రత్యయములునియుక్తమగు క్రియయే ప్రేరణార్థకమనఁబడును. సర్వంబునకుం ప్రేరణంబునం దించుక్కగు "చుగాగమం బాచ్ఛికంబునక సంయుక్త సలడరాంతంబునకుం ప్రేరణంబున బహుళంబుగా నగు" అను సూత్రములలో సూరిచే ప్రేరణార్థక ప్రత్యయములు విహితములు. సంస్కృతమున ప్రేరణార్థ బోధక ప్రత్యయము ణిచ్. దీనిని జిజంతమనియు ణ్యార్థమనియు కూడ నందురు.

ఉదా:- రామునిచే ఫలమును తినిపించెను.

తినిపించెను, అనునది ప్రేరణార్థకము. రాముని

ఫలమును తినుమని ప్రేరేపించెనని యర్థము.

చేదర్థకము :

కార్యకారణ భావమే చేదర్థకము. ఇది భూత భవిష్య దర్థములలో నుండును. సంస్కృతమున 'చేత్' అను నవ్యయమేయర్థమును బోధించునో ఆ యర్థముననే తెలుగున వని మొదలగు ప్రత్యయములు విధింపఁబడినవి. వీనినే చేదర్థకములందురు. ఈచేత్ అనునది సంస్కృతమున "చేద్యద్యధే-

సంజ్ఞాచంద్రిక

పక్షాంతరే—అసందేహోఽపి సందిగ్ధతయా కథనే చ” అని సంస్కృత నిఘంటువు ఏని—ఆ—అయినచో—చో అనునవి తెలుగున చేదర్థక బోధకములు. సూరి “చేదర్థంబునందు వృత్తంబగు భావలక్షణంబునందు వర్ణకము ద్రుతాంతంబగు” నని ‘సన్’ అనునది చేదర్థ బోధక ప్రత్యయము గానుడివినాడు. ఒక క్రియకు హేతునగు అన్యక్రియయొక్క ఉత్పత్తి సందేహోన్నదముగా నుండుట. అనగా కారణ భూతమగు క్రియ అప్పటికి పుట్టకుండుట.

ఉదా:— వానలు కురిసినం పంటలు పండును.

పంటలు పండుటకు హేతువు వానలు కురియుట—కారణ భూతమగు క్రియ సందిగ్ధముగ నున్నది. కనుక చేదర్థకమై ద్రుతాంతంబైన వర్ణకము చేసినది. వానలు కురిసినచో పంటలు పండునని యర్థము.

ఆనంతర్యార్థకము:

అవ్యవహితము అనగా వ్యవధానము లేక వెంటనే గోచరించుట. ఒక క్రియ జరిగిన వెంటనే తత్కారణ క్రియ స్ఫురించినచో సది ఆనంతర్యార్థకము. ఆనంతర భావము ఆనంతర్యము. క్రియ—కారణక్రియ ఈ రెండు వ్యవహితము లేక అంటియుండవలెను. అల్పవ్యవధానము కలవి యగును. ఈ ఆనంతర్యార్థకమును బోధించు ప్రత్యయము ద్రుతాంతంబైన ‘డు’ అనునది. “ఆనంతర్యంబున డు వర్ణకంబు

సంజ్ఞాచంద్రిక

ద్రుతాంతంబగు" నని సూరి సూత్రము. ఇదియే శబ్దలక్షణ సంగ్రహమున చెప్పబడియె.

ఉదా:- జాబిలితోతెంచుడుంగువలయంబులు వికసిల్లె.

జాబిలి వచ్చిన వెంటనే కువలయంబులు వికసిల్లినవి
జాబిలి వచ్చుట, కువలయములు వికసించుట, ఈరెండును
వెంట వెంటనే జరుగుటచే వికసించుటకుఁగారణభూతమైన
"తోతెంచు" అను క్రియకు ద్రుతాంతంబైన 'దు' వచ్చి
అనంతర్యార్థకమైనది.

తృజర్థకము:

సంస్కృతమునందలి తృచ్ ఏయర్థము విధింపఁబడినదో ఆయర్థమునఁదెలుగు ధాతువునకు వచ్చు ప్రత్యయము తృజర్థకము. ఋల్ తృచౌ 3-1-133 అని పాణినీయము. సంస్కృతమున ధాతువు కంటె కర్తృర్థమున తృచ్ విధింపఁబడినది. కనుక తెలుఁగున తృజర్థమున కర్తృర్థకమని యర్థము. ఈ అర్థమున వచ్చు ఎడి-ఎడు ప్రత్యయములే తృజర్థకములు. "తృనర్ణ కార్థంబునందు ఎడి ఎడువన్నియలగు" నని సూరి సూత్రము.

ఉదా:- ప్రహరించెడు వాఁడు-ప్రహరించెడివాఁడు. ఈఎడి-ఎడులకు లోపము కల్గినపుడు ప్రహర్త అగును. ఈ తృజర్థమే వ్యతిరేకార్థమును బోధించునపుడు నిజి వచ్చును. 'వ్యతిరేక తృనర్ణ కార్థంబున నిజియగు' నని సూరి లక్ష్యము.

సంజ్ఞాచింద్రిక

ఉదా:- వందనివాడు.

కర్తృత్వకమై వ్యతిరేకార్థబోధక మగుటచే నిజి వచ్చినది.

శత్రుత్వము :

సంస్కృతమున వర్తమానార్థమున శత్రు ప్రత్యయము విధింపబడినది. తెలుగున తదర్థమున నే ధాతువునకు ద్రుతాంతంబైన 'చువర్ణకము' వచ్చును. ఇదియే శత్రుత్వ మనబడును. "చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు క్రియాన్వయం బున శత్రుత్వంబునందగు"నని సూరి సూత్రము. చువర్ణకంబు శత్రుత్వంబునందగునని శబ్దలక్షణ సంగ్రహము నందలి సూత్రము. సంస్కృతము నందలి శత్రుత్వమున వచ్చు కర్తృత్వక ప్రత్యయము కనుక శత్రుత్వక మని యనబడుచున్నది. "లటః శత్రుశాసచౌ అప్రథమాసమానాధికరణే" 3-2-124. అని పాణినీయము. ప్రథమా సమానాధికరణము లేనపుడు వర్తమాన కాలమున లట్ స్థానమున ధాతువునకు శత్రు శాసచ్ఛలు వచ్చునని యర్థము.

ఉదా:- చూచు చుంటోవు చున్నాడు.

పోవుచున్నాడు అనునది ఇప్పుడు మరుచున్న పనిని యెఱుఁగి చున్నది కనుక తదర్థమున చూచు అను ధాతువునకు 'చున్' చేరి శత్రుత్వకమైనది.

శబ్దపల్లవము :

“ధాత్వాదులకు ధాతువు ప్రయుక్తంబులయి విలక్షణా
 ధాభిధాయకంబులగునీయవి శబ్ద పల్లవంబులునాఁబడు”

అని సూరి లక్ష్యము. ధాతువునకు ధాతువుగాని, నామవాచకమునకు ధాతువుగాని కూడి విలక్షణార్థము అనగా భిన్నమైన యర్థమును బోధించు శబ్దము శబ్దపల్లవ మని చెప్పవగును. పల్లవము వంటి శబ్దము కనుక శబ్ద పల్లవమును పేరు కల్గినది. పల్లవమన చిగురుటాకు-కొమ్మ నుండి ఆకు పుట్టినను దాని గట్టితనమును, రంగును చిగురు టాకునకు సంప్రాప్తింపక తద్విలక్షణముగు ఎరువుగనము మేళవించినట్లే ధాతువునకు ధాతువను ప్రయుక్తమైనపుడు విలక్షణార్థము నిచ్చుచున్నది కనుక శబ్ద పల్లవమును సార్థక సంజ్ఞనందినది.

ఉదా:- ఉరకనే కూరుచుండెను.

ఇట కూరుచు అను ధాతువునకు ఉందుట అను ధాతువను ప్రయుక్తమై వీరికంటె విలక్షణమైన అసీనుడగుట అను నర్థమును బోధించుటచే నిది శబ్దపల్లవము.

ఉదా:- అకొను=అకరి+కొను.

అకరి అను నామముపై కొను ధాతువను ప్రయుక్తమై 'అకరి' పొందు అను విలక్షణార్థ బోధకమగుటచే నిది శబ్దపల్లవమైనది.

సంజ్ఞాచంద్రిక

"ధాత్యాదులకు ధాతువులనుప్రయుక్తములై యర్థాం తరాభిధాయకంబులగునవి శబ్ద పల్లవములని శబ్ద లక్షణ సంగ్రహము.

దఘ్నార్థకము :

"దఘ్నార్థంబున బంటి కొలదులగు"

దఘ్నమున లోతు అని యర్థము. లోతును దెలుపు శబ్దమునకు 'బంటి-కొలదులు' అను ప్రయుక్తములగును. బంటి-కొలది ఇవి దఘ్నార్థబోధక ప్రత్యయములు.

ఉదా:- మోకారిబంటి-టొమ్మ కొలది మొ॥వి.

మోకారి లోతున మునిగి యున్నాడని యర్థము-కనుక దఘ్నార్థకము. మోకారి ప్రమాణమని యర్థము.

పరిమాణార్థకము :

"మానార్థంబునకే కత్వంబునందెడు వర్ణకంబగు"

పరిమాణ మన కొలతను దెలియజేయునది. తత్సూచక ప్రత్యయము ఎడు అనునది. ఈ ప్రత్యయము అను ప్రయుక్తమైన శబ్దము పరిమాణార్థక మనబడును. ఎడు వర్ణకంబు పరిమాణంబునందగు" అని శబ్ద లక్షణ సంగ్రహము.

ఉదా:- మానెడు-వీసెడు-కుంచెడు

మానిక పరిమాణము గల ద్రవ్యమును దెలుపు చున్నది కనుక 'ఎడు' ప్రత్యయము చేరినది.

భావలక్షణార్థము:

“భావలక్షణంబు నాన్ అన్య క్రియకు లక్షణ
భూతంబగు క్రియ”

అని సూరి సూక్తి. ఒక వ్యాపారము అన్య వ్యాపారమునకు లక్ష్యమును సూచించునది ఐనచో నది భావలక్షణమనఁదగును. అనఁగా ఒక ధాత్వర్థమున కొక ధాత్వర్థము చిహ్నమగుట భావలక్షణమనఁబడునని యర్థము. “తమర్థ భావలక్షణంబున నుజి యగు” నని సూరి సూత్రము.

ఉదా:- మైత్రుండు వందనతితి వచ్చెను.
వచ్చుట అను క్రియకు ‘వందుట’ అను క్రియ లక్షణ భూతమైనది కనుక భావలక్షణము. కనుక నుజ్జ వచ్చి వందన్ ఐనది. “యస్యచ భావేన భావలక్షణమ్” 2-3-37 అని పాణినీయము.

వ్యతిరేకార్థము :

క్రియా ఫలమున కనను కూలమైనది. అనఁగా క్రియా వ్యాపారమునకు వ్యతిరేకమైన వ్యాపారము కల క్రియ వ్యతిరేక క్రియ. తదర్థ బోధకమగునది వ్యతిరేకార్థము. దీనిని ప్రతిషేధ క్రియ అని కూడ అందురు. “ప్రాధాన్యమి విధేర్యత్ర ప్రతిషేధః”-అనఁగా నిషేధవిధి ప్రాధాన్యము కలిగి నచశబ్దము క్రియ సన్వయించుట ప్రతిషేధము.

ఉదా:- ఒక్క-కొట్టక-తిట్టక మొ:వి

సత్వము :

“సుబంత వాచ్యంబు సత్వంబు నాఁబడు”

అని సూరి వివరణము. సుబంతముచే అనఁగా నామ విభక్తులంత మందుఁగల శబ్దములచే వక్ష్యమాణమగు డు—ము—పు మున్నగు విభక్తి ప్రత్యయములు చేరునది సత్వ మనఁదగును. సుబంతము ద్రవ్యార్థ బోధక సమర్థమైనది. క్రియయైనచోనట్లుగాదు. వ్యాపార బోధకము కనుక సుబంత వాచ్యము సత్వమైనది. ఈ సత్వాభిధానంబున ధాతువునకు భవద్భావిశతృక్తవదర్థములలో ఉన్న—కలజీ—నవర్ణకంబులు ప్రాప్తించును. ఇవి నామ వాచకములకు విశేషణములుగ నుండును.

ఉదా:- వండు చున్నవాడు—వండఁగలవాడు—వండినవాడు ఇట ‘వండుచున్నవాడు’ అను చోట ద్రవ్యము యొక్క విశేషణమును దెలుపుచున్నది కనుక సత్వము.

నిత్యము :

“కృతాకృతప్రసంగి నిత్యంబు నాఁబడు”

అని సూరి ఉక్తి. ఒక కార్యము చేసినను చేయ కున్నను అన్యకార్యమునకు ప్రసక్తి ఉన్నచోనది నిత్యమన దగును.

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఉదా:- జయించు. ఇటు జి + ఇంచు అనునపుడు ,,ఇ ఉ ఋ లకిం చుక్కు పరంబగు నపుడ యగవుగిరుక్కులగు" అను దానిచే ఆయుక్ వచ్చును. గురు విరహితంబులై... అను దానిచే ఇయుట్ వికల్పముగా వచ్చును. వికల్పవిధిని నిత్యవిధి బాధించునని తెలిసినను ఆయుక్ప్రసక్తి కలుటచే నిది నిత్యము. కృతా కృత ప్రసంగి నిత్యమృని మూలము.

సకర్మకము :

కర్మకాంక్షోత్థాపకము సకర్మకము. కర్మకు ఆకాంక్షా జనకమైన ధాత్వార్థము సకర్మకమని భావము. ఏధాత్వార్థము కర్మను బోధించుటకు ప్రశ్నాజనక మగునో అదిసకర్మకము.

ఉదా:- బాలుడు పాతములను చదివెను.

ఇటు చదివెను అను క్రియ ఏమి చదివెను? అను ప్రశ్నను కల్గించి పాతములను కర్మను బోధించుటచేనిది సకర్మక వాక్యము.

అకర్మకము :

“కర్మకాంక్షానుత్థాపకము అకర్మకము”

అని సూరి వివరణము. కర్మకు ఆకాంక్షాజనకము గాని ధాత్వార్థము అకర్మక మనదగును. అనగా కర్మను తెలుపుటకు ప్రశ్నాజనకము కాని ధాత్వార్థమని యర్థము.

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఉదా:- పంటలు పండెను.

ఈ వాక్యమున పండెను అను క్రియా పదము దేనిని వేసి
అనుప్రక్షాపనకము కాలేదు కనుక యిదిఅకర్మకవాక్యము.

విశేషణము :

“విశినస్త్రి ఇతివిశేషణమ్”

విశేషమును జెప్పనది విశేషణమని యర్థము. విశే
ష్యతే అనేనవిశేషణమ్. భేదకం విశేషణం భేద్యం విశేష్యం”
విశేషణమునకు భేదకమని నామాంతరము. ఒక వస్తువును
మఱొక వస్తువు కంటె వేరుచేయునది. భర్మ గుణ క్రియా
దులచే విశేష్యమును విశేషణము భేదించుటచే భేదకమన
ఁదగును. ఒక శబ్దము వలన బోధకమగు నర్థము వ్యాకృత
పఱిచి చెప్పు అన్య శబ్దమే విశేషణమని చెప్పనగును.

ఉదా:- గుణవంతుఁడు రాముఁడు.

రాముని ధైర్య పరాక్రమాది గుణములను గుణవంత శబ్దము
తెలుపుటచే నిది విశేషణము.

లింగము:

లింగమన గుఱుతు-చిహ్నమని యర్థము. ఇది త్రివి
ధము-పుంలింగము-(స్త్రీ)లింగము-నపుంసకలింగము. ఆయా
చిహ్నములను బట్టి ఆయా లింగ నిర్ణయము తత్సమమునఁ
జేయఁబడినది. పురుష చిహ్నమును దెలియఁజేయునది

పుంలింగము. అట్లే స్త్రీచిహ్నమును బట్టి తెలిసికొనఁదగినది స్త్రీ లింగము. ఈ రెంటి సామ్యము సంకేతముగాఁగలది నపుంసకలింగము. సంస్కృతమున సత్త్వరజస్తమోగుణముల యొక్క ఉపచయాపచయాద్యవర్ణలబట్టి ఈ లింగ నిర్ణయము చేయఁబడినది. సత్త్వోపచయము పుంలింగము. సత్త్వగుణాపచయము స్త్రీ లింగము. సత్త్వసామ్యమున నపుంసక లింగము చేయఁబడినది.

“సస్త్రీపుమాన్ నపుంసకమ్”

అచ్చ తెలుఁగున ఈ లింగ నిర్ణయము లేదు కాబట్టి మహద్వాచకములని, అమహద్వాచకములని నన్నయ ద్వివిధముగా విభాగము కావించెను. “స్త్రీపశు జడాన్ వినానే మహదాఖ్యాః-తద్విశేషణాశ్చాపి-”అని నన్నయభట్టియము. స్త్రీ పశు జడములమహత్తులని వీని కంటె భిన్నము లమహత్తులని-వీని విశేషణములు అమహస్మహత్సంజ్ఞలను పొందునని చెప్పెను. అహోబలపతి-చిన్నయ్యలు మహతీ వాచకములను గల్పించిరి. అయినచో ఈ త్రివిధములు సంస్కృతములో వలె శబ్దాశ్రయములు కావు. అర్థాశ్రయములు. కేవల శబ్దార్థమును బట్టి మహదమహస్మహతీ వాచకముల నొనరించిరి.

డుమంతము :

“దుష్వర్ణకంబునకుం బ్రకృత్యయినది డుమంతంబనంబడు”-

నని సూరి లక్షణము. ఇది సూరి విహిత సంజ్ఞ. డుః
అస్య అస్తీతి డుమత్, అని వ్యుత్పత్తి. డు కలది డుమంతము
కనుక నిది సార్థక సంజ్ఞ. ప్రశమా విభక్తి ప్రత్యయమగు
‘డు’ నచ్చుటకు యోగ్యమైన తత్సమాచ్చిక నామములు
డుమంతములు. “పుంలింగంబైన మహద్వాచకకంబునకు
డుఁగు” అను దానిచే డుడ విహితము. ఈ డుడ చేయుటకు
సిద్ధముగా నున్న శబ్దము డుమంతశబ్దమని యర్థము.

ఉదా:- రాము, రాముడు

ఇటు డుడ చేరుటకు యోగ్యమైన “రాము” అనునది
డుమంతము.

లోపము :

“అదర్శనం లోపః”

‘ప్రసక్తస్య అదర్శనం లోప సంజ్ఞం స్యాత్’ అని
పాణినీయము. ప్రాప్తమైన వర్ణము యొక్క అదర్శనమే
లోపమనఁదగును. అనఁగా వర్ణవినాశమే లోపమని భావము.
“అదర్శన మశ్రవణ మనుచ్ఛారణమ్” అనుపల్భిరభావో
వర్ణ వినాశ ఇతి అనఁధాంతరమ్”-“ఏతైః శబ్దైః యోఽర్థో
ఽభిధీయతేతస్యలోప ఇతీయం సంజ్ఞా” భవతి. అర్థము

సంజ్ఞాచంద్రిక

వలనఁగాని, సూత్రము వలన గాని ప్రసక్తములగు ప్రత్య
యాదుల యొక్క ఉచ్చారణ భావమే లోపము.

‘ప్రత్యయ లోపేప్రత్యయలక్షణమ్’ అను న్యాయము
వలన ప్రత్యయ లోపము కల్గినప్పటికి తన్నిమిత్రముగా
ప్రాప్తించుకార్యములు నిరాటంకముగా ప్రాప్తించవచ్చును.

ఉదా:- వచ్చెను + గోవులు = వచ్చెగోవులు

ఇతిద్రుతమునకు సరళ స్థిరంబులు పరంబులగునపుడు
లోప సంక్షేపంబులు విభాషనగు’ అనుసూత్రముచే ద్రుతము
అదృశ్యమై వచ్చెగోవులు ఐనది.

గుణము :

“అదేశ్యుణః”

“ఆత్, ఏచ్ చ గుణ సంజ్ఞం స్వాత్” అని పాణి
నీయము. ప్రహస్వాకారమునకు ఏ-ఓ అను వానికి గుణమని
సంజ్ఞ. “అ-ఏ-ఓ- ఈ మూడుగు గుణంబులునాఁబడు” నని
సూరి వచనము. “ఆద్గుణః” “అవర్ణాదచి పరే పూర్వపర
యోః ఏకః గుణః ఆదేశః స్వాత్” అని పాణినీయలు.
అకారమునకచ్చు పరముగా నున్న పూర్వపరముల స్థానము
గుణము ఏకాదేశమగునని యర్థము. అసఁగా అకారము
నకు ఇ-ఉ-ఋ-లు పరంబగు నపుడు ఏ-ఓ-అఁ అనునవి
ఆదేశముగా వచ్చునని భావము. దీనినే ఇంచుక్ప్రసక్తిలో

సంజ్ఞాచంద్రిక

“ఋస్థానికంబగు గుణంబు రపరంబయి యుండు. సంస్కృత ధాతూపధలకు ఇ-ఉ-ఋ అను వానికి సూరిదిని ఏ-ఓ-అఁ అనునవి యించుక్కు పరంబగునపుడగునని యెఱుంగునది.” — అని విశదీకరించినాడు. “సంస్కృతంబునకలఘూపధం బునకు ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు గుణంబగు” — అని సూరి సూత్రము.

ఉదా:- ఇకి-ఏ వచ్చుటకు=ఇడ్ + ఇంచు=ఇడించు.

ఉకి-ఓ వచ్చుటకు=ఋష్ + ఇంచు=ఋషించు.

ఋకి-అఁ వచ్చుటకు=ఋష్ + ఇంచు=ఋర్షించు.

పఠమేశ్వర:-సూర్యోదయః - బ్రహ్మర్షి:-సంధిలో ఏ-ఓ

అ లు వచ్చిన వానికుదాహృతులు.

త్రికము :

“అ-ఈ-ఏ యను సర్వనామంబులు త్రికమునాఁబడు”

అని సూరి శాస్త్రము. ఈ త్రికము అనునది అన్వర్థ సంజ్ఞ యే. ఇదియు సూరి కల్పిత సంజ్ఞ. త్రి=అను మూటి యొక్క సమూహమే త్రికమని యర్థము. “తదాద్యాస్త్రయస్త్రికః” అని సంస్కృత సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణము లోని సూత్రము. కర్మధారయ సమాసమున త్రికముపూర్వ పదమై యుండుట ఒక లక్షణము.

ఉదా:- అ చందము-ఈ చందము-ఏ బృందము.

సంజ్ఞాచంద్రిక

ఈ పై సమాసమున త్రికము విశేషణముగా నుండి విశేష్యముతో సమసించినది.

‘త్రికంబు మీది యసంయక్త హల్లనకు ద్విత్వంబు ఒప్పు
ఈ బుగానగు’

అ+కన్య=అక్కన్య :

ఈ+విధమ=ఇవిధము :

ఏ+తెఱుగు=ఎఱెఱుగు మొ॥ నవి.

మంజ్ఞు :

“మధ్యమ ముడుజ్జులు ముజ్జునాబడు”

“బూద్ధాధ్యమ పురుషులకు ముడుజ్జులగు”—అని సూరి సూత్రములు. ఈ సంజ్ఞయు సూరి కల్పితమే. ఆశీశ్శాప సంప్రచారణ విధులందు బూద్ధార్థక మగును. ఇట్టి బూట్ మధ్యమ పురుషైక్యవచనమగు ‘పు’కుము, అనునది వచ్చును. బహువచన ప్రత్యయమగు ‘రు’ ‘కు’ ‘డు’ అనునది వచ్చును. ఇట్లు వచ్చిన ముడుజ్జులను రెంటికి ‘ముజ్జు’ అను సంజ్ఞ విధింపబడినది.

ఉదా:- నీవు దీర్ఘాయువు అగుము.

మీరు దీర్ఘాయువులగుడు.

ముత్తు :

“ముఙ్గిత్తులు ముత్తునాబడు”

సంజ్ఞాచంద్రిక

అని సూరి లక్ష్మము. ముడుచులు—జీత్తులు ముత్తు సంజ్ఞకములగును. ఆశీశ్శాప సంప్రసాధన విధులందు మధ్యమ పురుష ప్రత్యయములగు పు-రులకు వచ్చిన ము-డుచు అనునవియును, జకార మిత్తుగాఁగల జీ-పడుజీ-నుజీ-పుజీ మొదలుగాఁగల జీత్తులనునవియును కలిసి 'ముత్తు' అను సంజ్ఞకమైనది.

విచక్తి :

“సుప్తిజా విభక్తి సంజ్ఞాస్తః” అని పాణినీయము

విభక్తి యనునది యన్వర్థమగు సంజ్ఞ. విభజ్యతే ప్రకృత్యర్థః అనయా ఇతి విభక్తిః. ప్రకృతి యొక్క అర్థము సామాన్యముగా నుండును. ఇది ఈ ప్రత్యయము చేరఁగావిశేషరూపమున విభజింపబడును. అట్టివిభాగమునకు కారణమగుటచే ఈప్రత్యయములు విభక్తులనబడుచున్నవి. కడవ అనునది ప్రకృతి—ఇది 'కడవ' అను వ్యక్తిని మాత్రమే బోధించును. అంతియే కాని, కర్తయో కర్మమో, అధి కరణమో అను అర్థములు విశేషించి బోధింపవు. ప్రత్యయ ములు చేరఁగా నర్థములు భాసించును. అట్లే వండు అను ధాతువు నుండి వంట అను క్రియ మాత్రమే భాసించును. దుజాదులు చేరఁగా కర్తృ కర్మ సంఖ్యా కాలములు భాసించును. ఇట్లే పాణినీయులు తద్ధితములలో గూడ కొన్ని

విభక్తి ప్రత్యయములు చేసియున్నారు. కాని అవి సార్థకములు కావు.

“స్వాజ సమాట్పస్ టాభ్యామ్భిజ్జేభ్యామ్ భ్యస్జసి భ్యామ్భ్యన్ జసోసామ్ జ్యోస్సు” చిత్యేతాఃక్రమాల్క్షణాయా విభక్తయః” సుజాజన్, అమ్, ఔట్, శస్, టాభ్యామ్భిన్, జేభ్యామ్భ్యన్, జసిభ్యామ్, భ్యన్, జన్ఊన్అమ్, జన్ఊస్సుమ్” ఇవి సుప్పలు. తిప్, తన్ఱి, సిప్, థన్, థ, మిప్, వన్, మన్ ఇవి తిప్పలు. ఈ సుప్పలకు, తిజులకు “విభక్తి” యని సంజ్ఞ.

దీనిని బట్టి తెలుగున ప్రాతిపదికములకు వచ్చు దు-ము-వు-లు, ని, ను, ల, కూర్చి, గుఱించి. చేత, చే, తోడ, తో, కొఱకు, కై-వలన-కంటె-పట్టి-కు-యొక్క లోపల అందు-న-అను ప్రత్యయములు; సుబాత ప్రత్యయములు. అట్లే క్రియలకు వచ్చు ‘దుబ్రువురునుముఁ’ అను ప్రత్యయములు తిక్క ప్రత్యయములు. ఈ రెంటికి కలిపి తెలుగున విభక్తి యని సంజ్ఞ. ఈ విభక్తి సంస్కృతము నందు వలె ఏడు విధములు. ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థి, పంచమి, షష్ఠి, సప్తమి అనునవి. ప్రథమా విభక్తిలో సంబోధన ప్రథమా విభక్తికలదు.

జ్ఞాపకము :

“జ్ఞాపకస్సిద్ధంనసర్వత్ర”

సంజ్ఞాచంద్రిక

అని పాణినీయము. జ్ఞాపక సిద్ధమైన కార్యము అన్ని చోట్ల ప్రవర్తింపక కొన్నిచోట్ల మాత్రమే వచ్చునని యర్థము. ఈ జ్ఞాపక ప్రసక్తిని చిన్నయ సూరి “నిష్ఠా నామంబులకయుగాగమంబు కలుగదు” అను సూత్రమున ప్రసంగించి నాడు. ఈ జ్ఞాపకంబు చేతనే నామంబులకు ధాతుత్వ వివక్ష యందించుగాగమంబగునని యెఱుంగునది” అని సూరి వాక్యము.

సంస్కృత ధాతువులకించుగాగమంబు విధింపబడినది కాని నామ ధాతువుల కెచట ఇంచుగాగమము ప్రాప్తిం చుటయే లేదు. ఇంచుకో పరముగా నున్నగాని అయికో రాదు. ఇచ్చట ఇంచుకాన్ప్రీతియే లేనప్పటికి అయిగాగమ నిషేధమును కల్పించుటను బట్టి కొన్ని నామ ధాతువుల మీఁద గూడ ఇంచుగాగమము వచ్చునను విషయమును జ్ఞాపకము చేయచున్నది కనుక నిది జ్ఞాపకసూత్రము.

ఇట్లు జ్ఞాపకసిద్ధమైన ఇంచుగాగమము కొన్ని నామ ధాతువులకు మాత్రమే వచ్చును.

ఉదా:- శయనించు-వయనించు

శయన-పయన నామధాతువులు; గనుక ‘నిష్ఠానామంబుల కయుగాగంబు లేదు’ అను సూత్రములోని అయిగాగ మనిషేధజ్ఞాపకము వలన నామధాతువులైన వీనికి ఇంచుకో వచ్చి శయనించు-పయనించు అయినవి.

ధాతుజ విశేషణములు :

“ఎడి ప్రభృతి వర్ణకాంతంబు లేడును ధాతుజనిశేషణంబులని ప్రాచీనులు న్యవహరింతురు”— అని సూరి వచనము. ఈ ధాతుజ విశేషణములకు క్రియాజన్య విశేషణములని నామాంతరము. అనగా క్రియోత్పన్న విశేషణములని యర్థము. “ఉన్న-కలజీ-న-ని-ఎడి-ఎడు-తల్లోపము” ఇవి ఏడిటిని ధాతుజ విశేషణములుగా ప్రాచీనులు } న్యవహరించిన పై వాక్య భానము. ఉన్న వర్ణకము } సర్వమానార్థక శత్రర్థంబు నందు వచ్చును. కలజీ వర్ణకంబు భవిష్యదర్థక శత్రర్థంబు నందగు. నవర్ణకంబుక్తవదర్థంబు నందగు “ఉన్న కలజీన వర్ణకంబులు భవద్భావి శత్రుక్తనదర్థములందగు”—అని సూరి లక్ష్యము. ‘ని’ వ్యతిరేకతృవర్ణకార్థమున వచ్చును. “తవ్యతిరేక తృవర్ణకార్థంబునని జేయగు”—అని సూరి శాస్త్రము. “తృవర్ణకార్థము నందు ఎడి-ఎడు నన్నియలగు వానికి లోపంబు బహుళంబుగానగు” నని సూరి సూత్రములు.

ఉన్న:-	వందుచున్నవాడు	} ఈ 'మూడును సత్వాభిధానంబు నందగును.
కలజీ:-	వందగలవాడు	
న:-	వందినవాడు	
ని:-	వందని వాడు-వ్యతిరేక తృవర్ణకార్థమున వచ్చును.	
ఎడి:-	ప్రహరించెడి వాడు	} ఇవి తృవర్ణకార్థమున వచ్చును.
ఎడు:-	ప్రహరించెడువాడు	
తల్లోపము:-	ప్రహరించువాడు	

(ఇటు ఎడి-ఎడులలోపము)

స్త్రీసమము :

“స్త్రీ లింగంబుల ప్రథమైక వచనమునకు లోపంబగు”

అని సూరి సూత్రము. స్త్రీలింగ శబ్దములు తత్సమములగునపుడు ప్రథమైక వచనలోపము కల్గును. ఇవియే స్త్రీ సమములు. “ఆచ్ఛిక శబ్దంబులెల్లందఱుచుగ స్త్రీ సమంబులును స్త్రీబ సమంబులునయి యుండున”ని సూత్రించి వివరణమున స్త్రీసమత్వాతి దేశంబుచే ప్రథమైక వచనలోపాదికంబును— అనినాడు. “ఒక పదార్థమందుంచబడిన ధర్మమును వేరొక వస్తువునందు నిర్దేశించుట”ను అతిదేశమందురు. ఇటు స్త్రీ సమత్వాతి దేశము కల్గినది. అనగా స్త్రీ లింగములకు ప్రథమైక వచనలోపమును ధర్మమును ఆచ్ఛిక శబ్దములలో నిర్దేశింపబడినది. కానప్రథమైక వచనలోపము కల్గిన అచ్చ శబ్దములు స్త్రీ సమములు. స్త్రీ లింగ శబ్దములకు ప్రథమైక వచనము లోపించునట్లు వీనికిని ప్రథమైక వచనము లోపించుటచే స్త్రీ సమములను వేరు నాథకము.

సంస్కృతమున కూడ ఇట్టివి కలవు. సంస్కృతమున ఒక్కొక్కపుడు ప్రకృతి - ప్రథమా విభక్త్యైక వచన రూపము ఒకటిగా నుండును. అపుడు ప్రథమా ప్రత్యయము వచ్చి లోపించుచుండును. అట్టిలోప సూత్రములు అవ్యయ దాపున, సుపోధాను ప్రాతి పదికయోః— ఇత్యాదులు.

సంజ్ఞాచంద్రిక

తెలుగు భాషలో ప్రాతిపదికము-ప్రథమావిధ క్షేపక వచన రూపము ఒక్కటిగాగల అన్న-అమ్మ-చెట్టు వంటి శబ్దములున్నవి. కనుకనే సంస్కృత మర్యాద ననుసరించి ప్రథమా ప్రత్యయము చేసి లోపము చెప్పచుండిరి. అట్టి ప్రథమా విధక్తి లోపించిన ఆచ్చిక శబ్దములే స్త్రీ సమములని యర్థము. “ఇస్లారా యుగంతముల ప్రథమైక వచనంబులకు లోపంబగు” — “స్త్రీలింగంబుల ప్రథమైక వచన లోపంబగు” ఇత్యాదులు.

‘ఆచ్చికాః బహవః స్త్రీసమాః’ అని సూత్రాంత్ర వ్యాకరణము. ఆచ్చిక శబ్దములలో ఎక్కువగా స్త్రీ సమములు కలవని యర్థము. “అను దంత స్త్రీలింగంబునకు సర్వంబునకు స్త్రీ సమంబునకు సులోపంబగు”— నని శబ్ద లక్షణ సంగ్రహము.

ఉదాః— అన్న-మిన్న-అద్ద-గద్ద-బాణ-గాణ-పిడ-గోడ ఇత్యాదులు స్త్రీ సమంబులు.

క్లీబసమము :

“ఆచ్చిక శబ్దంబులెల్లందఱుచుగ స్త్రీ సమంబులుంగ్లీబ సమంబులు నయి యుండు—” నని సూరి సూత్రము.

“క్లీబ సమత్వాతి దేశంబుచే మువర్ణకంబగునని యెఱుంగు నది”—అని సూరి వివరణము.

సంజ్ఞాచంద్రిక

క్లీబములన నవుంసక లింగములు. వీనిని తత్సమములుగా చేయునపుడు మువర్ణకము వచ్చును. అవి క్లీబ సమములని యర్థము. అతి దేశమన ఒక వస్తువు నందలి ధర్మమును అన్యవస్తువు నందు కల్గించుట. ఇట క్లీబముల ధర్మము కొన్ని ఆచ్ఛిక శబ్దములలో ఆరోపింపబడినది. కనుక ము ప్రత్యయాంతములగు అచ్చ తెనుగు శబ్దములు క్లీబ సమములు.

ఉదా:- బియ్యము-నెయ్యము-అల్లము-మొల్లము-నున్నము-నన్నము ఇత్యాదులు క్లీబసమములు ఇట అచ్చ తెనుగు శబ్దములకు ముప్రత్యయము వచ్చి సంస్కృత క్లీబములతో-సమాస త్వము నొందుటచే క్లీబ సమములైనవి.
‘కేశవ క్లీబసమా’ అని సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణము. అచ్చ తెనుగు శబ్దములలో ఈ క్లీబసమములు అల్పముగా నున్నవి యని యర్థము.

అలుక్సమాసము :

పూర్వ పదములోని ప్రత్యయము లోపింపని సమాసము అలుక్సమాసము. ‘అక్’ అన లోపము. అలుక్-సగా లోపము లేనిదని యర్థము. ఈ సమాసమును సూరి సమాసములలో వచింపలేదు. అయినను లక్ష్యములబట్టి యూహింప వలయును. “చేత తోడవలనల కిత్వంబు సమాసంబులందగు”-“అంద్యాదుల కలిగాగమంబు సమాసంబు

లందగు” — ఈ రెండు సూత్రములు అలుక్సమాస విధాయకములు.

ఉదా:- నీ చేతన్ + ప్రోవు = నీ చేతి ప్రోవు
 నీ తోడన్ + చెరిమి = నీ తోడి చెరిమి
 నీ వలనన్ + భయము = నీ వలని భయము
 నాయందున్ + కరుణ = నాయందలి కరుణ
 నీ చేతి ప్రోవు అను తృతీయా తత్పురుష సమాసములో చేత అను ప్రత్యయములోపింపక దాని అన్వయమున కిత్వము మాత్రము కలిగింది. కనుక అలుక్సమాసము, తక్కినవియు నిట్లే యూహ్యములు.

ఆకృతిగణము :

“ప్రయోగ దర్శనేన ఆకృతి గ్రాహ్యగణః ఆకృతిగణః”

ప్రయోగములను బట్టి ఆకృతులు గ్రహింపఁదగిన వాని సమూహము ఆకృతి గణము. లక్ష్యములబట్టి గాని, గణములోఁబరింపఁబడు అది శబ్దమును బట్టిగాని కొన్ని శబ్దములను ఆగణములో చేర్చవచ్చును. ఆకృతిని బట్టిసిద్ధించు గణము కనుక ఆకృతి గణము.

ఉదా:- ఏమ్యాదులు—పర్వాదులు—ఇకాదులు — పేర్వాదులు
 అలుగ్యాదులు—మొః నవి ఆకృతిగణములు.

వళిః ప్రాస :

“పాదంబునం బ్రథమ ద్వితీయాక్షరములు వళి ప్రాసంబు
 లునాబ్రమ”

సంజ్ఞాచంద్రిక

నని సూరి లక్షణము. పద్య పాదములోని మొదటి యక్షరము వళియనియు—ద్వితీయాక్షరము ప్రాసయనియు అర్థము “పాదాద్యక్షరం వళిః ద్వితీయం ప్రాసః” అని “సూత్రాంధ్ర వ్యాకరణము”.

“పాదమందు మొదలి వర్ణంబు వళియయ్యె నవలి ప్రాస మనఁగ నొప్పుఁ బ్రాసమొక్కండన్ని పాదంబులను వళి స్వస్వపాద నియతి వఱలుకొరి” అని “పద్యాంధ్ర వ్యాకరణము”న విశదీకరించెను. పద్యమన్ని పాదములలో ప్రాసాక్షర మొక్కటిగ ఉండ వలయుననియు, వళి ఆయా పాద నియతినబట్టి యుండుననియు భావము. ఇంక శబ్దలక్షణ సంగ్రహమున “పాదంబు సందాద్యక్షరంబువళి” — “ఇయ్యది యేని దీనిమిత్రంజేని యతిస్థానంబు మీదంబ్రయోజ్యంబు”

ద్వితీయంబు ప్రాసంబు:— “ఈ యది సర్వపాదంబుల నొక్కండగు” — ఖండ పూర్వ తదస్యంబు లొండొంటికిం జెల్లవు” అని సూత్రీకరించెను. ఇట ఖండమునకు అఖండ మునకు ప్రాస చెల్లదని పై వాని కంటె విశిష్టముగా చెప్పినాడు.

ఆద్యోవళిః ద్వితీయోవర్ణః ప్రాసోఽత్రపాదపాదేషు స్వస్వ చరణేషు పూర్వః ప్రాసస్పర్శేషు వైక ఏవస్యాత్” అని చింతామణి.

పాద ప్రథమాక్షరము వళి. ఆయావృత్తి లక్షణ

సంజ్ఞాచంద్రిక

ములఁ బట్టి ఆయా పాదములలో యతిస్థానము నిర్దేశమగును. అట్లు నిర్దిష్టమైన యతిస్థానమున ప్రథమాక్షరముగాని, తస్మిన్ తాక్షరముగాని ఉండవలెను. విరతి-విశ్రాంతి-విశ్రామ విశ్రమ-శ్రాంతి-విరమణ-విరమ-విరామ'- యని వళికి పర్యాయ పదములు. ఇవి అన్నియు 'నియ మిత స్థలమున విశ్రమించునవి' అను నర్థమున ఉపపాదితములు. యతి అనునది యమ-ఉపరమే అను ధాతుత్పన్నము. సంస్కృతమున యతి స్థలమున పదవిచ్ఛేదము కల్గును. పదచ్ఛేదము కలుగకున్న 'యతి భంగదోషము కల్గును'. 'యతిర్విచ్ఛేద సంజ్ఞకః' అని వృత్తరత్నాకరము.

ఈ యతిని తెలుఁగున 'వళి' అందరు. ఈ 'వళి' కి నిర్వచనములన్నిట చెప్పిరి- 'చరణాద్యక్షరమే వడి.-' యని కవిజనాశ్రయకర్త, "పాద ప్రథమాక్షర ము త్పాదితమగు వళి యనంగ" అని కావ్యాలంకార చూడామణి కర్త వాసన గల మొదలి వ్రాసి వడియనఁబరగున్"-అని ఛందోదర్శనకర్త; చరణ చరణమున కాద్యక్షరములు వళులయ్యెనని-అప్పకవి వచించిరి. ఈ వళికి వడి యని రూపాంతరము.

ఉదా.- మును మదు పజ్జంబగుచుం

దన రిన వ్యాకృతిని సూత్రతతిమొక కొంతం

దెనిఁగించి యిది ఘటించితి

ననయము బాలావ బోధమగు భంగిదగన్

సంజ్ఞాచంద్రిక

“ద” ‘త’ లకు చెల్లుటయే వ్యత్యతి.

పాదములోని ద్వితీయాక్షరమును ప్రాసమందురు. ఈ ప్రాస మన్ని పాదములలో ఒక రీతిగనే యుండును. మొదటిపాదమున ద్వితీయాక్షర మేదియన్న తక్కిన మూడు పాదములలోగూడ అదేఅక్షర ముండవలెను. వీనికి హల్నామ్యమున్న చాలును. స్వర సామ్యమవసరములేదు. ప్రాస పూర్వాక్షరము గురువైన తక్కిన పాదములలోని మొదటి యక్షరము గురువుగానే యుండవలెను. అట్లే, లఘువున్నలఘువుగను, సంయుక్తాక్షరమున్న సంయుక్తాక్షరముగను, పూర్ణార్థ బిందువులున్న పూర్ణార్థబిందువులు గను నుండవలయును.

ఉదా:- “తెనుగునకు శబ్దలక్షణ

మనయం బరయంగ వేడ్క నందిన వారల్

తనరంగని వ్యాకరణం

బున మూలంబయిన కృతిని బోలగనడగున్”

ఈ కంద పద్యమున నాలుగు పాదములలో ‘న’ అను ప్రాసాక్షరము కలదు. ఈ ప్రాసమునకు హల్నామ్యమే గాని స్వర సామ్యమవసరము లేదు. కాబట్టి మొదటి పాదమున ‘ను’ ఉన్నను ఎట్టి బాధలేదు. ప్రాసాక్షరము కంటే ముందు అన్ని పాదములలోను లఘువేడిన్నది.

సంపూర్ణము

త ప్పా ప్పు ల ప ట్టి క

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
3	4	అనశ్చవతి	అస్యశ్చవతి
6	1	వరయుగక్షరములు	వరయుగక్షరములు
9	13	అఅఇఈఓఓలంగూడిన	అఅఇఈఓఓలంగూడిన
14	16	అనుశబ్దార్థ చింతామణి	అనుశబ్దార్థ చింతామణి
23	10	ఎకృతంబు	ఎకృతంబు
31	11-17	బహుళకం	బాహుళకం
39	8	విభక్తంతము	విభక్త్యంతము
40	10	అమద్యత్	అమహద్యత్
	14	స్త్రీలను	స్త్రీలను
41	8	నిశ్చలనము	నిశ్చలము
42	5	కొనిపించు	కానిపించు
	10	అంతానయముగా	అంతానయవముగా
43	1	సూచకము	సూచకము
46	2	గ్రావచ్చు	గ్రావచ్చు
59	2	పాణినియులు	పాణినియులు
		కర్మ	కర్మము
69	15	శబ్దముల	శబ్దములు
69	19	పరస్పరాన్వయః	పరస్పరాన్వయః
70	1	స్పరాన్వయము	స్పరాన్వయము
76	15	పాణినియు	పాణినియులు
77	13	విశిష్టైకార్థః	విశిష్టైకార్థః
	16	సమూహార్థము	సమూహార్థము
80	3	లాక్షణికము	లాక్షణికము
	7	లాక్షణికావ్యములు	లాక్షణికావ్యములు
	14	గణపతిత	గణపతిత
81	5	అన్వయము	అన్వయము

పేజీ	క్ర.	తప్పు	ఒప్పు
81		పోయిన	పోయినను
82	3	కలదియును	కలదియను
	4	అస్త్యస్మిన్నితి	తదస్యాస్త్యస్మిన్నితి
	12	వైయాకరణుడనియు	వైయాకరణుడుకాడనియు
83	14	అస్త్యస్మిన్నితి	అస్త్యస్మిన్నితి
	18	మతుప్రత్యయము	మతుప్రత్యయము
85	3	ఉత్పాదకమైన	ఉత్పాదకమైనది
86	3	తను	తన
86	3	సంపూర్ణమను	సంపూర్ణమగు
87	15	ముగింపుకున్నందున	ముగింపకున్నందున
93	3	తుమున్ బ్యాలే	తుమున్ బ్యాలె
94	12	తజానావాత్మనేపదమ్	తజానామాత్మనేపదమ్
96	16	క్రియస్ఫురించిన	క్రియస్ఫురించివ
	18	ఉండవలెను	ఉండును
97	13	తృజర్థమున	తృజర్థమన
105	14	భిన్నములుమహత్తులని	భిన్నములుమహత్తులని
106	3	దుమంతము	దుమంతము;
109	9	లూణ్యధ్యమపురుషులకు	లూణ్యధ్యమపురుషులకు
110	7	సుప్తిజా	సుప్తిజా
111	5	సుజ్జజన్	సుజ్జజన్
	6	జిజ్ఞాసన్	జిజ్ఞాసన్
113	12	తవ్యతిరేక	వ్యతిరేక
119	11	ఉండవలెను	ఉండును

ఈ సంజ్ఞ 47-49 పుటలలో కొలది మార్పులతో పునరుక్తమైనది

